

Міністерство освіти і науки України
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей
історичної науки

Дипломна робота на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
на тему:

**Африканський корпус фельдмаршала Е. Роммеля в Другій
світовій війні (1941-1943 рр.)**

Виконав: студент 4 курсу,
групи ІА-41
Спеціальності: 032 “Історія та археологія”
Садовий Арсен Романович

Керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Марущенко Олександр Володимирович

Рецензент:

Івано-Франківськ, 2026

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Передумови формування Африканського корпусу.....	10
РОЗДІЛ 2. Бойове застосування Африканського корпусу (1941-1943 рр.).....	25
РОЗДІЛ 3. Організаційна структура, озброєння та уніформістика Африканського корпусу.....	58
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	71
ДОДАТКИ	83

ВСТУП

Актуальність теми визначається тим, що в сучасній вітчизняній історіографії практично відсутні ґрунтовні праці, присвячені безпосередньо Африканському корпусу як окремій мілітарній структурі. Для сучасної України надзвичайно важливо формувати власний науковий погляд на ключові сторінки світової історії, відходячи від застарілих радянських наративів або виключно перекладних іноземних праць. Написання україномовної праці, яка детально аналізує історію цього з'єднання, є необхідним кроком для заповнення суттєвої прогалини в національній історичній пам'яті про Другу світову війну. Вивчення феномену Африканського корпусу дозволяє не лише реконструювати одну з найвідоміших сторінок мілітарної історії людства, а й збагатити український військово-історичний дискурс аналізом бойового досвіду та тактики маневреної війни, що залишається актуальним й в сучасних умовах Повномасштабного вторгнення Росії в Україну.

Об'єктом дослідження є німецький Африканський корпус (Deutsches Afrikkakorps) як однойменне військове формування Вермахту під час Другої світової війни.

Предметом роботи є історичний контекст та передумови створення, бойове застосування на різних етапах Північноафриканського театру бойових дій (1941-1943 рр.), а також організаційна структура, система командування, озброєння, техніка, уніформістика та побут особового складу німецького Африканського корпусу в Другій світовій війні (1941-1943 рр.).

Метою роботи є спроба комплексно проаналізувати історію Африканського корпусу фельдмаршала Е. Роммеля в Другій світовій війні (1941-1943 рр.), його особливості та специфіку.

Відповідно до поставленої мети, автором визначено наступні **завдання**:

1. Описати передумови формування Африканського корпусу;
2. Узагальнити історичний контекст;
3. З'ясувати причини втручання Німеччини в італо-британське протистояння в Північній Африці у часи Другої світової війни;

4. Висвітлити процес створення Африканського корпусу;
5. Дослідити бойове застосування Африканського корпусу в 1941-1943 рр.;
6. Проаналізувати організаційну структуру та проблематику термінології;
7. Охарактеризувати техніку та озброєння Африканського корпусу;
8. Окреслити особливості уніформістики, індивідуального спорядження та побуту особового складу.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 1941 по 1943 рр. Нижня межа – це початок формування Африканського корпусу та прибуття його перших підрозділів до Лівії. Верхня межа – капітуляція вцілілих частин Африканського корпусу разом з іншими підрозділами країн Осі в Тунісі.

Територіальні межі роботи охоплюють північну частину Африканського континенту, зокрема територію сучасних країн: Лівії, Єгипту та Тунісу в 1941-1943 рр.

Стан наукової розробки. Вагоме значення у джерельній базі дослідження мають документи з Федерального архіву Німеччини. Зокрема це: директиви [2], [6], [7] та плани операцій [4], [5]. Протоколи офіційних військових нарад представлені матеріалами, що були зібрані під час Нюрнберзького процесу [3]. Аналіз цих документів дозволив простежити стратегічне планування німецького командування на Середземноморському театрі воєнних дій, а також визначити місце Північної Африки в загальних експансіоністських планах Третього Рейху.

Доповненням до документальної бази стали матеріали німецької періодичної преси. Газети: “Völkischer Beobachter” [20], “Neueste Zeitung” [21], “Österreichischer Beobachter” [22], [23] відкривають можливість реконструювати процес створення пропагандою Третього Рейху дещо міфологізованого, “героїчного” образу солдат Німецького Африканського корпусу. Не менше уваги на шпальтах цих газет відведено першому командиру корпусу – Ервіну Роммелю. Створення своєрідного “культу особи” чи возвеличення його як “майстра пустельної війни”, “Лиса Пустелі” та автора новітньої доктрини блицкригу танкових військ у пустелі – все це було головною задачею німецької преси тих часів.

Важливе місце для розкриття теми посідають джерела особистого походження. Перш за все – це мемуари та щоденники учасників бойових дій, зокрема бійців та

офіцерів Африканського корпусу: Г. Езебека [13], В. Гекманна [14], Г. Люка [15], Ф. Меллентіна [16], Г. Шмідта [19]. Їх вивчення дало змогу реконструювати психологічну атмосферу, враження солдат та оцінки ними подій Північноафриканської кампанії (1941-1943 рр.). Також ці джерела часто дозволяють з'ясувати особливості прийняття рішень на місцях. Окрім того, джерельну базу розширено за рахунок зіставлення спогадів представників німецького, британського та американського командування, що представлені листуваннями й нотатками: Е. Роммеля [8], [9], [18], мемуарами Б. Монтгомері [17], В. Черчилля [10], [11] й Д. Ейзенхауера [12] відповідно. Великий обсяг наукової літератури, що описує тему бакалаврської роботи варто розділити на декілька груп:

Передусім варто виділити праці українських дослідників, у яких ґрунтовно висвітлено історичний контекст, що дозволяє встановити передумови створення Африканського корпусу. До цієї групи досліджень належать праці: О. Борисенка [29], А. Галушки та А. Харука [31], А. Галушки та Є. Браїляна [30]. Серед західних дослідників можна виокремити: С. Гаффнера [32], Ж. Б. Дюрозеля [36], Л. Різа [45], [46] та Р. Герварта [71]. Важливий внесок у розробку цієї теми зробили наукові колективи Оксфордського [91], [95] та Кембриджського [90] університетів.

Причини втручання Німеччини в італо-британське протистояння в Північній Африці у часи Другої світової війни можна встановити за дослідженнями: Р. Дж. Б. Босворта [58], Р. Л. ДіНардо [67], К. Даггана [68], М. Нокса [74], І. В. Волкера [93].

Питання безпосереднього бойового застосування Африканського корпусу та особливостей тактики воєнних дій у 1941-1943 рр. детально висвітлені у працях широкого кола іноземних дослідників. Зокрема, глибокий аналіз оперативних аспектів кампанії та повсякдення війни представлено у роботах: Р. Аткінсона [52], Ф. де Ланнуа [75], Н. Барра [54] та Дж. Бірмана і К. Сміта [57].

Окрему увагу стратегічному плануванню та тактичним прийомам сторін приділили такі автори як: М. Карвер [62], Дж. Форті [69], Б. Гаммонд [73], Ф. Маджадалані [78] та Б. Вотсон [94]. Власне, особливе місце у реконструкції бойового шляху німецьких військ у Північній Африці посідають багатопланові дослідження: С. Мітчема [42], [81], [82], Д. Рольфа [86], П. Карелля [61].

Важливі дані щодо бойового застосування, проблем логістики та особливостей тактики маневреної війни містяться у працях, присвячених безпосередньо постаті командира Африканського корпусу – фельдмаршала Е. Роммеля. Зокрема тут варто відзначити дослідження: Д. Батлера [59], Д. Фрейзера [70], С. Мітчема [80], Р. Ройта [85], Д. Янга [97] та Л. Коха [39]. У них розкрито взаємозв'язок між особистими лідерськими якостями “Лиса пустелі” та оперативними успіхами німецько-італійських військ. Також у цих працях висвітлено складне питання постачання спорядження та озброєння для німецької армії, що суттєво впливало на перебіг всієї кампанії.

Оцінка та аналіз боєздатності Африканського корпусу містяться також у працях, присвячених його прямому та головному супротивнику – командувачу 8-ї британської армії Б. Монтгомері. Зокрема, важливі відомості представлені в фундаментальних наукових біографіях авторства: А. Чалфонта [63], Н. Гамільтона [72] та Р. Левіна [76]. У цих працях, крізь призму воєнного протистояння, аналізуються тактичні переваги та слабкі місця німецьких збройних сил у Північній Африці.

Окрему важливу сторінку історіографії становлять порівняльні дослідження біографій Е. Роммеля та Б. Монтгомері. Зокрема, у працях: Л. Кларка [38], К. Барнетта [53] та П. Каддік-Адамса [60], крізь призму протистояння двох вище згаданих полководців аналізуються сильні та слабкі сторони протиборчих сторін. У цих дослідженнях історія Африканської кампанії висвітлюється шляхом паралельного опису та протиставлення дій німецької та британської армій. Фактично це дозволяє об'єктивно оцінити стратегію обох сил у регіоні.

У біографічних працях про В. Черчилля, авторства Е. Ларсона [41] та Е. Такер-Джонса [47], міститься важлива інформація щодо стратегічного планування та ресурсного забезпечення британських сил у Північній Африці. Ці праці допомагають зрозуміти: глобальний контекст Лівійсько-Єгипетської кампанії, специфіку взаємодії британського уряду з адміністрацією США, а також вплив особистих ініціатив прем'єр-міністра на динаміку бойових дій. Крім того, аналіз зазначеної літератури дозволяє поглянути на еволюцію оцінок постаті Е. Роммеля та боєздатності його Африканського корпусу з боку вищого політичного керівництва Британії.

Окремим аспектам історії Африканського корпусу, постаті його командира Е. Роммеля та загальному перебігу збройного протистояння в Північній Африці присвячена низка праць українських дослідників. Важливий внесок у висвітлення теми зробили: Д. Беркуца [24], Л. Біліченко [26], [27], [28], М. Доценко [35], І. Ландер [40], А. І. Падалко [44], а також Ю. І. Чирва та І. В. Корупятник [50]. Їхні розробки дозволяють інтегрувати події Північноафриканського театру воєнних дій у загальну систему вітчизняної історіографії Другої світової війни.

Загальне значення та хрестоматійну роль Північноафриканського театру бойових дій у глобальному протистоянні сил Осі та Союзників висвітлено в основоположних працях класиків світової історіографії Другої світової війни. Зокрема, комплексний аналіз подій на основі широкої джерельної бази представлено у дослідженнях: Е. Бівора [25], М. Гейстінгса [33], Н. Дейвіса [34], Б. Ліделла Гарта [77], В. Ширера [51], [87], а також у спільній роботі В. Мюррея та Е. Р. Міллета [43]. Не менше значення для розкриття теми мають офіційні видання, що представляють державний погляд на перебіг війни. Зокрема, тут йдеться про працю І. Плейфейра “Середземномор'я та Близький Схід” [84] із серії офіційної історії Другої світової війни від Великої Британії, яка містить детальний аналіз операцій на Середземноморському та Близькосхідному театрах воєнних дій. Також треба згадати й багатотомний виклад історії Другої світової війни від Кембриджського університету [89], [90].

Особливе значення для формування загального контексту мають праці та навчальні посібники провідних вітчизняних історичних шкіл. Узагальнюючий аналіз політичних та ідеологічних процесів періоду Другої світової війни представлено у виданнях авторства А. Трубайчука [48], [100]. Системний виклад перебігу воєнних кампаній та міжнародних відносин у країнах Західної Європи та Північної Америки, враховуючи і часи Другої світової війни, висвітлено у колективній праці львівських дослідників: З. А. Барана, Г. М. Кипаренка, С. П. Мовчана та М. М. Швагуляка [101]. Тут же, у контексті розвитку масових армій ХХ ст., у праці “Історія війн і військового мистецтва: Від масових армій до відродження професійних армій (ХХ – початок ХХІ ст.)” під авторським колективом В. Голубка, В. Грицюка, Л. Кривизюка та О. Лисенка

[37], коротко проаналізовано весь бойовий шлях Африканського корпусу, еволюцію його стратегії, проблематику постачання, а також загалом описано історію військових дій у Північній Африці у 1941-1943 рр.

Абсолютно унікальним дослідженням у доробку вітчизняних істориків є праця А. Харука при співавторстві з польським дослідником М. Францем “Середземноморське перехрестя” [49]. У ній на основі широкої джерельної бази детально проаналізовано історію протистояння сил Осі та Союзників у басейні Середземного моря. Авторам вдалося повною мірою розкрити критичну проблему постачання та логістики для Африканського корпусу, а також довести, що саме дефіцит ресурсів та вразливість морських комунікацій стали одними з визначальних причин поразки цього з’єднання у Північній Африці.

Для розуміння геополітичного значення та регіональної специфіки Північноафриканського театру воєнних дій, автором бакалаврської роботи було використано праці українських фахівців з історії країн Сходу та Африки. Зокрема, особливості розвитку Північноафриканського регіону у ХХ ст. детально висвітлено у курсі лекцій Н. Д. Городньої [98] та навчальному посібнику А. М. Козицького [99]. Ці дослідження дозволяють врахувати локальний контекст, кліматичні та географічні чинники, які безпосередньо впливали на стратегічне планування та перебіг воєнних операцій Африканського корпусу.

Доповненням до вищезгаданого масиву наукової літератури слугують праці: П. П. Баттістеллі [55], Д. МакГірка [79], Н. Томаса [92] та Дж. Вільямсона [96], присвячені уніформістиці, спорядженню та побуту особового складу Африканського корпусу в умовах пустелі. Завдяки дослідженню особливостей обмундирування та екіпікування, вище згадані науковці простежують процес адаптації німецьких вояків до екстремальних кліматичних умов Північної Африки. Також ці науковці об’єктивно оцінюють рівень матеріально-технічного та побутового забезпечення Африканського корпусу під час тривалих операцій у пустелі.

Технічне оснащення та особливості озброєння Африканського корпусу надзвичайно ґрунтовно розглянуті у працях провідних західних спеціалістів з цієї теми: І. Бакстера [56], Т. Кокла [64], Б. Калвера [65] та Р. Мюнніха [83]. Їхні

дослідження наповненні детальним аналізом бронетехніки, артилерійського парку та засобів протитанкової оборони. Це, беззаперечно, дає змогу оцінити вогневу потужність Африканського корпусу у маневреній війні проти британських та американських сил.

Методи дослідження. У бакалаврській роботі методологічну основу дослідження становлять принципи: історизму, об'єктивності, системності та науковості. Також було використано наступні методи дослідження: історико-генетичний, історико-порівняльний, хронологічний, описовий, історико-системний, а також аналізу та синтезу.

Наукова новизна дослідження полягає у здійсненні автором однієї з перших в українській історіографії спроб комплексної систематизації та критичного аналізу історії Африканського корпусу під командуванням фельдмаршала Е. Роммеля у Другій світовій війні (1941-1943 рр.). У роботі вперше виокремлено та систематизовано ключові дискусійні питання сучасної західної та вітчизняної історичної думки стосовно обраної теми. Окремо в бакалаврській роботі запропоновано авторський підхід до розгляду та уточнення термінологічної проблематики.

Практичне значення одержаних результатів. Фактичний матеріал та теоретичні висновки можуть бути використані як в дослідницькій, так і у науковій чи навчально-науковій сферах з метою покращення наявних напрацювань або ж з навчально-виховною метою.

Апробація результатів. Основні положення дослідження було апробовано на щорічній звітно-науковій конференції студентів Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (2026 р.).

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (102 позиції) та (12) додатків.

РОЗДІЛ 1. Передумови формування Африканського корпусу

1. 1. Історичний контекст

Умови Версальського мирного договору, що були підписані 28 червня 1919 р., були надзвичайно принизливими для населення Німеччини. Атмосфера глибокої політичної образи, ревізійні настрої та хронічна внутрішня нестабільність стали визначальними чинниками суспільного життя Веймарської республіки у міжвоєнний період [36, с. 8-20]. Протягом 1923-1933 рр. Німеччина пережила гостру економічну кризу, сильну гіперінфляцію, окупацію Рурської області Францією і Бельгією, світову економічну кризу, різке зростання безробіття, банкрутство підприємств і банків, стрімке падіння рівня життя. Окрім цього, також була помітна криза демократичного устрою в державі. Відбулася деградація парламентської системи. Часта зміна урядів призвела до політичної нестабільності. У таких умовах Веймарська республіка залишалася внутрішньо нестійкою. До того ж під час Великої депресії це сприяло радикалізації суспільства та створило передумови для приходу нацистів до влади [95, с. 102-125].

Нацистський рух виник у післявоєнній Німеччині як одна з багатьох радикальних політичних течій. Адольф Гітлер – ветеран Першої світової війни та кавалер двох ступенів Залізного хреста швидко став ключовою фігурою нацистської партії (NSDAP). Завдяки його ораторським здібностям та політичній активності партія швидко зміцнила свої позиції. Нацисти вправно використовували пропаганду, соціальне невдоволення, страх перед комунізмом та ідею національного відродження у своїх цілях. Головним чином ідеологія нацистського руху ґрунтувалася на реваншистських настроях. Вони були пов'язані із прагненням переглянути наслідки Першої світової війни. Центральне місце посідала ідея відновлення “великої Німеччини”, що в умовах економічної кризи та політичної нестабільності сприяло формуванню надії та довіри серед значної частини німецького суспільства [101, с. 140-164]. Уже в 1933 р. Адольф Гітлер був призначений рейхсканцлером, що дозволило NSDAP прийти до влади, використавши демократичні механізми [90, с. 32].

Після встановлення влади нацисти розпочали реалізацію своєї ідеології у сфері зовнішньої політики. Стрімка мілітаризація держави, відновлення військової могутності, мобілізація населення та розширення збройних сил дозволили Третьому Рейху впевнено розпочати Другу світову війну 1 вересня 1939 р. [100, с. 175-176]. До початку літа 1940 р. Німеччина встановила контроль над Західною Європою захопивши: Данію, Норвегію, Нідерланди, Люксембург, Францію. Після розгрому Франції єдиним серйозним противником Німеччини в Західній Європі залишалася Велика Британія. Упродовж літа – осені 1940 р. розгорнулася Битва за Британію. Однак Німеччина не змогла досягти панування в повітрі, унаслідок чого план вторгнення – а саме: операція “Морський лев” – не був реалізований [66, с. 75-88].

Після невдачі у Битві за Британію Німеччина зосередила свою увагу на Центральній та Південно-Східній Європі, поступово зміцнюючи свої позиції в цьому регіоні. У жовтні 1940 р. Третій Рейх ввів свої збройні сили до Румунії. Згодом він поширив військову присутність на території Угорщини та Болгарії. Паралельно відбувалося формування блоку союзників – держав Осі, до якого приєднувалися країни, що опинялися під політичним і військовим впливом Німеччини. На 1940-1941 рр. до цього блоку вже доєдналися: Італія, Японія, Угорщина, Румунія й Болгарія. У цих умовах на початку 1941 р. німецьке керівництво розпочало підготовку до вторгнення на Балкани [25, с. 168-180].

Однак, попри всі успіхи Третього Рейху, протистояння з Великою Британією все-таки продовжувалося. Британія залишалася серйозним супротивником для Німеччини завдяки збереженню свого військово-морського домінування, потужному військово-промислому потенціалу та підтримці з боку своїх домініонів і союзників. Водночас це протистояння поступово набувало нових форм і переносилося за межі Європи. Зокрема воно переміщувалося й до Північної Африки, де вже протягом 1940-1941 рр. італійська армія вела бойові дії проти британських сил [25, с. 169-171].

Фашистська Італія під керівництвом Беніто Муссоліні прагнула відновити “велич” своєї країни за рахунок наслідування образу і спадщини Стародавнього Риму. Ключовим елементом стратегії Муссоліні стала концепція встановлення повного контролю над Середземномор’ям і перетворення його на “mare nostrum” – “наше

море”, що мало забезпечити Італії домінування в регіоні. Північна Африка розглядалася фашистським керівництвом Італії як природний напрям для експансії та одним із ключових регіонів для реалізації її імперських амбіцій. Однак на заваді втіленню цієї політики стояла Велика Британія. Вона фактично домінувала в Середземноморському регіоні та володіла розгалуженою системою колоній в Африці [43, с. 108-109].

При суттєвій чисельній перевазі у військовослужбовцях (250 тис. проти 30 тис.), 9 вересня 1940 р. Б. Муссоліні напав з Лівії на британську колонію в Єгипті. Однак тоді італійські війська в Північній Африці зазнали повної катастрофи. 130 тис. бійців потрапили до англійського полону. Після розгрому в Киренаїці (східній частині Лівії) під контролем Італії фактично залишалася лише Триполітанія (західна частина Лівії), а також малозначущий південний регіон Феццан [75, с. 23-45].

Розгром 10-ї армії та вихід британських сил до триполітанського кордону змусили Муссоліні серйозно задуматися над подальшою долею всієї італійської колоніальної імперії. Дуче добре розумів, що за втратою Лівії може настати і втрата інших колоній – Сомалі та Абісінії. Побоюючись, що такий розвиток подій похитне підвалини його могутності в Італії, Муссоліні вирішив прийняти будь-яку допомогу, яку лише міг надати Третій Рейх. Таке прохання про допомогу було офіційно висловлене 1 лютого 1941 р. Воно було розглянуте німецьким верховним командуванням і схвалене Гітлером 3 лютого. 5 лютого фюрер надіслав листа генералу Гансу фон Функе. У ньому він висловив невдоволення тим, як італійське верховне командування провело свою операцію в Північній Африці. Також він пообіцяв надіслати туди німецький експедиційний корпус за умови, що італійці втримаються на зайнятих позиціях [75, с. 45].

Таким чином, Після Першої світової війни та в міжвоєнний період Німеччина пройшла складний шлях від кризи Веймарської республіки до встановлення тоталітарного нацистського режиму. Італо-британське протистояння в Північній Африці протягом середини 1940 – початку 1941 рр. складалося не на користь Італії. Катастрофічна поразка 10-ї італійської армії під час британської операції “Компас”

(Operation Compass) призвела до втрати Киренаїки та поставила італійське панування в Лівії під загрозу повного краху.

1. 2. Причини втручання Німеччини в італо-британське протистояння в Північній Африці у часи Другої світової війни.

Фактично Німеччина втрутилася у Північноафриканську кампанію в 1941 р. не через одну конкретну причину. Важливо підкреслити, що на початковому етапі не передбачалося реалізації якогось масштабного “африканського проєкту” Берліна. У січні 1941 р. для Німеччини пріоритетним завданням було – врятувати Італію. Успішний наступ британських військ, що все ще тривав, міг ось-ось призвести до остаточної поразки Італії в Лівії. Наміри Третього Рейху були чітко відображені в директиві №22 від 11 січня 1941 р. У ній зазначалося, що ситуація в Середземномор’ї потребує німецької допомоги “зі стратегічних, політичних і психологічних причин” [7, с. 2]. У документі також наголошувалося на необхідності утримання Триполітанії. Для цього німецьке командування планувало перекинути до Лівії стримувальне угруповання, головним завданням якого було – протистояти британським танковим силам [7, с. 2-3]. Автор цього бакалаврського дослідження пропонує виділити шість основних причин, що змусили Німеччину втрутитися в італо-британське протистояння в Північній Африці:

Першим і безпосереднім поштовхом, як зазначалося, був суто військовий фактор – стрімкий розпад італійського фронту в Лівії. Успішно проведена британська операція “Компас” призвела до витіснення італійських військ з території Єгипту. Вже до січня 1941 р. італійська армія опинилася під реальною загрозою повного знищення. Британський наступ призвів не просто до локального відступу, а до фактичного краху усієї італійської військової системи в Лівії. Окрім того, італійці зазнавали поразок не тільки в Африці. 28 жовтня 1940 р. Б. Муссоліні напав на Грецію з Албанії й тим самим створив нову кризу. Ця кампанія виявилася невдалою: греки не тільки зупинили італійців, а й самі перейшли в наступ. Фактично це означало, що Італія “провалюється” вже не тільки в Африці, а й на Балканах. Вже в квітні 1941 р. Німеччині довелося вдарити по Югославії та Греції, щоб знищити британську

присутність на Балканах, врятувати італійський престиж і стабілізувати свій весь південно-східний фланг перед іншими “великими” планами [25, с. 179-189]. Так і в Північній Африці введення німецьких військ було продиктоване не прагненням до абстрактного “завоювання Африки”, а необхідністю стабілізувати фронт і не допустити остаточного військового розгрому свого основного союзника – Італії.

Другою важливою причиною було прагнення зберегти Італію як повноцінного й дієздатного члена альянсу Осі. Для Адольфа Гітлера ситуація в Лівії мала не лише військове, а й виразне політичне значення. Під час нарад із військовим командуванням він прямо зазначав, що втрата Північної Африки сама по собі, можливо, не була б критичною у суто військовому вимірі, проте могла б мати серйозні психологічні наслідки для Італії. Успіх Великої Британії в Африці та Середземномор’ї на його думку відкривав би можливість для посилення тиску на Італію. Масові бомбардування та ймовірна висадка британських військ зрештою могли призвести Італію до виходу з війни. Зокрема ці міркування фюрера були цілком слушними. Адже, як показує історія, саме по такому сценарію фашистська Італія практично вибула з війни в 1943 р. Політична мета німецького втручання полягала у запобіганні внутрішньому краху Італії, який майже неминуче настав би після втрати нею її африканських володінь. Берлін намагався врятувати не лише фронт, а й стабільність режиму Беніто Муссоліні та загальний престиж свого провідного союзника [89, с. 370-371]. Показово, що навіть начальник Генерального штабу сухопутних військ Третього Рейху впродовж 1938-1942 рр. Франц Гальдер, розглядав німецьке втручання як радше засіб політичного впливу, покликаний допомогти італійцям “утриматися в сідлі” [61, с. 7].

Третій рівень причин був пов’язаний із загальною стратегією Німеччини в Середземномор’ї. Для Берліна цей регіон був важливий не сам по собі, а як частина ширшого геополітичного плану, пов’язаного з Британською імперією, Балканами, Румунією та ключовими морськими комунікаціями. На початку протистояння у Середземному морі під час Другої світової війни Британія контролювала: Гібралтар, Мальту, Єгипет із Суецьким каналом і Східносередземноморську морську систему навколо Александрії. Саме з цих опорних пунктів вона могла практично вільно діяти

на морі й підтримувати фронт у Єгипті [49, с. 4-9]. Німці розуміли, що британська присутність на острові Крит створювала пряму загрозу італійським лініям постачання до Північної Африки. Розміщена там британська авіація потенційно могла завдавати ударів по румунських нафтових районах (а румунська нафта була вкрай важливою для військового комплексу Третього Рейху) [67, с. 46-47]. Як видно з директиви №18 датованою 12 листопада 1940 р., німецьке керівництво розглядало Середземномор'я як єдиний театр бойових дій. У цьому регіоні необхідно було послабити позиції Великої Британії (за рахунок ударів по Александрії та Суецькому каналу) та водночас підтримати позиції італійців. Вище згадана директива дає можливість зрозуміти, що після провалу у Битві за Британію Німеччина не відмовилася від війни з нею, а дещо змінила свою стратегію та способи її ведення. Акцент переносився на непрямі дії – удари по британському флоту та позиціям у Середземномор'ї й на інших периферійних театрах (яким фактично Північна Африка тоді і була) [2]. Відтак події в Лівії сприймалися не ізольовано. Вони були складовою ширшої боротьби за стратегічну ініціативу в усьому регіоні. Недаремно в західній історіографії події в Середземномор'ї розглядаються не по окремих епізодах, а комплексно, як окремий цілісний театр бойових дій. До прикладу можна згадати монументальну серію “Історія Другої світової війни: Військова серія Сполученого Королівства” (History of the Second World War: United Kingdom Military Series), підготовленою Кабінетом Міністрів та виданою Канцелярією Її Величності. Ця серія є офіційним викладом історії Другої світової війни від Великої Британії, в якій є окремий 6-томний цикл “Середземномор'я та Близький Схід” (The Mediterranean and Middle East). У вступі до першого тому цього циклу зазначається, що всі події, які відбувалися в Середземноморському регіоні повинні розглядатися нероздільно, як складові окремого, цілісного театру воєнних дій [84].

Четвертою причиною втручання було прагнення не допустити, щоб Велика Британія змогла вивільнити свої сили й ресурси в Африці для війни в інших небезпечних для Третього Рейху напрямках. Фактично німецьке командування прагнуло перешкодити Британії перехопити стратегічну ініціативу у Другій світовій війні. Під час нарад А. Гітлер зауважував, що у випадку втрати Північної Африки британські війська більше не були б прив'язані до цього театру військових дій. Фюрер

побоювався, що вони могли б бути використані в інших, потенційно небезпечних для Осі регіонах, зокрема на Близькому Сході і Балканах. З цього випливає, що німецьке втручання мало виразний стримувальний характер: воно змушувало британців утримувати значні сили: сухопутні війська, техніку та авіацію саме на Північноафриканському фронті, не дозволяючи перекидати ці ресурси до інших напрямів, де вони могли б становити загрозу Балканам, Італії чи економічно важливим районам південно-східної Європи [3, с. 1-7].

П'ятою причиною була внутрішня “оперативно-військова логіка” самого німецького командування. Важливо підкреслити, що на початку 1941 р. Берлін, як вже зазначалося, не планував масштабного наступу на Каїр чи глибокого просування в Єгипет. При аналізі документів й вже вище згаданих директив цілком добре видно, що у 1941 р. німці ставили акценти на більш обмежених завданнях: утриманні Триполітанії, створенні оборонної смуги на схід від Триполі та перекиданні сил, здатних стримати британські бронетанкові частини. Під час нарад А. Гітлер наголошував, що оборона, зосереджена лише в районі Триполі, є нежиттєздатною, тому необхідно сформувати ширшу захисну зону. Звідси й виникла ідея спочатку направити стримувальні підрозділи, а в разі потреби – підсилити їх мобільними броньованими силами. Водночас сильно підкреслювалася роль авіації, військових баз у Бенгазі, Тобруці та необхідності повної нейтралізації британських військ на острові Мальта. Власне, початкова німецька концепція мала обмежений, стабілізаційний характер і не передбачала негайного переходу до масштабних наступальних операцій [61, с. 6-7].

Шостою причиною можна вважати довгостроковий стратегічний вимір, хоча тут важливо уникати перебільшень. Північна Африка справді мала велике значення, адже відкривала шлях до Суецького каналу – ключової комунікаційної артерії Британської імперії – і в ширшій перспективі до нафтових ресурсів Близького Сходу (зокрема Месопотамії та Перської затоки) [98, с. 46-55]. Нарешті, контроль над каналом відкривав би можливість для обміну життєво важливою для економіки, сировиною між Німеччиною та Японією, принаймні протягом певного часу. Навіть якщо держави Осі не змогли б утримувати канал протягом тривалого періоду, саме його захоплення давало їм шанс у разі потреби знищити або хоча б заблокувати його. Тим самим Британію можна

було позбавити цього стратегічно важливого шляху. Це робило регіон надзвичайно привабливим з точки зору військової стратегії для обох сторін. Водночас на початку 1941 р. вище зазначені ідеї ще не були визначальними для негайного втручання Німеччини у протистояння в Північній Африці. Першочерговим завданням залишалося – врятувати італійський фронт від колапсу. Тоді як перспективи просування до Суеца та на Близький Схід радше розглядалися як потенційний стратегічний бонус, можливий у разі стабілізації ситуації та розвитку подальших наступальних операцій [67, с. 47].

Таким чином, втручання Німеччини в італо-британське протистояння в Північній Африці у часи Другої світової війни мало надзвичайно глибоке підґрунтя та було складовою глобального стратегічного бачення Третього Рейху у боротьбі проти своїх ворогів.

1. 3. Створення Африканського корпусу

Німецьке втручання від самого початку мало обмежений характер через наявність інших важливіших стратегічних пріоритетів. У 1941 р. Берлін насамперед уже був зосереджений на протистоянні проти країн Балканського півострову. Окрім того, активно проводилася підготовка до війни проти СРСР, що істотно обмежувало можливості для масштабних дій у Північній Африці [3, с. 1-7]. Це чітко простежується в обговореннях військово-політичного керівництва: командування відразу порушувало питання чи можливо взагалі виділити бронетанкові сили без шкоди для інших, значно важливіших операцій? Німеччина прагнула стабілізувати ситуацію в Лівії, але не ціною відмови від головних задумів на 1941 р. [6, с. 21-27]. Саме тому до Африки було спрямовано не велику армію, а відносно невелике, проте мобільне й боєздатне угруповання. У цьому й полягає певний парадокс: попри стратегічну важливість регіону, для Адольфа Гітлера Північноафриканський театр залишався другорядним порівняно з його основною континентальною стратегією [67, с. 46-47].

Варто зазначити, що у ході дослідження значного масиву документів і наукової літератури виникають певні протиріччя та розбіжності. Доволі складно прослідкувати в якій саме момент в керівництві Німеччини зародилася ідея військового втручання до Африки. Одні джерела наголошують на тому, що для А. Гітлера впродовж літа –

осені 1940 р. відправка допомоги до Північної Африки тривалий час не належала до пріоритетних завдань. Фактично вона не перебувала в центрі його уваги [96, с. 47-51]. Інші джерела ж навпаки стверджують, що німецьке керівництво почало розглядати це питання значно раніше [75, с. 45]. Британський історик Ентоні Бівор зазначає, що А. Гітлер кілька разів змінював свою думку щодо стратегічного значення Лівії та необхідності надсилати туди війська [25, с. 199]. Попри ці суперечності, все ж можна виокремити певні тенденції та основні закономірності “еволюції” Німеччини в цьому питанні.

Від самого початку Німеччина розглядала Середземноморський театр як зону відповідальності Італії. Упродовж першої половини літа 1940 р. для Гітлера питання створення німецького експедиційного корпусу не було пріоритетним. Його увага була зосереджена насамперед на Балканах та підготовці до майбутніх стратегічних операцій, що чітко простежується у змісті тогочасних нарад. Ще під час зустрічі міністра закордонних справ Італії, зятя Беніто Муссоліні – Галеаццо Чіано з Адольфом Гітлером у Берліні 7 липня 1940 р. на якій були присутні високопоставлені дипломати з обох країн, перспектива відправлення німецької допомоги до Північної Африки не була навіть порушена. Такої ж лінії “невтручання” та покладання відповідальності на Італію, А. Гітлер дотримувався і у своєму листі до Б. Муссоліні від 13 липня 1940 р. Єдиними темами, які тоді дійсно активно обговорювалися на нарадах, пов’язаних з Середземномор’ям були: планування операції для блокування Гібралтару, питання французьких колоній у Північній Африці, а також проблема Балкан, зокрема Греції. Станом на літо 1940 р. Б. Муссоліні розраховував перемогти британців в Єгипті тільки власними силами [67, с. 47-51].

Однак ідеї щодо перекидання німецьких сил до Північної Африки уже раніше виникали в Генеральному штабі та серед генералітету. Ще 22 липня 1940 р. командувач сухопутних військ, генерал-фельдмаршал Вальтер фон Браухіч, запропонував план підриву впливу Англії в Середземномор’ї. Він складався з п’яти пунктів. Окрім всього іншого, план передбачав відправлення моторизованих сил до Лівії для підтримки італійців. Також пропонувалося завдати ударів по британських позиціях у Палестині та Суецькому каналі в Єгипті [75, с. 45]. 31 липня 1940 р. з’явився новий рапорт, в якому

говорилося, що експедиційний корпус може бути відправлений до Північної Африки після вересня 1941 р. Разом з його відправкою тоді передбачалося також провести атаку на Гібралтар. Уже 7 серпня у Верховному командуванні збройних сил (Oberkommando der Wehrmacht (OKW) обговорювали можливість відправлення до Північної Африки обмеженого експедиційного контингенту для підтримки італійського наступу на Єгипет. Станом на 23 серпня Адольф Гітлер також, очевидно, почав схилитися до цієї ідеї. Але він розглядав її в доволі стриманому форматі – у вигляді перекидання лише однієї змішаної бронетанкової бригади. Втім, уже до 27 серпня наміри поступово розширилися: тепер ішлося про можливість відправлення повноцінної дивізії. Гітлер також розглядав можливість надання допомоги у формі підрозділів Люфтваффе, насамперед пікіруючих бомбардувальників “Штука” [67, с. 48]. Попри ці роздуми, остаточного рішення про перекидання військ все ще так і не було ухвалено. Ситуацію ускладнювала й нерішучість самого А. Гітлера. Вперта позиція Б. Муссоліні, який розраховував здобути перемогу над британцями виключно власною армією, теж сповільнювала процес. Питання про надання допомоги залишалося на стадії обговорення. У рапорті Організаційного відділу Верховного головнокомандування сухопутних військ, датованим 21 серпня, зазначалося, що експедиційні сили можуть бути організовані в корпус, який складатиметься з трьох дивізій (3-ї й 5-ї танкових та 13-ї піхотної) і морських кораблів. На нараді, що відбулася 14 вересня, буквально через п'ять днів після початку італійського наступу на Єгипет, А. Гітлер оголосив військовому командуванню, що вони повинні бути готові будь-якої миті відправити моторизований корпус до Лівії. На той час ідея більш активних дій у Середземномор'ї для остаточного розгрому Англії набула підтримки серед багатьох вищих військових чинів Німеччини. Зокрема вона знайшла підтримку й у грос-адмірала Еріха Редера, головнокомандувача військово-морських сил – Крігсмаріне (Kriegsmarine). Приблизно в середині вересня 1940 р. Німеччиною було зроблено офіційну пропозицію до надання німецької допомоги італійцям, однак останні не поспішали її приймати [75, с. 45].

З огляду на те, що перекидання сил потребувало морського транспортування, це питання неодноразово порушувалося на нарадах А. Гітлера з грос-адміралом Е. Редером. На двох нарадах, що відбулися 6 та 26 вересня, Е. Редер намагався

переконати фюрера відмовитися від нападу на СРСР і зосередити увагу на Середземномор'ї, яке він назвав “стрижнем” Британської імперії [75, с. 45]. А. Гітлер ж вважав, що після падіння СРСР та оголошення Японією війни Сполученим Штатам – Велика Британія обов'язково капітулює [46, с. 139-140]. 3 жовтня 1940 р. Гітлер зустрівся з Муссоліні. На цій зустрічі дуче запевнив фюрера, що операція проти Єгипту відновиться найпізніше 12 або 13 жовтня. Гітлер запропонував надіслати туди на допомогу італійцям бронетанкову бригаду та авіаційний корпус [75, с. 45]. Але, як ми вже знаємо, Муссоліні, вважаючи, що його сил цілком достатньо для захоплення дельти Нілу, знову відхилив цю пропозицію.

Ситуація залишалася напруженою протягом всього жовтня. Попри всі запевнення Муссоліні, наступ на Єгипет було відкладено. Цей час німецьке Верховне командування сухопутних військ (Oberkommando des Heeres (OKH)) з успіхом використало для підготовки експедиційних сил. Наприкінці місяця Генеральний штаб вирішив, що головні сили можна відправляти до Африки вже з 1 грудня. Приблизно в цей же час, для з'ясування становища та реальних потреб італійців до Лівії був направлений провідний фахівець з бронетанкових військ – генерал-майор Вільгельм Ріттер фон Тома. У своєму підсумковому рапорті, представленому Гітлеру 24 жовтня, фон Тома наголошує на ймовірності виникнення труднощів з постачанням експедиційних сил у Лівії. Він наголошував, що окрім суворих умов пустелі, на заваді стабільної логістики стоятиме – британський контроль над Середземним морем. Сумніваючись в реальній боєздатності італійської армії, він рекомендував відправити до Африки щонайменше чотири бронетанкові дивізії та організувати наступ у район долини Нілу лише німецькими силами. Коли Гітлер зауважив, що в нього в наявності є лише одна бронетанкова дивізія, фон Тома відповів, що в такому разі він би не радив посилати туди жодного солдата. Почувши таку заяву, Гітлер прийшов у лють [75, с. 46-47].

28 жовтня італійці з території Албанії вторглися до Греції (союзниці Англії), навіть не поставивши до відома Гітлера. Розлючений за подібну “ініціативу”, Гітлер 4 листопада наказав відхилити відправлення експедиційного корпусу до Лівії. Також він віддав наказ обмежити допомогу Італії у сфері військово-повітряних сил. 9 листопада німецький військовий аташе в Римі генерал-лейтенант Енно Еміль фон Рінтелен

отримав інструкцію проінформувати Муссоліні, що Рейх надасть його армії в Єгипті підтримку з повітря за умови відновлення італійцями бойових дій та після захоплення важливого стратегічного пункту Мерса-Матрух. 14 листопада Гітлер отримав черговий рапорт грос-адмірала Е. Редера. У ньому йшлося про те, що до початку будь-яких дій проти Радянського Союзу необхідно раз і назавжди витіснити англійців із Середземного моря. Під впливом цього рапорту Гітлер наказав Люфтваффе атакувати британський флот та британські військово-морські та військово-повітряні бази на східному узбережжі Середземного моря. А командуванню Вермахту він видав наказ бути готовим до відправлення однієї дивізії до Лівії [75, с. 47].

Успішна контратака британських військ під командуванням генерала Арчибальда Вейвелла в грудні 1940 р. суттєво прискорила розвиток подій. Уже наприкінці місяця X-й повітряний корпус Люфтваффе під командуванням генерала авіації Ганса Гайслера отримав наказ передислокуватися з Норвегії на Сицилію з метою нанесення бомбових ударів по острову Мальта. Задум полягав у тому, щоб забезпечити контроль над комунікаціями між Сицилією та Лівією. Передбачалося наносити удари по англійському флоту в гавані Александрії та в Суецькому каналі. Це підтверджується наказом фюрера від 10 грудня 1940 р. під назвою “Спеціальна операція “Середземне море””, що мав найвищий рівень секретності. “На підставі домовленостей із нашими союзниками німецькі авіаційні з’єднання чисельністю приблизно в одну ескадру мають бути якнайшвидше перекинуті з південноіталійських баз для проведення бойових дій у Середземному морі (на обмежений час)”, – зазначалося в цьому документі [4, с. 2-3]. 9 січня 1941 р. після серйозного погіршення ситуації в Лівії, Адольф Гітлер став дедалі більше схилитися до сценарію реального втручання в перебіг подій в Африці. На цьому етапі фюрер розраховував послати туди обмежений контингент протитанкових та саперних підрозділів. Вони мали би бути озброєні великою кількістю мін та кількома одиницями новітніх танків, щоб призупинити британський наступ. Таке підкріплення було би вельми доречним, адже англійське танкове домінування на полі бою проти італійців було тоді беззастережним [75, с. 47]. 11 січня 1941 р. зі ставки фюрера була видана надзвичайно важлива директива №22 під назвою “Про участь німецьких сил у бойових діях у

Середземномор'я” (“Einsatz deutscher Kräfte bei den Kämpfen im Mittelmeerraum”) . У директиві наголошувалося, що через перевагу Великої Британії в Середземному морі, Німеччина буда змушена надати допомогу своїм союзникам. Першочерговими завданнями визначалися утримання Триполітанії та недопущення краху італійського фронту в Албанії. У першому пункті наказу чітко прописано: “Головнокомандувач Сухопутних військ забезпечить виділення прикриття (достатніх сил), здатних надати цінну допомогу нашим союзникам в обороні Триполітанії, особливо проти британських бронетанкових дивізій” [7, с. 2-4]. Далі наголошувалося: “Заходи слід спланувати так, щоб це угруповання могло бути перекинуте до Лівії разом із переміщенням, яке вже триває, однієї італійської бронетанкової та однієї моторизованої дивізії до Триполі (приблизно з 20 лютого)” [7, с. 2-4]. У другому пункті директива передбачала, що X-й авіаційний корпус Люфтваффе мав із Сицилії атакувати британський флот і морські комунікації між Західним і Східним Середземномор'ям. Також за потреби він мав швидко підтримувати італійців у Північній Африці. Щоб уникнути зайвих інцидентів з “нейтральними” кораблями передбачалося закрити простір між Сицилією та узбережжям Африки для невійськового судноплавства. У четвертому пункті зазначалося, що порядок підпорядкування німецьких військ у Північній Африці, а також межі їхнього застосування мають бути узгоджені між Верховним командуванням збройних сил Німеччини та Генеральним штабом італійських збройних сил (Comando Supremo) [7, с. 2-4]. У п'ятому і останньому пункті наголошувалося, що для перекидання військ до Лівії потрібно буде залучити основну частину німецького флоту настільки, наскільки це буде можливо [7, с. 2-4]. Цей документ є надзвичайно цінним, адже в ньому вже було зафіксовано чіткий механізм до реалізації німецького втручання в Північноафриканський театр бойових дій. Він відображає не лише загальне бачення, а й конкретний план дій: створення експедиційного корпусу, яким способом мало здійснюватися його перекидання в Африку, розгляд системи його підпорядкування та командування. Саме тому цю директиву можна розглядати як один із перших документів, що ознаменував практичний початок формування Німецького Африканського корпусу [7, с. 2-4]. Цей документ фактично започаткував початок

операції “Соняшник” (Unternehmen Sonnenblume). Її головним завданням було: створення спеціальних експедиційних німецьких підрозділів, з подальшою організацією їх транспортування та розгортання в Лівії.

Незабаром після падіння Тобрука, 22 січня 1941 р. генерал-майор Ганс фон Функ отримав наказ начальника Генерального штабу сухопутних військ генерал-полковника Франца Гальдера виїхати до Лівії для з'ясування того становища, що там склалося. Звідти фон Функ надіслав тривожне повідомлення наполягаючи на необхідності негайного направлення допомоги та підкріплень. Верховне головнокомандування сухопутних військ підготувало до відправлення в Африку 5-ту легку піхотну дивізію. Тепер залишалось лише отримати від Беніто Муссоліні запевнення, що він готовий поновити бойові дії на фронті. Ці запевнення були отримані 1 лютого 1941 р. [75, с. 47].

6 лютого 1941 р. Гітлер викликав до себе генерал-лейтенанта Ервіна Роммеля, який на той час командував 7-ю танковою дивізією, дислокованою у Франції. Він доручив йому командування німецьким експедиційним угрупованням, що направлялося до Лівії. Згідно з документами Федерального військового архіву Німеччини, назву “Німецький Африканський корпус” цим силами було присвоєно 18 лютого 1941 р. [1, с. 1]. За початковим планом, до його складу мала увійти 5-та легка дивізія під командуванням Йоганеса Штрайха, перекидання якої до Лівії мало завершитися до середини квітня. Прибуття 15-ї танкової дивізії під командуванням Фрідріха “Фріца” Кюна очікувалося наприкінці травня [75, с. 47].

На початку 1941 р. як 5-та легка, так і 15-та танкова дивізії мали добрий рівень підготовки. Це стало можливим завдяки інтенсивному навчанню, яке танкові підрозділи проходили з літа 1940 р. При цьому підготуванні було також використано досвід, здобутий під час кампанії проти Франції в травні – червні 1940 р. У складі цих дивізій була значна частина молодих, недосвідчених новобранців. Однак була і велика кількість особового складу вже з попереднім бойовим досвідом та високим рівнем підготовки. Натомість це не означає, що їхній досвід та навички були цілком придатні для Північної Африки. Бійці цих дивізій й справді вмели добре воювати в Європі, однак до бойових дій в Африці вони не були готові. Навчальний посібник для війни в умовах пустелі в

Вермахті був створений лише в червні 1940 р. Досвідчених фахівців та інструкторів для навчання практично не було. Це призвело до того, що в перший рік бойових дій бійці Німецького Африканського корпусу зіштовхнуться з серйозними проблемами. Орієнтація на місцевості, особливості тактики, гігієна, побут, сильні фізичні виснаження – все це буде “в новинку” для них. Дійсно серйозну підготовку до ведення бойових дій в умовах пустелі в німецькій армії почали проводити тільки з 8 червня 1941 р. Вона базувалася на “крові”, помилках та досвіді бійців вже діючого корпусу в Африці [55, с. 14-17].

6 лютого 1941 р. командувачем Німецького Африканського корпусу було призначено генерала Е. Роммеля. На вибір Гітлером саме цієї кандидатури вплинула низка специфічних військово-політичних факторів. Детальний аналіз передумов призначення Е. Роммеля на цю посаду представлено у додатках цього бакалаврського дослідження (див. додаток Ж) [59, с. 178].

Отже, аналіз історичного контексту дозволяє стверджувати, що формування Африканського корпусу не було спонтанним чи необдуманим рішенням, а стало результатом глибоких передумов і комплексу взаємопов’язаних причинно-наслідкових процесів. Наміри Третього Рейху встановити світове панування призвели до розгортання Другої світової війни. Зовнішньополітична агресія Німеччини на початку війни фактично створила передумови до подальшого втручання Третього рейху у збройний конфлікт у Північній Африці. Імовірна поразка Італії в протистоянні з Британією в Лівії та Єгипті могла спричинити серйозну внутрішньополітичну дестабілізацію режиму Б. Муссоліні. Також тоді виникала б пряма загроза для висадки Союзників на її території, що ймовірно призвело до виходу Італії з війни. Це суттєво б ослабило весь південний фланг країн блоку Осі у Другій світовій війні. У цих умовах у 1941 р. Німеччина сформувала експедиційний корпус чисельністю в дві дивізії під командуванням Ервіна Роммеля. Німецьке керівництво не планувало масштабних наступальних операцій у Північній Африці. Африканський корпус розглядався передусім як засіб стримування британського наступу та стабілізації італійського фронту в Лівії.

РОЗДІЛ 2. Бойове застосування Африканського корпусу (1941-1943 рр.)

2.1. Прибуття до Північної Африки. Розвиток наступальних операцій в Лівії та Єгипті: від Ель-Агейли до Тобруку й Ес-Соллума. Відступ на вихідні позиції (1941 р.)

Перші частини 5-й легкої піхотної дивізії прибули до Африки 14 лютого. Як зазначає британський історик Макс Гейстінгс: “... британський наступ у Лівії вичерпав свої можливості в лютому 1941 року ...” [33, с. 140]. Й справді, під натиском X-го авіакорпусу Люфтваффе 11 лютого просування англійців було призупинене. Вже 24 лютого відбулося перше зіткнення між британськими та німецькими військами в Африці, в якій перші програли [18, с. 103]. 4 березня Е. Роммель провів невелику розвідку боєм своїми передовими частинами біля містечка Мугтаа. На його здивування, він не зустрів значного спротиву з боку противника. 11 березня вся 5-та легка піхотна дивізія прибула до Триполі, а з нею і 155 танків [75, с. 47-49]. До Лівії також прибуло чимало висококваліфікованих німецьких офіцерів Генерального штабу. Роммель розмістив свій командний пункт у Сірті, щоб бути ближче до передової. Також він особисто здійснював розвідувальні польоти на літаку для оцінки ситуації на фронті [80, с. 71-73]. За словами американського історика Семюела Мітчема: “Роммель і його люди швидко набували практичного досвіду в пустелі, – пише він, – солдати Африканського корпусу швидко зрозуміли, що пустеля дуже відрізняється від популярних хибних уявлень про неї” [80, с. 73]. Бойові дії відбувалися на вузькій піщаній смузі вздовж берега Середземного моря. Лише зрідка вона була більша за 65 км завширшки та майже зовсім непридатна для руху танків [33, с. 134]. Нескінченні хвилясті піщані й гравійні дюни, простори твердого піску, кам'янистого ґрунту, брили чорного базальту, ребристі й скелясті виступи, глибокі западини та рівнини з гарячим піском – були особливостями ландшафту [80, с. 73]. Днями бувала надзвичайна спека. Часом температура піднімалася до + 50°C, а вночі ставало холодно і температура різко падала до + 5°C. Саме в таких географічно-кліматичних умовах щоденно перебували

бійці Німецького Африканського корпусу [55, с. 30]. Детальніше про це буде описано в наступному розділі (див. підрозділ 3.3).

Для зручності у додатках цього бакалаврського дослідження наведено картографічне зображення бойових дій у Північній Африці у 1940-1943 рр. (див. Додаток А). 15 березня об'єднана німецько-італійська невелика група провела вдалий розвідувальний рейд до містечка Мурзух [75, с. 49-51]. 19 березня Роммель вилетів до ставки фюрера. Натхненний слабкістю британських сил, він розробив амбітний план наступу, що передбачав просування через Киренаїку з подальшим виходом до Єгипту та Суецького каналу [75, с. 49-51]. Однак командувач сухопутних військ (ОКН) Вальтер фон Браухіч та начальник Генерального штабу сухопутних військ Франц Гальдер категорично заборонили Роммелю розпочинати будь-який наступ у Північній Африці до прибуття всіх підрозділів. Недивно чому так сталося. Роммеля, як зазначалося вище, сприймали як “вискочку”, а його зухвалі методи командування викликали серйозну недовіру [80, с. 74]. Цікавим є те, що британці, маючи своїх агентів в італійському верховному командуванні, недооцінили ймовірність німецького наступу. Адже згідно з отриманими відомостями з Берліна ніякого наступу не планувалося. Британці не мали жодного уявлення, що Е. Роммель збирається порушити наказ свого командування, а тому найкращі підрозділи англійських військ були перекинуті до Греції, а частина – повернута до Британії [80, с. 74]. “Невдалішого моменту для передислокації військ Вейвелла у Грецію весною 1941 р. годі й було чекати”, – писав Ентоні Бівор [25, с. 199]. Макс Гастінгс доповнював: “Навіть якби нікого з людей Вейвелла не відправили в Грецію, навряд чи британцям вистачило б сил, щоб завершити завоювання Північної Африки” [33, с. 140]. Як свідчать дані, наведені Вінстоном Черчиллем у його багатотомній праці “Друга світова війна” (The Second World War), британські частини в той період дійсно були виснаженими, і не могли чинити ефективного опору німецьким підрозділам [11, с. 196-198].

Для кращого розуміння логіки бойових дій у Північній Африці варто коротко охарактеризувати географію, на якій розгортатимуться події. Киренаїка – це історико-географічний регіон на сході Лівії, що межує на заході з Триполітанією, а на сході з Єгиптом. Киренаїку можна розділити на дві частини: прибережну смугу з головною дорогою регіону – Віа Бальбія (Via Balbia), що з'єднувала основні населені пункти

такі як: Мерса-ель-Брега, Аджедабія та Бенгазі, які виступали важливими транспортними вузлами та опорними пунктами оборони. Далі на схід розташовувалось місто Дерна та стратегічно важливий порт Тобрук. Це місто відіграло роль головної бази постачання для армії Союзників (під терміном “Союзники” у даній бакалаврській роботі мається на увазі держави Антигітлерівської коаліції, які воювали проти блоку країн Осі. У контексті Північноафриканської кампанії це насамперед: військові формування Великої Британії та її домініонів, а з 1942 р. – і Сполучених Штатів Америки). Південніше прибережної смуги простягалася малопридатна для масштабних операцій пустеля. Однак саме через неї маневрені підрозділи могли здійснювати обхідні удари.

24 березня 5-легка дивізія знову провела розвідувальний рейд поблизу Ель-Агейли. Командир Німецького Африканського корпусу вирішив не чекати прибуття 15-ї танкової дивізії, призначеного на 15 травня, і розпочав наступ [75, с. 49-51]. На світанку 31 березня німці атакували Мерса-ель-Брегу. 88-міліметрові гармати обстріляли містечко, за тим відбувся наліт пікіруючих бомбардувальників “Штука”, потім пішла в атаку піхота. До кінця дня перший населений пункт був взятий [75, с. 49-51]. 2 квітня після короткого бою була захоплена Аджедабія. Британці зовсім не очікували ворожого наступу, про що свідчать покинуті в поспіху на дорогах значні військові трофеї: автомобілі, вантажівки, бронетранспортери, озброєння, боєприпаси, а також велика кількість полонених [80, с. 75]. Варто не забувати, що під час всього наступу Африканський корпус також підтримували й італійські дивізії, хоча вони значно поступалися своїм потенціалом [93, с. 68-70].

Далі передові підрозділи 5-ї легкої дивізії успішно нав'язували танкові бої відступаючим британським частинам, проте наздогнати ворога так і не вдавалося. Закінчувалося палне [80, с. 75]. Німецький корпус вже пройшов відстань на глибину понад 100 км. Е. Роммель планував і надалі продовжувати натиск, проте отримав рішучу відмову з боку італійського командування, яке очолював тоді Італо Гарібольді. Варто нагадати, що Е. Роммель зі своїми підрозділами був в підпорядкуванні італійців і мусив виконувати їх накази. Однак відбувалося все навпаки. 3 квітня німці продовжили наступ вглиб Киренаїки. Італійську дивізію “Брешія” було кинуте на

захоплення Бенгазі. А 5-та легка дивізія мала перерізати прибережну дорогу поблизу Тобрука. Британці тепер припустилися серйозної помилки, адже розділили свої сили. Як зазначає Семюел Мітчем: “Союзне командування фактично створило умови для поетапного розгрому своїх сил, чим Роммель одразу скористався” [80, с. 76]. З 3 на 4 квітня було захоплено Бенгазі. Роммель знову отримав наказ припинити наступ та зайняти оборону. Але його, як жартівливо зазначає французький дослідник Франсуа де Ланнуа: “... це не стосувалося” [75, с. 53]. Німці рушили далі. Роммель вирішив прорватися через пустелю, просунутися вперед уздовж дороги Мсус – Ель-Мехілі та вийти до Дерни, на березі затоки Бомба. Командир Німецького Африканського корпусу поставив перед собою мету: перерізати шлях для відступу британським військам і знищити їх при виході з Киренаїки. Він планував: не зупиняючись в Ель-Мехілі, одразу захопити Дерну, а рештою сил перетнути пустелю й вийти до морського берега між Дерною та Тобруком. Фактично Роммель хотів розділити свої війська на декілька частин: поки одні наступатимуть вздовж берега, інші – проведуть несподіваний марш-кидок через пустелю та оточать супротивника з тилу [75, с. 53-55].

Увечері 4 квітня дві колони з італійським підкріпленням вирушили в бік Соллума та Ель-Мехілі. Німці намагалися стрімко просуватися вперед. Проте техніка грузла в пісках, закінчувалося паливе, двигуни в танках перегрівалися. Роммель особисто літав від одного підрозділу до іншого, намагаючись координувати наступ зі свого літака “Шторх” (Fieseler Fi 156 Storch). “Щоразу, коли він помічав колону, що зупинилася, він скидав їй записку: “Якщо ви не рушите негайно, я приземлюся. Роммель””, – писав Семюел Мітчем [80, с. 78]. 8 квітня, з боями був захоплена Ель-Мехілі. Разом з захопленням населеного пункту до полону потрапили: генерал-майор Гамб’єр Перрі зі штабом, командувач британських військ у Киренаїці генерал-лейтенант Філіп Нім, генерал-майор Річард О’Коннор, а також безліч солдат й танків [25, с. 201]. Того ж дня було взято Дерни разом з сотнею полонених та сотнею автомобілів. Африканський корпус теж поніс втрати серед вищих офіцерів: командир 15-ї танкової дивізії генерал-майор Генріх Константін фон Пріттвіц унд Гаффрон, який 10 квітня прибув до Лівії, загинув від британського снаряду, керуючи своїми підлеглими під час наступу [75, с. 53-55].

Більша частина британського “Киренаїцького” командування була розгромлена раптовим наступом Роммеля. Єдине, що тепер стояло між ним, Суецьким каналом та повним знищенням сил Британської імперії в Північній Африці – це фортеця Тобрук. Її обороняв генерал-майор Леслі Джеймс Морсхед зі своєю 9-ю австралійською піхотною дивізією [80, с. 82]. 10 квітня італо-німецькі частини підійшли до Тобрука. 11 квітня вони оточили його. Африканський корпус вже подолав більше 500 км від початку свого наступу з 31 березня. Проте тепер на їхньому шляху стояла серйозна перешкода. Укріплення Тобруку, збудовані італійцями минулого року, являли собою 48-кілометрову лінію оборони зі 170 дзотами, які надійно закривали місто з боку материка. Дзоти були захищені мінними полями, протитанковими рамами та загородженнями з колючого дроту. Вміло замасковані, вони добре вписувалися в навколишній ландшафт і перебували під прикриттям півтораметрових бетонних стін [75, с. 59-67]. До того ж, хоча гарнізон міста був оточений з суші, морським шляхом з Александрії (Єгипту) до Тобрука приходили численні вантажі боєприпасів та всього необхідного спорядження. А логістика німців розтягнулася на сотні кілометрів аж до Триполітанії. Поповнення суттєво затримувалися. Взагалі в Африканському корпусу були серйозні проблеми з постачанням. Прем'єр-міністр й водночас Міністр оборони Великої Британії Вінстон Черчилль у свої директиві від 14 квітня зазначає: “Відтепер головний обов'язок англійського Середземноморського флоту під командуванням адмірала Каннінгема – зупиняти будь-який рух морем між Італією та Африкою, – далі продовжує він, – кожен конвой, який прорвався, слід розглядати як серйозну невдачу наших військово-морських сил” [11, с. 211]. І справді, як свідчить статистика, британцям цей наказ значною мірою вдавалося виконувати. До травня 1941 р. понад 40% вантажів, призначених для Африканського корпусу, не доходили до Північної Африки [81, с. 16].

Взяття Тобрука для німецько-італійської армії на даному етапі Лівійсько-Єгипетської кампанії було ключовою задачею. Місто було не лише зручним логістичним вузлом, а й важливим плацдармом для подальшого наступу на Єгипет. Це розуміли й британці, тому В. Черчилль назвав Тобрук “місцем, яке слід утримувати до смерті, не думаючи про відступ” [41, с. 461-462]. 11 квітня розпочався

перший штурм міста – німці наштовхнулися на рішучий опір австралійців. 12 квітня штурм продовжився, але знову невдало. 13 квітня те саме – невдача. 14 квітня 8-й кулеметний батальйон підполковника Густава Поната прорвав кільце оборони. Танки з числа 5-танкового полку Ганса Ольбріхта рушили йому на допомогу. Однак німці під час цього штурму потрапили в оточення і понесли важкі втрати. Густав Понат загинув, а з 500 людей його батальйону вирвалося з пастки тільки 132 бійці. Половина танків 5-танкового полку була знищена. Незважаючи на це, Е. Роммель наказував продовжувати наступ на Тобрук. У колі підлеглих Роммеля: генерал-майора Йоганеса Штрайха, підполковника Ганса Ольбріхта та полковника Гергарда фон Шверіна, виникла серйозна недовіра до свого командира та до стилю його командування. Натомість Роммель звинувачував їх у недостатній ініціативності та рішучості, через що всі наступи захлинулися [75, с. 65-67]. Як згадував учасник тих подій, німецький офіцер Гайнц Вернер Шмідт про Роммеля: “Де б не з'являвся генерал, він заряджав своїм ентузіазмом та енергією військових усіх звань. Він не терпів підлеглих, позбавлених ентузіазму та енергії, і був нещадним до тих, хто виявляв недостатньо ініціативи. Геть! І вони одразу ж поверталися до Німеччини” [19, с. 42]. Так і сталося з Штрайхом, який відмовлявся продовжувати наступ. Роммель надсилав прохання до Берліну, аби йому надіслали підкріплення. Однак німецьке командування серйозно занепокоїлося невдачами під Тобруком. Начальник Генерального штабу сухопутних військ Ф. Гальдер вирішив відрядити до Африки генерал-лейтенанта Фрідріха Паулюса (майбутнього командувача 6-ї армії, що капітулює під Сталінградом), для оцінки ситуації [25, с. 202-203].

30 квітня розпочалася друга хвиля штурмів Тобрука. 15-та танкова дивізія, яка щойно прибула на підкріплення, була кинута у наступ. Їй допомагала 5-та легка дивізія на чолі з новим командиром – генерал-майором Генріхом Кірхгаймом. “Артилерійський обстріл, атаки штурмових груп, танкові рейди, кулеметний вогонь і бомби з літаків – усе це йшло одне за одним, не було жодної хвилини перепочинку”, – писав командувач 15-ї танкової дивізії генерал-майор Ганс Карл фон Езебек [13, с. 31]. На 16 травня бої все ще точилися й проходили з перемінним успіхом. Німцям вдавалося просуватися в кращому випадку на кілька кілометрів вглиб, проте з

великими втратами. З ладу було виведено 35 з 85 задіяних танків. Близько 1500 тис. осіб, враховуючи італійців, загинуло. Незадоволений успіхами Кірхгайма, Роммель звільнив і його з посади, а замість нього тимчасово призначив генерал-майора Карла Беттхера [80, с. 93]. Стосунки Е. Роммеля зі своїми підлеглими сильно погіршувалися. Деколи доходило й до люті й до нервових зривів. Ніхто не розумів для чого Роммель раз по раз надсилав свої підрозділи на важкі штурми, жертвуючи при цьому тисячами життів та незамінним матеріальним забезпеченням [85, с. 100-101]. Ситуація навколо Тобрука погіршувалася і це розуміли в Берліні. Ще 2 травня під впливом звітів Фрідріха Паулюса, Командування сухопутних військ заборонило Роммелю продовжувати атаки й наказало перейти до оборони [25, с. 202-203].

Затяжна облога міста не змусила німців припинити свій наступ на схід. Ще 10 квітня, коли перші частини Африканського корпусу тільки підходили до Тобрука, Е. Роммель спрямував певні підрозділи й на захід, в обхід міста, в напрямку єгипетського кордону. 10 квітня група оберстлейтенанта Ірнфріда Фрайгера фон Вехмара вийшла на шосе Бардія – Ес-Соллум. Тоді ж вона захопила м. Бардію та м. Ес-Соллум, тим самим отримавши контроль над значною частиною дороги Віа Бальбія. 11 квітня бойова група оберстлейтенанта Густава-Георга Кнабе (командира 15-го батальйону 15-ї танкової дивізії), обійшла Тобрук і захопила форт Капуццо на єгипетському кордоні. На цьому етапі, спостереження за ділянкою Бардія – Ес-Соллум було доручене підрозділам 5-ї легкої піхотної дивізії полковника Максиміліана фон Херффа. На початку травня фон Херфф стрімким кидком взяв прохід Хальфайя. Тепер “у руках” Роммеля опинилися дві важливі стратегічні точки першочергового значення: Ес-Соллум і Хальфайя. Розташовані навпроти єгипетського кордону, ці два проходи, що ведуть на південь, були єдиними дорогами через 200-метровий скелястий гребінь, який тягнувся від моря до оазису Хабата й був природною перешкодою, що закривала долину Нілу [75, с. 69-73]. Просуваючись на схід від Тобрука до Хальфайя німцям вдалося пройти аж 120 км [61, с. 24-25].

Британці, стурбовані успіхами Німецького Африканського корпусу та їх італійських союзників, на початку травня вирішили розпочати операцію “Брейвіті”. (Operation Brevity). Вони планували відкинути німців від єгипетського кордону та

зняти тиск із Тобрука. Арчібальд Вейвелл (командувач британськими військами у Північній Африці), ухвалив рішення провести обмежений наступ у напрямку Капуццо та Сіді-Азейз із метою захоплення проходів Ес-Соллум і Хальфайя. Керівництво операцією було покладено на генерала Вільяма Готта, який мав у своєму розпорядженні 7-му бронетанкову та 22-гу гвардійську бригади (близько 50 танків). Наступ розпочався 15 травня 1941 р. Британські війська просунувшись через Хабату зайняли Капуццо та Сіді-Азейз. Німецькі частини полковника фон Херффа відступили від Ес-Соллума та проходу Хальфайя. Попри прибуття німецьких підкріплень, зокрема танків і зенітних підрозділів бойової групи оберстлейтенанта Ганса Крамера, утримати ці позиції не вдалося. На це Ервін Роммель ввів у бій 8-й танковий полк зі складу 15-ї танкової дивізії, який за підтримки 88-мм гармат, 16 травня відбив Капуццо та Сіді-Азейз. Тоді ж фон Херфф повернув контроль над Ес-Соллумом. Уже 17 травня британські війська відійшли назад до Єгипту. Вони зберегли контроль лише над проходом Хальфайя, який було наказано утримувати будь-якою ціною. Проте 27 травня німецькі війська знову зайняли цей прохід і організували там потужну оборону із застосуванням 88-мм та трофейних італійських гармат. Наприкінці травня фронт стабілізувався [75, с. 69-73]. Операція “Брейвіті” зазнала повного провалу. Е. Роммель також провів певну зміну кадрів. Підполковника Ольбріхта було звільнено, а командувачем 15-ї танкової дивізії, замість пораненого генерал-майора фон Езебека, було призначено генерал-майора Вальтера Неймана-Сілкова. “Служити Роммелю було нелегко. Він беріг тих, хто його оточував, так само мало, як і себе. Щоб працювати з Роммелем, потрібно було мати залізну статуру і сталеві нерви...”, – писав офіцер штабу Африканського корпусу Фрідріх фон Меллентін [16, с. 54].

Поки Роммель проводив реорганізацію – Вейвелл готувався до реваншу. Британці отримали серйозні підкріплення: з Британії до Александрії прибуло 238 танків та 43 винищувачі “Гаррікейн” (Hawker Hurricane). План наступу передбачав атаку з території Єгипту в трьох напрямках задля прориву до Тобрука й Ель-Адема. Далі потрібно було з’єднатися з оточеним гарнізоном обложеного міста й розбити німецький корпус. Британські війська зосередили на фронті близько 190 танків, що забезпечувало їм кількісну перевагу. Особливо варто відмітити наявність в їх арсеналі добре броньованих

танків типу “Матильда”. Німецькі сили налічували 178 танків, з яких лише 95 (типів Panzerkampfwagen III та Panzerkampfwagen IV) могли ефективно протистояти “Матильдам”. Більш детально питання протистояння німецької та британської бронетехніки розглянуто у 3 розділі (див. підрозділ 3.2). Чисельну перевагу британців в танках частково компенсувала наявність 88-мм гармат. В історіографію ця операція увійшла під назвою “Бойова сокира” (Operation Battleaxe) і розпочалася вона 15 червня. Цього ж дня британці захопили Капуццо та Бір-Ваер. 15 червня 1941 р. права колона британських військ під командуванням генерала Френка Волтера Мессерві зазнала втрат у 16 танків. Вона не змогла прорвати німецьку оборону, яку утримували підрозділи майора Вільгельма Баха при підтримці вище згаданих 88-мм гармат. Ервін Роммель наказав частинам 15-ї танкової та 5-ї легкої дивізії перейти в контрнаступ у напрямку Капуццо. Наступного дня німецький план був реалізований лише частково: 22-га гвардійська британська бригада відбила атаку 15-ї танкової дивізії, завдавши їй значних втрат. Тоді як 5-та легка дивізія була стримана силами 7-ї бронетанкової британської дивізії. Попри це німцям вдалося втримати ключові позиції в районах Ес-Соллума та Хальфайя. У ніч на 17 червня Роммель зосередив основні свої сили на південному фланзі. Вранці 17 червня 5-та легка дивізія досягла району Сіді-Сулеймана, однак уже невдовзі німецькі війська отримали наказ відходити до Хальфайя, відбиваючи атаки противника. У свою чергу, британські війська, прагнучи уникнути оточення, розпочали відступ у напрямку Мерса-Матруха. Друга операція британців зазнала поразки. У ході боїв вони втратили 94 танки [75, с. 73-75]. Через цю поразку Черчилль звільнив генерала Вейвелла з посади. Його місце отримав сер Клод Окінлек [80, с. 102].

Незважаючи на невдачі під Тобруком, який досі знаходився в облозі, Африканський корпус здобув дві рішучі перемоги над британцям, зірвавши їхні операції “Брейвіті” та “Бойову сокиру”. Ці успіхи дозволили німецьким військам відновити впевненість у власних силах. Водночас вони відродили авторитет Роммеля як командира. Фактично німецька пропаганда активно використовувала ці перемоги для формування серед населення Німеччини та країн Західної Європи образу Роммеля як видатного, непереможного полководця. “Справжнім майстром пустельної війни є Роммель ” [21, с. 2]. “Слава і репутація наших молодих танкових військ нерозривно

пов'язані з ім'ям Роммеля. Це ім'я живе і діє в кожному до останнього солдаті німецького Африканського корпусу” [20, с. 1]. “... він популярний не лише у нас, а й серед англійців – хоча, звісно, у неприємному для них сенсі” [22, с. 5]. Все це цитати того часу з передових німецьких газет. За свою хитрість та непередбачуваність Роммель отримав прізвисько “Лис Пустелі” [79, с. 18].

Від середини червня і до середини листопада на фронті перебувало “відносно” затишшя. У цей час у Африканському корпусі відбулася реорганізація. Ервін Роммель 1 липня був підвищений до звання генерала танкових військ. 1 вересня 1941 р. було створено новий штаб – Танкову армію “Африка” (Panzerarmee Afrika або Panzergruppe Afrika). Детально питання структури та системи підпорядкування розглянуто у розділі 3 (див. підрозділ 3.1). Проте для кращого розуміння подальших подій цю тему варто лише частково описати саме зараз. Німецький Африканський корпус (ДАК) та Танкова армія “Африка” не були тотожними поняттями. Танкова армія “Африка” являла собою вищий орган управління військами Осі в регіоні. Її командувачем став Ервін Роммель, а начальником штабу – Зігфрід Гаузе. Натомість Африканський корпус був оперативним з'єднанням, до складу якого входили німецькі військові частини (зокрема 5-та легка та 15-та танкова дивізії). Таким чином, Танкова армія “Африка” здійснювала загальне керівництво всіма арміями Осі в Північній Африці – як Німецьким Африканським корпусом так і двома італійськими корпусами: XX-м моторизованим (під командуванням генерал-лейтенанта Гастоне Гамбарі) та XXI-м піхотним (під командуванням генерал-майора Енеа Наваріні). Фактично Е. Роммель пішов на підвищення. Його місце в Африканському корпусі посів генерал-лейтенант Людвіг Крювель. Полковника Фріца Байерляйна призначили начальником штабу корпусу. У період відносного затишшя влітку 1941 р. німецьке угруповання в Північній Африці отримало значні підкріплення. Зокрема було реорганізовано 5-ту легку дивізію в 21-шу танкову. Також було сформовано нове з'єднання – 90-ту піхотну дивізію (вона діяла окремо, до складу ДАК не входила, підпорядковувалася одразу командирі Танкової армії), під командуванням генерал-майора Макса Зюммерманна. Така реорганізація та нові підкріплення суттєво посилили бойові можливості військ Роммеля [80, с. 103-105].

Британія готувалася до ще одного реваншу. Вона активно перекидала підкріплення з Палестини до Єгипту. Протягом липня – серпня з залишків британських військ була створена нова 8-ма Армія. Її командувачем тоді був генерал Алан Гордон Каннінгхем. Сама армія нараховувала близько 120 тис. бійців. Окрім того, до самого гарнізона Тобрука прибуло поповнення у вигляді п'яти бригад. Також у розпорядженні британців вже перебувало 724 танки та 27 авіаційних ескадрилій. Вони чудово налагодили свою логістику та забезпечення. План нового наступу складався з двох етапів: 1) повернення Киренаїки (операція “Хрестоносець” (Operation Crusader)); 2) повернення Триполітанії (операція “Акробат” (Operation Acrobat)) [75, с. 149-153].

28 липня Е. Роммель зустрівся з фюрером. Гітлер привітав його з перемогами і обіцяв надіслати ще підкріплення. Однак, як показує статистика наведена Семюелем Мітчемом, втрати у постачанні для Африканського корпусу становили: у липні – 17%, у серпні – 35%, у вересні – 38%, у жовтні – 63%, у листопаді – 77% [80, с. 120]. 14 вересня Е. Роммель провів розвідувальний рейд під назвою операція “Сон в літню ніч” (Unternehmen Sommernachtstraum) в Єгипет з метою знищити британські склади боєприпасів на кордоні. Під час цього набігу німцям потрапили до рук документи з планом бойових дій 8-ї армії, що свідчили про повну неготовність британців до масштабного наступу. Однак ці документи були дезінформацією. Німецьке командування не знало цього [75, с. 149-153].

Натхненні своєю знахідкою, в жовтні 1941 р., німці спланували операцію “Міхаель” (Unternehmen Michael) для захоплення Тобрука. 20 жовтня Е. Роммель був попереджений італійською розвідкою, що британці готуються до серйозного наступу. Однак він не хотів в це вірити і зосередив свою увагу на плануванні нового штурму Тобрука. Роммель, скориставшись відпусткою, навіть встиг полетіти до Риму, щоб 15 листопада відсвяткувати там з дружиною свій день народження. У той день, коли він повернувся до Лівії – 18 листопада – саме розпочалася британська операція “Хрестоносець” [80, с. 123-124]. Фрідріх-Вільгельм фон Меллентін зазначає, що у Роммеля було тоді лише 249 німецьких та 146 італійських танків, які суттєво поступалися в якості противнику. Окрім того, Люфтваффе нараховувало 120 літаків, а італійці ще додатково мали 200 одиниць. У британців ж їх було 650 [80, с. 126-127].

Чисельно співвідношення живої сили було однаковим. Німці разом з італійцями мали 120 тис. бійців, однак як пише Франсуа де Ланнуа: "... британці були озброєні та екіпіровані набагато краще" [75, с. 161]. За всіма підрахунками, Танкова армія "Африка" поступалася за чисельністю техніки приблизно вдвічі.

Операція "Хрестоносець" розпочалася 18 листопада 1941 року. Того дня британські танки пройшли 150 км і вийшли в район Габр-Салеху. 19 листопада вони були вже в 16 км від німецьких позицій біля Тобрука. Наступні два дні в районі Тобрука й на інших напрямках тривали затяжні бої. Британці несли важкі втрати і 22 листопада деякі їхні підрозділи відступили назад до Габр-Салеху. А вже 23 листопада німці розпочали штурм Сіді-Резеху, який завершився успішно. Але в Африканському корпусі на той час вціліло не більше 100 танків з 249. Незважаючи на це, усім здавалося, що операція "Хрестоносець" зазнала невдачі. Е. Роммель писав своїй дружині: "Здається, криза в битві минула. Я почуваюся дуже добре, в доброму гуморі й сповнений впевненості. Двісті ворожих танків знищено. Наші фронти встояли" [38, с. 230]. Далі Роммель планував здійснити рейд до Єгипту, щоб перерізати шляхи постачання ворога й остаточно знищити решту частину британської 8-ї армії в Киренаїці. Цей марш-кидок розпочався 24 листопада. Того ж дня було досягнуто району Бір-Шеферецена на єгипетському кордоні. Британський дослідник Ллойд Кларк зазначає, що Е. Роммель помилився, адже він переоцінив можливості своєї логістики і недооцінив сили противника [38, с. 230]. Поки Лис Пустелі перерізував британські шляхи постачання в Єгипті, 28 листопада частини 8-ї армії прорвали кільце оточення Тобрука й з'єдналися з гарнізоном міста. Захисники цього населеного пункту перебували в облозі близько 240 днів [80, с. 140-141]. Роммель даремно змарнував сили своєї Танкової армії та втратив ініціативу на полі бою. Зрештою він був змушений поступитися переважаючому супротивнику. 4-5 грудня Танкова армія "Африка" розпочала відступ. У складі Африканського корпусу залишилося не більше 50 танків. На цьому етапі німці не могли розраховувати на суттєві поповнення. У цей період переважна більшість матеріальних і людських ресурсів Третього Рейху спрямовувалася на потреби війни на Східному фронті проти Радянського Союзу (яка розпочалася 22 червня 1941 р.).

Африканський корпус разом з італійськими військами відходив до містечка Айн-ель-Газала. Наліоти Королівської авіації завдавали суттєвих втрат. Генерал Макс Зюммерманн, майор Нейман-Сілков та майор Шреллер – загинули при відступі. Генерал Йоганн фон Рафенштайн потрапив до полону. Протягом дванадцяти днів корпус втратив трьох командирів дивізій. 24 грудня 1941 р. порт Бенгазі перейшов до рук британців. 30 грудня Е. Роммель віддав наказ про остаточний відступ на лінію в районі Ель-Агейли. 1-2 січня було втрачено Аждадабію [75, с. 169-171]. Африканський корпус відступаючи протягом грудня – січня подолав близько 500 км і зрештою повернувся на позиції, які займав у березні 1941 р. [17, с. 91-92]. Киренаїку була залишена. Німецько-італійські війська втратили 2300 вбитими, 6100 пораненими і 29 тис. зниклими безвісти. Загалом 40 тис. осіб, з яких на німецькі підрозіли припадало близько 15 тис. Британські втрати становили до 18 тис. [75, с. 171].

Таким чином, на початковому етапі бойових дій у 1941 р., можна констатувати, що поява Німецького Африканського корпусу докорінно змінила стратегічну ситуацію в Північноафриканському регіоні. Завдяки високій мобільності бронетехніки, гнучкій тактиці та особистій ініціативі Е. Роммеля, німецьким силам вдалося за короткий термін нівелювати попередні здобутки британців та перехопити ініціативу. Однак, попри блискучі тактичні перемоги, наступ 1941 р. виявив і головну вразливість корпусу – критичну залежність від логістики. Кінець 1941 р. продемонстрував, що без стабільного постачання з Європи навіть найуспішніша тактика маневреної війни не здатна забезпечити тривале утримання захоплених територій.

2.2. Найбільші військово-тактичні успіхи під час Лівійсько-Єгипетської кампанії: від Ель-Агейли до Ель-Аламейну (1942 р.)

Третій Рейх 11 грудня 1941 р. оголосив війну США. Це стало серйозною стратегічною помилкою А. Гітлера. Цей крок фактично створив безпосередні передумови для прямого втручання Сполучених Штатів у конфлікт між Німеччиною та Британією [32, с. 122-125]. США вже здійснювали масштабні поставки до Великої Британії як цивільних товарів, так і озброєння, військової техніки ще до офіційного

вступу у Другу світову війну. При цьому обсяги поставок суттєво зросли після ухвалення 11 березня 1941 р. закону про ленд-ліз [31, с. 18-19]. Навіть до вступу США у цей конфлікт, стратегія президента Франкліна Делано Рузвельта “Німеччина насамперед” (Germany First) давала Лондону чіткий сигнал: пряма підтримка могутнього союзника – лише питання часу. Проте до її надходження британським військам потрібно було ще протриматися [54, с. 12]. Адже після нетривалої паузи, 21 січня 1942 р. Роммель, отримавши нові партії танків, завдав чергового удару по британських військах [37, с. 695]. 22 січня було повернуто Аждадабію. Лише за три дні дивізії Німецького Африканського корпусу знищили або захопили 229 танків і 147 гармат противника, та взяли в полон 935 осіб. І все ж, італійське верховне командування обурювалося й просило Роммеля повернутися на початкові позиції. 25 січня було захоплено Мсус, а вже 29 січня – Бенгазі. 5 лютого всі підрозділи британського XIII-го корпусу зайняли позиції на лінії Айн-ель-Газали – Бір-Хакейм (в історіографії ця лінія більш відома як лінія Газали (Gazala Line)). Того ж дня німецькі війська підійшли до цієї лінії впритул і завершили зачистку відвойованої території. Цим закінчилася перша фаза наступу. Майже за тиждень німецько-італійські сили зайняли більшу частину Киренаїки [75, с. 179-183]. “Поступаючись супротивнику в співвідношенні від 2,5 до 3 до 1, Лис Пустелі знову довів, чого може досягти блискучий лідер у протистоянні з солдатами, які лише підкоряються наказам”, – підсумовував у своєму дослідженні Семюел Мітчем [80, с. 153].

Протягом 5 лютого – 25 травня на фронті було тимчасове затишшя. Роммель явно перехопив ініціативу, тому британці поспішно окопувалися. Їм вдалося побудувати лінію оборони від узбережжя Середземного моря (район Айн-ель-Газали) й на 70–80 км углиб пустелі – до форту Бір-Хакейм. Цю лінію Газали створювали з метою зупинити просування Роммеля та забезпечити захист Тобрука. 500 тис. мін, колючий дріт, а також численні системи фортифікаційних опорних пунктів (так званих “боксів” або “коробок”) – все це надійно захищало Тобрук від німецьких військ. XIII-й корпус генерала Готта тримав північну і центральну ділянку оборони. XXX-й корпус генерала Норрі – південний [75, с. 183-185].

Натомість німці ж займалися плануванням наступу. Цей процес не обійшовся без суперечок Е. Роммеля з італійським командуванням в обличчі генерала Гамбаро. Також Роммель встиг побувати в Римі та в Берліні, де активно обговорював планування свого наступу. Фюрер разом зі своїм генералітетом не розділяв його інтуїзму, адже вся їхня увага тоді була прикута до Східного фронту. Не дивлячись на це, до Бенгазі та Триполі почало регулярно надходити військове постачання: у березні прибуло 93% відправлених припасів. А в квітні фактично прибуло 99% відправленого [80, с. 155-156]. Такої результативності вдалося досягнути після того як Люфтваффе вщент розбомбило острів Мальта, з якою в попередні місяці Союзники активно знищували всі поставки до Африки. До того ж під час свого зимового наступу Африканський корпус захопив безліч складів з припасами британців. Ситуація навколо Мальти ще раз підтверджує те, що події в Північній Африці не були ізольованим епізодом Другої світової війни. Вони були складовою цілісного, нероздільного протистояння в Середземномор'ї. Це протистояння було схоже на гру в шахи. Кожен хід як країн Осі так і країн Союзників мав глибокий причинно-наслідковий зв'язок. Це була стратегічна боротьба, де сторонам доводилося прораховувати свої вчинки на декілька кроків вперед [14, с. 229].

Е. Роммель зі своїм штабом розробив план згідно якого у рамках операції “Альфа” (Unternehmen Alfa) країни Осі комбінованим ударом з трьох напрямків мають прорвати оборонну лінію Газали і розгромити основні сили британців. Слідом за цим у рамках операції “Бета” (Unternehmen Beta) планувався штурм і подальше взяття Тобрука. 6 травня цей план був погоджений з італійцями. Диспозиція німецько-італійських військ напередодні наступу була такою: лівий фланг (від моря до Сиді-Брегісса) тримав XXI-й корпус генерала Наваріні, центр (від Сиді-Брегісса до Гарет-Марієна) – X-й корпус генерала Джіода, правий фланг (від Гарет-Марієна до дороги на Сегналі) – XX-й корпус генерала Бальдассара. У тилу правого флангу розташовувалося 90-та піхотна дивізія генерал-майора Ульріха Клермана. Район між дорогою на Сегналі та Гарет-ель-Асідію тримала бойова група полковника Вернера Маркса. У другому ряді, позаду італійців стояв Німецький Африканський корпус генерал-лейтенанта Вальтера Неріна. Напередодні наступу сили Осі зосередили до 50

батальйонів (з них 31 італійські), 148 напівброньованих машин (80 італійських), 568 танків (205 італійських), 700 літаків. Британці протиставили їм близько 55 піхотних батальйонів, 300 напівброньованих машин, 700 танків і 1000 літаків [75, с. 185-187].

26 травня після артпідготовки та обманних маневрів італійські війська під керівництвом Роммеля розпочинають атаку. За ними слідує Африканський корпус. Німецькі танкові дивізії проводять обхідний маневр навколо Бір-Хакейма, але вони натрапляють на щільні мінні поля. Третина танків підірвалася або була знищена Королівською авіацією у перші дні наступу. Боезапас і пальне майже вичерпалися. Через загрозу оточення серед німецько-італійських сил почалася зароджуватися паніка [15, с. 98-101]. 30-31 травня за підтримки Люфтваффе (зокрема 326-ї ескадрильї), німецьким військам вдалося прорвати 8-кілометровий прохід у ворожій обороні та взяти в полон близько 3 тис. британських солдат. Водночас бої супроводжувалися значними втратами: генерал Людвіг Крювель потрапив до полону, а полковник Фріц Байерляйн та оберстлейтенант Зігфрід Вестфаль зазнали важких поранень. Протягом 1-6 червня було знищено три британські бригади та близько 150 танків. 4 тис. бійців було захоплено до полону. 11 червня відбувається падіння Бір-Хакейма. Німецькі моторизовані сили рухаються на північний схід до Найтсбриджа та Ель-Адема. У боях в тому районі їм вдається знищити ще до 260 ворожих танків. Опісля німці прориваються через Триг-Капуццо, перерізаючи лінію сполучення з Тобруком. 17 червня – німці захоплюють Акрому, Сіді-Резех та Ель-Адем. Останні спроби контратак від британців провалюються [75, с. 187-195]. Шлях до Тобрука був відкритий.

33 тис. бійців, які зосередилися в районі Тобрука, залишалися на той час єдиною значною британською силою на території Лівії. Це були частини 2-ї південноафриканської дивізії, 11-ї індійської бригади, 201-ї гвардійської бригади, 32-ї армійської танкової бригади, 268-го важкого полку Королівської артилерії. За лічені години потрібно було заново організувати оборону міста над яким 18 червня вже замкнулося кільце оточення. “Усередині фортеці панувала атмосфера приреченості”, – писав британський історик Кореллі Барнетт [53 с. 163-164]. Цього разу місто було набагато слабше підготовлене до облоги, адже більшість його оборонних споруджень

були використані при будівництві лінії Газали. 20 червня після нальоту Люфтваффе та обстрілу артилерії танки Африканського корпусу поїхали в атаку. 21 червня місто було взято. 19 тис. британських військовослужбовців потрапили до полону. Тисячі тон пального, боєприпасів та сотні нових автомобілів дісталися німцям в розпорядження [80, с. 183-187]. Колишній офіцер британської військової розвідки Ентоні Такер-Джонс зазначає, що падіння Тобрука було серйозною стратегічною втратою, яка завдала шкоди британському військовому престижу. Сам В. Черчилль був приголомшений звісткою про захоплення міста [47, с. 229-235]. 22 червня Гітлер винагородив Лиса Пустелі за його військові перемоги, присвоївши йому звання фельдмаршала [80, с. 187].

Роммель вважав взяття Тобрука лише першим кроком на шляху до розгрому 8-ї армії. Далі потрібен наступ в Єгипет з подальшим захопленням дельти Нілу і виходом аж до Суецького каналу. Роммель повідомляє свої плани Гітлеру та Муссоліні, які підтримують його задум. 2 червня Роммель не чекаючи офіційного дозволу наказує Африканському корпусу рухатися до єгипетського кордону. 24 червня порт Сіді-Баррані було захоплено, британці продовжували відступати. Однак темп наступальної операції падає через щільне мінування доріг, втому піхоти та втрат, які завдавала Королівська авіація (італійці приміром на цьому етапі втратили двох своїх генералів). За три тижні боїв 8-ма британська армія втратила 80 тис. бійців. Через таку катастрофу Головнокомандувач британських сил на Близькому Сході та в Північній Африці Клод Окінлек звільняє генерала Ніла Річі та особисто приймає командування 8-ю армією. Він планує затримати німців на лінії Мерса-Матрух – потім відвести залишки армії до Ель-Аламейна й триматися там до підходу підкріплень і реорганізації. 26 червня Роммель поновлює наступ. 21-ша танкова та 90-та піхотна дивізії завдають удару. Вони пробиваються між порядками X-го та XIII-го британських корпусів і проходять на схід. 27 червня Окінлек віддає наказ про загальний відступ до Ель-Аламейну. 29 червня німцями взято Мерса-Матрух. Їм вдалося захопити 12 тис. полонених та багато корисних трофеїв [75, с. 197-199].

Тепер для Німеччини відкривається перспектива успішного наступу на Каїр та Суецький канал, що могло б призвести до блокади Александрії та подальшого

з'єднання з німецькими військами аж на Кавказі. Потенційно таке об'єднання армій посилювало би тиск на південні рубежі оборони Радянського Союзу. Передбачалося, що наступ німців на Кавказі збігатиметься з успіхами військ Ервіна Роммеля в Єгипті. Це призвело б до формування масштабного оточення сил Союзників на Близькому Сході. У 1942 р. у стратегічному контексті німецьке командування, зокрема й Адольф Гітлер, розглядало операції в Африці та на Сході як складові єдиної глобальної боротьби. Захоплення німцями нафтових родовищ як на Кавказі, так і на Близькому Сході (зокрема в Палестині та в Іраку) надзвичайно посилювало б військові потужності Третього Рейху. За таких обставин невиключеною була можливість й потенційного приєднання Туреччини до війни на боці Осі [52, с. 14-16].

Британці готувалися зупинити Роммеля в районі Ель-Аламейну. Саме тут в наступні місяці вирішуватиметься доля всієї Північноафриканської кампанії. На шляху до Александрії сили Осі вперше зіткнулися з рубежем, який було майже неможливо було обійти з флангу. Він був обмежений природними перешкодами. Тут фронт простягався лише на 60 км. На півночі він упирався в Середземне море, а на півдні в Каттарську западину – непрохідну пустелю [77, с. 293]. Клод Окінлек швидко переорганізував залишки своєї 8-ї армії. XXX-й британський корпус генерала Рамсдена зайняв оборону з півночі, XIII-й корпус генерала Готта з півдня, а X-й корпус знаходився в резерві [75, с. 199-201].

Наступ Танкової армії “Африка” протягом травня – червня 1942 р. був беззаперечно успішним, але військо, яке з боями пододало близько 600 км, надвичайно виснажилося. Логістика розтягнулася на величезну відстань. З 60 тис. тонн припасів, які Роммель потребував щомісяця, логістичні служби Осі могли доставити лише 3 тис. Завдяки перехопленням розвідувальної програми “Ультра” (Ultra), британцям вдавалося точно визначити час та маршрути конвоїв Осі. Корумповані італійські чиновники продавали інформацію шпигунам. Тож Роммель був змушений воювати за рахунок захоплених у ворога запасів. Він розумів, що їх надовго не вистачить [80, с. 195]. Як стверджує дослідник Брун Хаммонд: “Бої в останні десять днів червня завдали важких втрат Танковій армії, і особливо Африканському корпусу” [73, с. 49]. За його підрахунками у Роммеля залишалося

всього 55 німецьких танків, а також приблизно 500 піхотинців у кожній з двох дивізій. 90-та піхотна африканська дивізія мала менше ніж 1100 піхотинців. Тобто разом близько 2100 тис. солдат. Арсенал німецьких військ налічував 330 гармат різних калібрів, включаючи як польову артилерію, так і протитанкові засоби. Італійці мали лише 30 танків, 5500 піхотинців та 200 гармат [73, с. 49].

30 червня попри катастрофічні втрати, німці продовжують наступ. 15-та танкова дивізія під командуванням полковника Едуарда Краземанна захопила батарею британських 150-мм гармат за кілька миль від залізничної станції в Ель-Аламейні [80, с. 193]. Перша битва за Ель-Аламейн розпочалася 1 липня 1942 р. Роммель слабо володів інформацією про розташування союзних військ. Глибина їхньої оборони та щільність мінування полів теж була загадкою. Німці зіштовхнулися з проблемами пов'язаними з орієнтуванням на місцевості. До прикладу, 90-та піхотна дивізія збилася з курсу і замість того, щоб обійти позиції противника, вийшла прямо на “Аламейнський бокс” (“Бокс” (або “коробка”) – польова фортифікація, зазвичай прямокутної або багатокутної форми, добре захищена по всьому периметру), де потрапила під нищівний вогонь союзної артилерії. Після цього, ця дивізія була змушена відступити і опинилася на межі повного розгрому. Ситуацію частково врятував Ервін Роммель, який прибув із своєю бойовою групою. Він зміг зупинити паніку та впорядкувати розбиті підрозділи. Однак відновити наступ уже не вдалося. Сам Лис Пустелі був “прикутий до землі”, адже протягом двох годин перебував під щільним вогнем Союзної артилерії. За підсумками дня, німецький наступ було зупинено. Африканський корпус втратив 18 танків, а його особовий склад перебував у стані крайнього виснаження, посиленого безперервними авіаційними нальотами британців [80, с. 193-197].

Тим часом на південному відтинку фронту німці розгромили 18-ту індійську бригаду, взявши 2 тис. солдат до полону. Але при цьому вони втратили 18 танків з 52 задіяних [80, с. 195-197]. 2 липня британці планували здійснити контрудар, проте Е. Роммель їх випередив, атакувавши першим – однак і цього разу без успіхів. 3 липня 90-та дивізія та Африканський корпус трохи просунулися по обидва боки від хребта Рувейсат. У другій половині дня Африканський корпус вийшов до Алам-Баошази, що

розташовувався лише в 60 км від Александрії. Тут корпус був зупинений артилерійським вогнем та авіацією. На півдні ж італійська дивізія “Аріете” (XX-й корпус) при спробі обходу новозеландців потрапила під атаку та була майже повністю знищена. Роммель наказав своїй Танковій армії окопатися на досягнутих позиціях. 4 липня він вирішив призупинити операцію. Йому потрібно було виграти час для отримання підкріплень (200 німецьких й 150 італійських танків вже транспортувалися з Триполі), та вирішення проблем з логістикою [75, с. 201-202]. Й справді проблеми з постачанням були, адже Королівська авіація своїми нальотами нищила цілі колони з корисними припасами. “Дорога Лю! На жаль, тут усе йде не за планом. Опір надто сильний, а наші сили виснажені. Сподіваюся, ми знайдено спосіб досягти мети. Я постійно втомлений і перевантажений”, – писав Роммель у листі до своєї дружини [57, с. 205]. Протягом 5-10 липня Окінлек намагався відкинути німецько-італійські сили на вихідні позиції. Після серйозного артилерійського обстрілу, 9-та австралійська піхотна дивізія атакує італійські підрозділи. До світанку 10 липня італійська дивізія “Сабрата” відступила на висоту Тель-ель-Ейса. Австралійці просуваються до Ед-Даби та Сиді-Рахмана. Роммелю, через значні втрати, доводиться ввести в бій майже весь особовий склад: штабних офіцерів, зенітників, зв'язківців і навіть кухарів. Частина 15-ї танкової дивізії він терміново перекидає на північ і там їй вдається зупинити наступ австралійців. Але внаслідок такого маневру Роммель послабив свій південний фланг. 13 липня Африканський корпус намагається контратакувати, але ця спроба захлинається. Доводиться повернутися на вихідні позиції. 13-14 липня новозеландці та 5-та індійська бригада атакують хребет Рувейсат. Італійські дивізії “Брешія” та “Павія” чинять запеклий опір, проте вони були майже повністю знищені. Одночасно на півдні 21-ша танкова дивізія зупиняє черговий наступ британців. У такому “перемінному форматі” бої продовжуються до 17 липня. Тоді ж Роммель пише дружині: “Противник використовує свою перевагу, щоб одне за одним знищувати італійські формування, а німецькі занадто слабкі, щоб вистояти самотужки. Їм буде достатньо одного удару” [75, с. 202-203].

У 20-х числах липня тривають дуже важкі кровопролиті бої в яких ініціатива знову по черзі переходить від одної сторони до іншої. “Протягом липня бої тривали

вздовж усієї лінії Ель-Аламейна. Це було схоже на боксерський поєдинок. На початку обидві сторони були слабкими та вкрай виснаженими. Вони завдавали безладних ударів, але не могли заподіяти одне одному серйозної шкоди”, – писав учасник тих подій, британський фельдмаршал та історик Майкл Карвер [62, с. 29-30].

22 липня, за один день, британці втрачають 118 танків. До 27 липня вони продовжують проводити атаки на позиції Танкової армії “Африка”. Попри серйозні втрати вони практично не досягають видимих результатів. Через це в британському командуванні виникає криза. Цією ситуацією затурбувалися і в Лондоні. У Англіїців взагалі не було впевненості щодо свого майбутнього. З одного боку становище Африканського корпусу теж було важким, але загальні уявлення про Роммеля як про “непереможного” Лиса Пустелі, який знаходив вихід навіть з безнадійних ситуацій, не додавала ентузіазму британцям. Навпаки, щоб зберегти свої боєздатні сили, Окінлек підготував план відступу з позицій Ель-Аламейна і почав формувати великий резерв, на випадок необхідності його використання в Персії [63, с. 150].

Після першої битви за Ель-Аламейн ініціатива все-таки залишалася за Великою Британією. Хоча британці і втратили близько 13 тис. бійців, фактично план стрімкого захоплення Роммелем Єгипту був зірваний [78, с. 33]. Німці втратили 7 тис. бійців. Ситуація була такою, що війська Роммеля тепер залишилися без боєприпасів. Він прийняв рішення відступити до лівійського кордону, якщо британці розпочнуть хоча б ще одну атаку. Проте в останній момент Союзники вирішили скасувати свій наступ [80, с. 199-200].

Наприкінці липня до Ель-Аламейну почало прибувати британське підкріплення. 2 бронетанкові дивізії (8-ма і 10-та) вже прибули, а 2 піхотні дивізії (44-та й 51-ша) були вже на підході. Таке поповнення тепер дозволяло впевнено розпочати наступ на позиції сил Осі вже у вересні. Відповідно Окінлек вже розробляв план цієї майбутньої операції та проводив реорганізацію власних підрозділів [75, с. 299-301]. Несподівано, 3 серпня, до Каїру прилетів Вінстон Черчилль. Британський прем'єр-міністр перебував під сильним внутрішнім політичним тиском. Його уряд втратив одне місце на додаткових парламентських виборах у червні, а 2 липня йому оголосили вотум недовіри в Палаті громад. “Ця Палата, віддаючи належне героїзму та витривалості

Збройних Сил Корони в умовах виняткової складності, не має довіри до центрального керівництва війною” [60, с. 277]. 1942 р. був надзвичайно важким для британців через катастрофічні втрати конвоїв в Атлантиці, Арктиці, Середземному морі та падіння міста Тобрука. Черчиллю потрібно було здобути перемогу для британського народу. Для цього, ризикуючи власним життям, він особисто прилетів до Африки. Після інспекції командних пунктів та зустрічі з вищими офіцерами, Черчилль серйозно замислився над “перестановкою кадрів”. Унаслідок “каїрської чистки” Окінлек був звільнений. На його місце призначили генерала Готта, проте 7 серпня його літак був збитий німецькими винищувачами. Замість загиблого Готта поставили генерала Бернарда Лоу Монтгомері (див. Додаток И) [60, с. 276-280].

Період затишшя наприкінці липня дав змогу Танковій армії “Африка”, виснаженій попередніми боями, відновити свою боєздатність. Вдалося частково компенсувати втрати та провести перегрупування сил. Наприкінці липня до Роммеля прибуло підкріплення. 5400 військовослужбовців, які склали основу для перших двох полків нової 164-ї дивізії. На початку серпня за ними прибув елітний підрозділ – 1-ша парашутно-егерська бригада, що була оснащена новими танками – 76 машинами типу Pz. Kpfw. III L та 20 машинами типу Pz.Kpfw. IV G, озброєними чудовими 75-міліметровими гарматами. У другій половині серпня біля Ель-Аламейну розташовувалися чотири німецькі дивізії. Це були 15-та та 21-ша танкові дивізії Африканського корпусу, а також 90-та та 164-та піхотні дивізії. Загалом сили налічували понад 27 тис. осіб, 161 танк, 163 протитанкові гармати, 112 польових гармат, 47 розвідувальних машин і 4850 вантажівок. Крім того, до Африки спрямували армійську артилерію, яка мала 7 тис. бійців, 85 протитанкових гармат, 51 польову гармату (з них 29 важких) та 1108 вантажівок. Як і Монтгомері, Роммель активно укріплював свої позиції. Він особисто контролював процес риття окопів і встановлення нових мінних полів. Згодом він оприлюднив свій план нового наступу: класичний обхідний маневр на південному відтинку фронту з охопленням правого флангу. Опісля передбачалося оточити угруповання противника і здійснити стрімкий кидок на Каїр. Початок цього наступу запланували на кінець серпня, коли повний місяць сприятиме нічним пересуванням [75, с. 303-305]. Однак не все було чудово. Як

стверджує Семюел Мітчем: “Ервін Роммель був розчарований. Йому потрібні були німецькі танкові або моторизовані дивізії – ті, що мали німецьке озброєння. Йому не потрібні були недосвідчені, немоторизовані італійські дивізії з їхнім поганим спорядженням та деморалізованими солдатами” [80, с. 201]. Очевидно, що Роммелю не вистачало тих підкріплень, які вже прибули, для реалізації свого плану. Африканському корпусу критично не вистачало авіаприкриття, адже RAF повністю домінувала в небі Північної Африки, регулярно атакуючи конвої від Ель-Аламейну і аж до Тобрука. Морські постачання теж зазнавали нападів від британської авіації та флоту. Роммель не зміг отримати все підкріплення: ще 120 танків, 100 польових гармат і близько 2 тис. машин не могли переправити з Італії. Навіть коли італійський флот успішно доправляв конвої до Триполі, цей вантаж потрібно було перевезти ще понад 1700 км суходолом до лінії фронту. Сам Роммель, тим часом, почав серйозно втрачати своє здоров’я. Лікарі виявили в нього: сильну застуду, хронічні запалення шлунка й кишківника, проблеми з кровообігом і ознаки виснаження. Однак поста командувача він не покидав [80, с. 201-203].

У серпні розвідка Танкової армії доповіла Роммелю, що 8-ма армія має високий рівень постачання. Його також попередили: зовсім скоро 8-ма армія накопичить таку чисельну перевагу, що успішно атакувати її буде неможливо. Відповідно, Роммель вирішив розпочати великий наступ якомога швидше [80, с. 202-203]. До 24 серпня, за наявними даними, Танкова армія “Африка” нараховувала у своєму складі щонайменше 230 танків, 29 тис. осіб (близько 7 дивізій), 400 гармат. Його танковий кулак, разом з італійцями, налічував близько 500 одиниць техніки [72, с. 662]. Британці ж зосередили для оборони близько 4-5 дивізій та понад 700 танків [88, с. 48-49].

Битва при Алам-Хальфі розпочалася вночі 30 серпня. На хребті Румейсат німці наштовнулися на широке мінне поле. Всю ніч, поки сапери розмінювали прохід, піхота вела завзятий бій з британцями. Згодом розпочався артилерійський обстріл, що змусив Роммеля задуматися про відступ. Проте генерал-майор фон Байерлейн відмовив його від цієї ідеї. Лис Пустелі вирішив не продовжувати рух на схід, а повернути до хребта Алам-Хальфа. Монті передбачив цей хід Роммеля. Монтгомері

не став кидатися в контратаку, а розмістив свої танки вкопаними в землю саме на висотах Алам-Хальфа. Німецькі танки були змушені атакувати знизу вгору, підставляючи борти під вогонь британських гармат. 31 серпня німецькі танки пройшли скрізь отвір в мінному полі і продовжували рух незважаючи на зибучі піски та нальоти Королівської авіації. Після дозаправки колона дійшла до південно-західної частини хребта. Там вона нашттовхнулася на щільний вогонь 2-ї бронетанкової бригади британців та артилерії [75, с. 305]. 15-та танкова дивізія атакувала британські позиції вранці 1 вересня. 21-ша танкова дивізія залишалася нерухомою, у неї майже не було пального. Цього дня британці особливо активізували обстріли з артилерії, протитанкових гармат та Королівських ВПС. Африканський корпус поніс важкі втрати – загинуло багато штабних офіцерів. Запаси палива вичерпувалися. Усі 4 великі танкери, які везли пальне для Танкової армії були потоплені. На додачу, стан Е. Роммеля суттєво погіршився і він командував боєм фактично лежачи в кузові своєї вантажівки. Ситуація складалася не на користь сил Осі. Е. Роммель наказав своїм військам відступати. Протягом 2-3 вересня німці під обстрілами ворожої авіації відступили на свої вихідні, оборонні позиції [80, с. 201-210]. Як вважає значна частина дослідників, Монтгомері міг завершити Північноафриканську кампанію ще того дня, якби здійснив контратаку на відступаючі сили Осі. Однак він вирішив перегрупувати свої сили. У битві при Алам-Хальфі Танкова армія “Африка” втратила близько 3 тис. осіб, 49 танків і багато броневих автомобілів, тоді як британці втратили 1700 бійців та 67 танків [76, с. 76-77]. Монтгомері усвідомлював, що панування в небі є ключовою умовою перемоги. Тому у цій битві Королівські ВПС результативно відпрацювали в злагоді з сухопутними силами, зокрема артилерією. “Під Алам-ель-Хальфою робота авіації була зразковою. Використання масованого вогню гармат як доповнення до важких бомбардувань затиснутого ворога також було новим словом у тактиці... 8-ма армія, мабуть, ніколи раніше не билася з такою холоднокрівною впевненістю”, – підсумовував відомий британський військовий історик, біограф та колишній бойовий офіцер Рональд Левін [76, с. 77]. Власне у ті дні сталася подія, яка додатково, сильно вдарила по моральному духу бійців Африканського корпусу. 30 вересня загинув найуспішніший німецький льотчик-ас Люфтваффе в Лівійсько-Єгипетській кампанії –

Ганс-Йоахім Марсель. “Зірка Африки” – як його називали, був кавалером Дубового Листя з мечами й діамантами до Лицарського Залізного хреста. Він мав на своєму рахунку 151 повітряну перемогу, але 30 вересня трагічно загинув через несправність літака [26].

Таким чином, період з січня по вересень 1942 р. став етапом найбільших військово-тактичних успіхів для Німецького Африканського корпусу в Лівійсько-Єгипетській кампанії. Успішний контрнаступ у Кіренаїці та блискуча перемога під Ель-Газалою (травень-червень 1942 р.), що завершилася падінням Тобрука, продемонстрували абсолютну перевагу німецької тактики маневреної війни та майстерність Роммеля у використанні рухомих з’єднань. Однак вихід ДАК на лінію оборони Ель-Аламейна остаточно виснажив технічний та людський ресурс корпусу. Під час битви під Алам-ель-Хальфою Африканський корпус досягнув максимальної межі просування за весь час війни в Північній Африці. До Суєца залишалося близько 400 км. Однак тотальне панування британської авіації в повітрі, критичний брак пального та якісне посилення Союзників в озброєнні, ознаменували остаточний перехід ініціативи до 8-ї армії. Тоді ж були створені передумови для подальшої поразки сил Осі в Північній Африці.

2.3. Перелом у Лівійсько-Єгипетській кампанії та остаточна поразка в Північній Африці: від Ель-Аламейну до капітуляції в Тунісі (1942-1943 рр.)

Перша впевнена перемога 8-ї армії під командуванням Бернарда Монтгомері у Битві при Алам-Халфі сприяла значному піднесенню бойового духу серед британців. Також вона зміцнила впевненість у готовності довести розгром противника до завершення. Монтгомері і Гарольд Александер (Головнокомандувач британськими військами на Середньому Сході) ретельно підготувалися до наступної операції. Були побудовані цілі тробопрводи для постачання води та бензину. Склади з боєприпасами були підсунуті якомога ближче до лінії фронту. Підготовка до наступу активно маскувалася. Широко використовувалися макети танків та вантажівок для дезорієнтації ворога. Британські війська напередодні операції суттєво переважали сили Осі. Союзники на жовтень 1942 р. зосередили близько 195 тис. бійців (зокрема 150 тис. безпосередньо на

лінії зіткнення). З техніки – понад тисячу танків, 2 тис. гармат різного калібру та 700 літаків [75, с. 309-311]. Також зустрічаються й інші оцінки чисельності британських військ – 230 тис. бійців, 1400 танків і 880 літаків. Окрім того, значні сили готувалися от-от прибути до Ель-Аламейну [78, с. 78]. План британців був доволі простий: головною ідеєю була масштабна фальшива атака на півдні та широкий лобовий піхотний штурм на півночі. Там вони мали пробити отвори в обороні ворога, щоб крізь них ринула бронетехніка. Для реалізації цього плану Союзники створили макети склади палива, танків, бронетехніки та трубопроводів на півдні, щоб переконати Роммеля, що основний удар буде завдано саме там [57, с. 255].

Танкова армія “Африка” зосередила загалом до 100 тис. бійців, з яких 50 тис. припадало саме на німецькі дивізії. Також вони мали 500 танків та близько 1200 гармат різного типу [57, с. 256]. Існують і інші оцінки, за якими країни Осі мали всього 77 тис. бійців (з яких на Африканський корпус припадало не більше 27 тис. солдат), близько 1000 гармат, і 345 літаків [78, с. 78].

Друга битва під Ель-Аламейном розпочалася у ніч з 22 на 23 жовтня. У цей важкий момент Е. Роммеля не було поруч зі своїми солдатами. Унаслідок хвороби його стан сильно погіршився – він виїхав до Німеччини для лікування [97, с. 184]. 70 тис. британців при підтримці 600 танків рушили в атаку. 24 жовтня наступ загруз – попереду Союзники нашттовхнулися на “сади диявола” – щільно заміновані мінні поля. Окрім того, німці чинили запеклий опір і обстрілювали противника з артилерії. На півдні хребта Метірійя атака зупинилася. До півночі Монтгомері не досягнув жодної з цілей, які він перед собою ставив. Німецько-італійські війська трималися твердо. 25 жовтня теж не було ніяких успіхів в британців. Місцями вони зайняли оборону й перегруповувалися. 26 жовтня їм вдалося захопити кілька ділянок на хребті Метірійя. До вечора того ж дня Монтгомері вирішив продовжити наступ вздовж берегової лінії. Але поки він планував – Е. Роммель, що встиг повернутися 25 жовтня, вже діяв на випередження. 21-ша танкова дивізія разом з 150 танками виступила на хребет Кідні. Але ця контратака повністю провалилася. Важкі протитанкові гармати та британські танки зупинили Лиса Пустелі. Друга спроба німців контратакувати, здійснена 28 жовтня теж зазнала невдачі [75, с. 311-313]. Е. Роммель з відчаєм писав своїй дружині

того дня: “Битва вирує... Ми зробимо все можливе, щоб досягти успіху. Але перевага ворога величезна, а наші ресурси дуже малі... Я... зробив усе можливе для перемоги...” [18, с. 310]. 29-31 жовтня британці продовжували атакувати, але без значних успіхів. Монтгомері вирішив поновити масштабний наступ. У ніч з 1 на 2 листопада після артпідготовки 800 танків рушили вперед. Штаб Африканського корпусу був знищений артилерійським обстрілом. Британці просувалися на оборонні позиції країн Осі. Е. Роммель віддав наказ про відступ і надіслав відповідну телеграму до Берліну. Відступ на лінію Фука (запасний оборонний рубіж) розпочався з 2 на 3 листопада [75, с. 313-315]. Африканський корпус прикривав відступ союзних італійських частин, адже ті не мало достатньо техніки для швидкого пересування. Гітлер, отримавши лист від Роммеля, був у нестямі від люті. У своєму зустрічному листі він наказав Танковій армії “Африка” стояти на смерть і пообіцяв, що підкріплення скоро будуть вислані [87, с. 1202-1203]. Е. Роммель отримавши цю телеграму розлютився, проте порушити наказ фюрера він не наважився. У своєму наступному листі він повідомив Гітлера, що в німецьких частинах залишилося не більше 50 % особового складу. У Африканському корпусі вціліло тільки 24 танки, а 3 італійські дивізії: “Літорія”, “Аріетта”, “Брешія” – були повністю знищені. 4 листопада сили Осі знову зайняли свої рубежі оборони, а 650 танків Союзників рушили на них в атаку. Однак жодного реального спротиву німецько-італійські частини вже не могли чинити. Того ж дня Е. Роммель віддав вже остаточний наказ про відступ. Британці у Другій битві за Ель-Аламейн втратили загалом 13500 бійців [75, с. 315-316]. Німецькому Африканському корпусу та військам Італії ця поразка коштувала близько 40 тис. осіб полоненими та 20 тис. вбитими й пораненими [55, с. 56].

Поразка італо-німецьких військ під Ель-Аламейном стала початком корінного перелому у війні в Північній Африці. У наступні місяці малі рештки колись сильної Танкової армії відступатимуть через всю Африку, минаючи міста, в яких вони раніше здобували перемоги над британцями [50, с. 137-138]. 5 листопада 10 тис. бійців Роммеля разом зі своїми 10 танками рушили до єгипетського кордону. Британська 8-ма армія Бернарда Монтгомері переслідувала їх, але робила це обережно, не бажаючи ризикувати. 6 листопада Африканський корпус покинув Мерса-Матрух. 13 листопада

– Тобрук. Фельдмаршал прагнув відвести вцілілі частини своєї армії назад до Триполітанії й звідти вже евакуюватися з ними через Середземне море. Він планував перегрупувати та відновити військо на острові Сицилія або в південній Італії. Там він хотів підготуватися до висадки Союзників. Однак німецьке Верховне командування сухопутними силами заборонило йому це зробити [75, с. 315-316]. Справа в тому, що ще 8 листопада розпочалася операція “Смолоскип” (Operation Torch). В її рамках американська й британська армії спільно висадилися в французьких колоніях Марокко та Алжирі. Головними завданнями Союзників згідно з планами цієї операції було: 1) повне знищення сил Осі в Північній Африці; 2) звільнення Середземномор’я для Союзного флоту; 3) створення плацдарму для майбутнього наступу на Сицилію та в Італію [12, с. 74-81]. Сам командувач операцією, американський генерал Дуайт Ейзенхауер у своїх спогадах зазначав, що вторгнення Союзників в Західну Європу не було можливим без знищення військ Роммеля в Північній Африці [12, с. 77-78]. Гітлер очікував, що французи (військовики режиму Віші) будуть чинити опір цій висадці. Проте їх боротьба була щонайбільше символічною – все закінчилося до 11 листопада. На 12 листопада під керівництвом Д. Ейзенхауера в Північній Африці було близько 105 тис. солдат (80 тис. з яких були американцями). Його війська перебували лише за 240 км від Тунісу. Для Роммеля це стало катастрофою, він опинився в “лещатах”: з одного боку його наздоганяв Монтгомері, а з іншого – у тилу висадилися американці та британці. Роммель запропонував Гітлеру повторити сценарій Дюнкерку і евакуювати всі свої сили морем поки ще не пізно. Фюрер натомість вирішив не здавати Африку без бою. Він відправив до Тунісу 3 німецькі дивізії, батальйон новітніх танків “Тигр” (Pz.Kpfw. VI “Tiger I”), артилерію і безліч різних спецпідрозділів (зокрема парашутистів) [80, с. 235-239]. У першій хвилі підкріплень, на кінець листопада 1942 р., до Північної Африки прибуло близько 18 тис. військовослужбовців та 260 танків. Більшість із них були спрямовані безпосередньо до Тунісу для формування ХС-го корпусу під командуванням генерала Вальтера Нерінга [94, с. 45]. Згодом цей корпус буде перетворений на 5-ту Танкову армію. Станом на кінець січня 1943 р. чисельність військ Осі в північному Тунісі зросла до 100 тис. осіб (з них приблизно 74 тис. німців та 26 тис. італійців). Для захисту цього

плацдарму була задіяна значна кількість літаків Люфтваффе. Зокрема: винищувачі Messerschmitt Bf 109, пікіруючі бомбардувальники “Штука” та бомбардувальники Junkers Ju 88. 5-та Танкова армія не рахувалася частиною Німецького Африканського корпусу чи навіть Танкової армії “Африка”. Вона була окремим з’єднанням, що боротиметься на території Тунісу з силами Союзників, які висадилися під час операції “Смолоскип”. Німецьке командування надавало перевагу підсиленню військ саме в Тунісі, часто за рахунок ресурсів, які призначалися для Німецького Африканського корпусу, що відступав з Лівії [94, с. 72]. Сам Роммель вважав: якби тих людей і припаси, які віддали Герінгу, надіслали йому, він зміг би виконати очікувану від нього оборону і, безумовно, знайшов би сили для атаки в Лівії [94, с. 45].

За наказом Гітлера, Лис Пустелі мусив утримати Північну Африку незважаючи на власну думку з цього приводу. Йому потрібно було якомога швидше відступати на захід, щоб з’єднатися з новоприбулими частинами генерала Герінга в Тунісі. Проблема полягала в тому, що Роммелю не вистачало пального та техніки. Раптом сталося майже неймовірно: хвилі почали виносити до узбережжя тисячі барелів із паливом. Це був вантаж потопленого танкера. 21 листопада Роммель зайняв оборону вздовж лінії Мерса-ель-Брега, на південь від Аджедабії. Фельдмаршал пропонував італійському командуванню організувати подальший відхід, однак воно категорично виступало проти. Злітавши до Італії та Німеччини Роммель, однак, не знайшов підтримки ні в Муссоліні, ні в Гітлера. Потрібно було тримати оборону. Роммель погоджувався на це за умови, що йому забезпечать належне постачання і підкріплення. Цього йому ніхто не міг гарантувати. Африканський корпус у той час отримував лише 13% від необхідного постачання [80, с. 235-246].

Після повернення до Африки Роммель виявив, що має вже 60 боєздатних танків. Лис Пустелі хотів відступити до лінії Марет, однак йому знову заборонили це зробити. Результати були передбачуваними. Монті обійшов позицію Мерса-ель-Брега з півдня, і 13 грудня Роммель змушений був відступити. Фельдмаршал відійшов до Буерата. Його сили безперешкодно розташувалися там 18 грудня, за винятком 21-ї танкової дивізії, яка прикривала фронт поблизу Сірта. Буерат був хорошою позицією, значно покращеною інженерами генерала Карла Бюловіуса, але її можна було обійти з півдня.

Тим не менш, 19 грудня Роммель знову отримав наказ “триматися за будь-яку ціну” від Муссоліні та Германа Герінга (Головнокомандувача Люфтваффе). Для оборони Роммель виставив 93 танки, понад половину з яких були італійськими, 170 артилерійських гармат, 177 протитанкових гармат, 83 броневих автомобілі та всі міни, які мав. Британці фактично “дозволили” військам Ервіна Роммеля залишатися на позиції біля Буерата близько місяця. Тепер уже логістичні лінії військ Монтгомері розтягнулися на сотні кілометрів. Британці повною мірою відчули на собі всі труднощі забезпечення армії на такій протяжності. У січні 1943 р. Лис Пустелі остаточно прийняв рішення – залишати позиції. Як і раніше Роммель планував продовжувати відступ до Тунісу через Триполі. Південна частина Тунісу мала стару французький смугу оборони – лінію Марет, яка могла на деякий час зупинити наступаючу британську 8-му армію. Однак генерал Ганс-Юрген фон Арнім (який замінив Вальтера Нерінга на посаді командира 5-ї Танкової армії), не мав достатньо сил для оборони цієї лінії. Тому 13 січня Е. Роммель вислав попереду своїх частин найбоєздатнішу – 21-шу танкову дивізію (без танків та артилерії), для підтримки коридору біля Габеса та оборони лінії Марет. 15 січня XXX-й британський корпус за підтримки 650 танків рушив трьома колонами на позиції Німецького Африканського корпусу. Вони з труднощами подолали мінні поля і розпочали бій з 15-ї танковою дивізією. Під натиском XXX-го корпусу Роммель віддав наказ про відступ. Вже 16 січня Танкова армія “Африка” вийшла з Буерата, швидко рухаючись на захід до Хомса. Це була тактично краща оборонна позиція ніж Буерат, оскільки пагорби та яри на півдні ускладнювали обхід з боку супротивника. Але Монтгомері швидким ривком наблизився до лінії Хомса. Для Роммеля це було несподіванкою – довелося створити заслон навколо південного флангу та на захід уздовж дороги, що веде до Триполі. Під загрозою бути скутим артилерійським вогнем і відрізаним подальшими фланговими маневрами військ Монтгомері, Лис Пустелі віддав наказ про черговий відступ. Цей наказ прямо суперечив директивам Муссоліні й Гітлера. Адже вони вимагали утримувати лінію Хомса. 25 січня 1943 р. передові підрозділи Танкової армії “Африка” перетнули туніський кордон, прямуючи до лінії Марет. Роммель увійшов до Тунісу наступного дня. Ще через два дні він написав дружині, що вже за кілька днів передасть

командування армією італійському генералу [94, с. 44-45]. Лівійсько-Єгипетська кампанія для Африканського корпусу завершилася. Розпочалася нова – Туніська.

Справа в тому, що на той час Е. Роммель сильно “набрид” італійському командуванню. Він постійно відступав, а дуче вимагав тримати оборону будь-якою ціною. Роммель не був ідеологічним фанатиком аби виконувати самовбивчі для своєї армії накази. Та й з військової точки зору плани Муссоліні були відірваними від реальності, їх неможливо було реалізувати. Коли Роммель досяг лінії Марет – Альберт Кессельрінг, Уго Кавальєро та інші генерали в Римі змовилися, щоб замінити Е. Роммеля “своєю” людиною на посаді командувача армії. Зрештою так і сталося, проте трохи згодом. А в той час Танкова армія “Африка” чисто з політичних міркувань, була переименована на 1-шу Італійську Танкову армію (або 1-шу Німецько-італійську як ще можна зустріти в історіографії). Як і раніше Німецький Африканський корпус входив до її складу. Тим часом на північний захід від позицій Роммеля, Ейзенхауер вивів Вільну французьку армію (XIX-й корпус) південніше від флангу оборони генерала фон Арніма. Утворювалася така ситуація за якою французи могли відрізати Африканський корпус від 5-ї Танкової армії. Щоб запобігти цьому фон Арнім контратакував Союзників у перевалі Фаїд, здобувши там перемогу над французами та американцями. 21-ша танкова дивізія Німецького Африканського корпусу також брала участь в цьому бою [80, с. 249-251].

Коли військам Е. Роммеля вдалося досягти лінії Марет, італійський генерал Джованні Мессе почав перебирати на себе командування 1-ю Італійською Танковою армією в секторі Меденін. Роммель частково зберіг контроль над частинами, що знаходилися на північному заході. Верховне командування Збройних сил Італії (Comando Supremo) наказало підрозділам Е. Роммеля захопити: перевал Кассерін (на півдні) та перевал Сбіба (на півночі). 15-та танкова дивізія залишилася на лінії Марет для захисту від військ Монтгомері. Тоді як 21-ша танкова дивізія в зоні відповідальності фон Арніма, 19 лютого вдарила по перевалу Сбіба. Під особистим командуванням Лиса Пустелі частини Африканського корпусу здобули перемогу при Кассерінському перевалі, однак вони були зупинені на перевалі Сбіба. Причиною невдач 19 лютого, як не дивно, була німецька недосвідченість. Африканський корпус не мав досвіду боїв у горах. 20-21

лютого продовжувалися запеклі сутички. Роммель був вражений оборонною майстерністю американців і особливо – точністю їхньої артилерії. 22 лютого американські підрозділи перейшли в контратаку і відкинули німецько-італійські війська зі своїх позицій. 23 лютого Роммель знову завдав удару по Союзникам. Ціллю його атаки було місто Тала. Якби він зміг захопити його, то перерізав би лінію постачання 9-ї піхотної дивізії США і фактично оточив бойову групу “В” 1-ї танкової дивізії США в Тунісі. Роммель особисто повів 10-ту танкову дивізію на околиці міста. Але через вогонь американської артилерії, протитанкових гармат і танків він не зміг просунути далі. Якби в нього були танки “Тигр”, які генерал фон Арнім відмовився йому надати, Роммель, імовірно, взяв би Талу. У будь-якому разі Лис Пустелі тієї ночі відступив. Роммель вирішив повернутися на лінію Марет і завдати випереджувального удару по військам Монтгомері, який зосередив свої сили в районі Меденіна. Днями раніше італійський генерал Мессе вже пробував здійснити цю атаку, але невдало. Так і Роммель: атакувавши 6 березня, зазнав поразки, і втратив половину своїх танків. Це була остання наступальна операція Ервіна Роммеля в Африці, і вона завершилася повною катастрофою. Ситуація складалася таким чином, що залишатися в Тунісі більше не було ніякої потреби та й можливості – американо-британські війська перехопили ініціативу на всіх напрямках [80, с. 249-256].

10 березня Е. Роммель особисто прилетів до Вінниці (Україна), щоб обговорити з фюрером ситуацію, що склалася. Він пояснив, що Африканське угруповання Вермахту в Африці можна врятувати тільки евакуацією. Роммель доводив, що ці війська ще знадобляться Третьому Рейху при обороні Італії від вторгнення Союзників. Однак фюрер відповів “ні” [94, с. 123]. Роммель написав до ОКВ, благаючи їх евакуювати, щонайменше, старших офіцерів та офіцерів Генерального штабу з Тунісу, поки не стало надто пізно. Але ніхто не зволив відповісти на його лист. “Я мав би послухати тебе”, – говорив пізніше Гітлер Роммелю [80, с. 256-257].

У Тунісі лінії постачання Групи армій “Африка” були повністю перерізані. Африканський корпус пішов у свій останній бій, рухаючись на туніському вині тому що бензину не було. Капітуляція була лише питанням днів. До 13 травня все було закінчено. Генерал фон Арнім здався в Тунісі разом із близько 130 тис. німецьких солдатів [80, с. 256-257]. Серед них були й підрозділи Німецького Африканського корпусу. З колись

майже 50-тисячного корпусу (враховуючи союзні німецькі підрозділи) в полон здалися лише кілька тисяч бійців. У його частинах залишилося менше 30% особового складу [55, с. 12-14]. Союзники втратили під час Туніської кампанії 10 290 солдат загиблими, 21 363 зниклими безвісти, 38 688 пораненими. Загалом 70 341 особу [86, с. 285]. Найпомітнішою капітуляцією була, звісно, капітуляція Африканського корпусу. Просто перед опівніччю 12 травня 1943 р. їхній командувач, генерал Ганс Крамер, надіслав останню телеграму: “Боеприпаси витрачено. Зброю й техніку знищено. Згідно з отриманими наказами, Африканський корпус бився до стану, коли битися більше не може. Німецький Африканський корпус повинен воскреснути. Вперед на сафарі!” [69, с. 111].

Отже, Північноафриканська кампанія завершилася. Бойове застосування Африканського корпусу в 1941-1943 рр. продемонструвало, що цей підрозділ пройшов шлях від невеликого експедиційного контингенту до елітного ударного з'єднання. Протягом 1941-1942 рр. корпус здобував впевнені перемоги над Союзниками під: Ель-Агейлою, Бенгазі, Газалою, Тобруком, Сіді-Баррані та Мерса-Матрух. Але поразка під Ель-Аламейном стала для нього фатальною. Знекровлені війська залишили Єгипет і Лівію, що зробило їхню капітуляцію в Тунісі у травні 1943 р. лише питанням часу. Під час Північноафриканської кампанії 1941-1943 рр. яскраво проявилися як блискучі тактичні здібності німецьких військ, так і фатальні стратегічні прорахунки командування країн Осі. Головною перевагою Африканського корпусу був його командир, Ервін Роммель, чия рішучість, особиста мужність і здатність до імпровізації створили легенду про Лиса Пустелі. Корпус діяв за принципами “бліцкригу у пустелі” – стрімкі флангові обходи, удари по комунікаціях противника при одночасній взаємодії танків, моторизованої піхоти та авіації. Однак в цього підрозділу були і недоліки. Швидкі наступи розтягували логістику. Брак техніки, боеприпасів та пального зрештою призвів до майже повної втрати боєздатності. Постійні суперечки та конфлікти в німецькому й італійському командуванні теж погіршували ситуацію. Зрештою, виняткова тактична майстерність командира Африканського корпусу та професійність його бійців, не змогли компенсувати: стратегічних прорахунків вищого керівництва сил Осі, дефіциту ресурсів і тотальної ворожої переваги в кількості війська, техніки та якості розвідки.

РОЗДІЛ 3. Організаційна структура, озброєння та уніформістика Африканського корпусу

3.1. Організаційна структура та проблематика термінології

Перш за все, коли ми говоримо про організаційну структуру, варто розпочати з опису системи командування. Спираючись на дослідження Брюса Аллана Ватсона, можна вивести приблизно наступну структуру. Німецький ланцюг командування спускався вниз по вертикалі і мав кілька рівнів, що часто дублювали одне одного. Гітлер як Верховний головнокомандувач мав останнє слово у всіх стратегічних рішеннях. ОКВ (Верховне командування Вермахту) на чолі з фельдмаршалом Вільгельмом Кейтелем, проводило загальне стратегічне керівництво. ОКН (Верховне командування сухопутних військ) відповідало за оперативне планування. Цю ланку очолював спочатку генерал Франц Гальдер, а пізніше – Курт Цайцлер. Фельдмаршал Альберт Кессельрінг був Головнокомандувачем “Півдня” (Середземномор’я) “OB Süd”. Він був безпосереднім начальником Е. Роммеля. “OB Süd” є скороченням від німецького “Oberbefehlshaber Süd”, що буквально перекладається як “Головнокомандувач Півдня”. Це була не просто військова посада, а ціле окреме командування Вермахту – “Південь” (Oberkommando der Wehrmacht "Süd"), створене 2 грудня 1941 р. спеціально для координації дій усіх німецьких сил у Середземноморському регіоні та в Північній Африці. Хоча офіційно штаб розташовувався в Римі, його командувач здійснював контроль на величезному театрі бойових дій, а не тільки в Африці. Фактично, Головнокомандувач “Півдня” був відповідальний за весь південний стратегічний фланг Німеччини. Далі по ланцюгу влади, формально, німецькі війська в Африці підпорядковувалися італійцям, оскільки Лівія була італійською колонією. На цій ланці розташовувалося “Comando Supremo” – Верховне командування Збройних сил Італії. Далі за ієрархією, влада спускалася до італійського Верховного командувача силами в Африці. І лише опісля влада переходила до безпосереднього командувача Німецького Африканського корпусу (Deutsches Afrikakorps (DAK)) [94, с. 70-72]. Першим його командувачем якраз і був Е. Роммель. Далі він був підвищений і командував Танковою армією “Африка” (Panzerarmee Afrika). Ще пізніше – керував Групою армій “Африка” (Heeresgruppe Afrika). Варто зазначити, що ці три

з'єднання не є тотожними. Нижче буде детально проаналізовано це питання. А поки, завершуючи опис ієрархії командування, варто додати, що від керівника Німецького Африканського корпусу влада передавалася безпосереднім командирам дивізій. А після них – командирам полків та батальйонів. Варто наголосити, що вся ця ієрархія місцями була лише формальною. Через суперечки з італійським Верховним командувачем сил в Африці, італійським Верховним командуванням в Римі та німецьким Головнокомандувачем Півдня – Е. Роммель звертався напряму до А. Гітлера. Так він не рідко вирішував потрібні йому питання. Це значно прискорювало процес прийняття рішень. Тому часто ієрархія виглядала як вісь Гітлер – Роммель – та командувач Німецького Африканського корпусу (якщо звісно на той момент Роммель сам не був безпосереднім командувачем цього корпусу, а тут варто нагадати, що він керував ним тільки впродовж лютого – серпня 1941 р. А після Лиса Пустелі і аж до капітуляції корпусу в Тунісі, в травні 1943 р., цю посаду обіймали аж 10 командирів) [83, с. 158].

Далі варто описати проблематику термінології, щоб позбутися плутанини в назвах. Термін “Африканський корпус” завжди стосувався саме Німецького Африканського корпусу (Deutsches Afrikakorps (DAK)) – формування, яке було створене у лютому 1941 р. і включало в себе протягом більшого періоду свого існування тільки 2 дивізії й допоміжні частини (див. Додаток К) [83, с. 155-157]. Фактично термін “Африканський корпус” є скороченою назвою цього формування. По мірі того як Німеччина нарощувала свої сили в Африці, було створено дещо більші військові одиниці – Танкову армію “Африка” (Panzerarmee Afrika) та пізніше Групу армій “Африка” (Heeresgruppe Afrika). Німецький Африканський корпус входив до обох цих з'єднань і був їх складовою. Протягом 1941-1943 рр. Німецький Африканський корпус входив до Танкової армії “Африка”. У лютому 1943 р. Танкова армія “Африка” була перейменована на 1-шу Італійську Танкову армію (або 1-шу Німецько-італійську Танкову армію) [65, с. 5]. У 1943 р. 1-ша Італійська Танкова армія увійшла до складу Групи армій “Африка”. Німецький Африканський корпус теж увійшов до її складу як структурна частина 1-ї Італійської Танкової армії [83, с. 155-157]. Помилково вважати “Африканським корпусом” всі німецькі частини, які воювали в Північноафриканській кампанії 1941-1943 рр. Це хибне уявлення зародилося ще в часи Другої світової війни серед тодішнього населення Європи і згодом перейшло в

науково-популярну літературу й частково в історіографію. Цьому є цілком раціональне пояснення. На початковому етапі кампанії німецькі сили були представлені єдиним з'єднанням – Африканським корпусом (DAK). Саме під цією назвою вони здобули свої перші приголомшливі перемоги. Завдяки зусиллям тогочасної пропаганди та преси назва перетворилася на гучний бренд – “наш Африканський корпус”. Згодом, за інерцією, медіа та громадськість продовжували застосовувати це найменування до всіх німецьких підрозділів, що прибували на континент. Однак такий підхід є хибним: на рівні штабної документації завжди простежувався чіткий розподіл між окремими формуваннями та вищими армійськими структурами. У науці, для об'єктивного висвітлення подій 1941-1943 рр. важливо уникати узагальнень. Якщо ми прагнемо охопити всю сукупність німецьких сил на континенті, доцільно використовувати терміни: “Німецькі війська в Північній Африці”, “Німецький контингент в Північній Африці”, “Військово-експедиційні сили Третього Рейху в Північній Африці” тощо. Або можна використовувати оперативний варіант – офіційну назву підрозділів: 90-та піхотна дивізія, 1-ша парашутно-танкова дивізія “Герман Герінг”, ХС-й корпус, 5-та Танкова армія, Танкова армія “Африка”, Група армій “Африка” тощо. Не потрібно забувати, що в Африці також активно воювали й сили Люфтваффе та Крігсмаріне, які теж не були складовою Африканського корпусу. Термін “Африканський корпус” є технічно вузьким і стосується лише конкретного з'єднання – Німецького Африканського корпусу [83, с. 153-157].

Природно може виникнути запитання: чому ж тоді більшість німецьких солдатів у Північній Африці носили манжетні стрічки з написом “AFRIKAKORPS”, незалежно від їхньої реальної приналежності до цього корпусу? Попри те, що манжетні стрічки “AFRIKAKORPS” чи пізніші варіанти “AFRIKA” носили майже всі військовослужбовці континенту, вони слугували радше територіальним маркером. Стрічки демонстрували, що борець проходив службу саме в Північній Африці, а не те, що він належав до штабу безпосередньо Африканського корпусу [96, с. 48-49]. Слід враховувати лінгвістичну специфіку німецького терміна “Korps”. Згідно з одним з найвторитетніших німецьких тлумачних словників “Das Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache” (DWDS), окрім суто військового значення, це слово несе в собі зміст як: “спільнота певних осіб”, “корпорація” або “цілісність”. Власне, назва “Afrikakorps” дуже швидко еволюціонувала з

найменування одного конкретного підрозділу. Вона перетворилася на визначення особливої військової касти – “африканського братерства” – до якої зараховували себе всі німецькі військовослужбовці в Північній Африці, незалежно від їхнього місця служби в офіційних реєстрах [102].

Таким чином, організаційна структура та система командування Африканського корпусу мала дуже багато ланок та була вельми заплутаною, що часто відбивалося на швидкості прийняття рішень. Дослідження проблематики термінології показали, що назву “Африканський корпус” часто прийнято використовувати неправильно. Однозначно, цей термін стосується лише однойменного підрозділу. Використовувати його для позначення всіх сил Третього Рейху в Північній Африці – є хибною практикою.

3.2. Озброєння і техніка

Протягом кампанії 1941-1943 рр. “крізь руки” бійців Африканського корпусу пройшла надзвичайно велика кількість різноманітної техніки: від танків і штурмових гармат до вантажівок, броньовиків та легкових автомобілів. Розпочати варто саме з танків. Вони представлені лінійкою Panzerkampfwagen: Pz.Kpfw. I, Pz.Kpfw. II, Pz.Kpfw. III, Pz.Kpfw. IV – у різних модифікаціях. Як видно з цього переліку, фактично в боях в Африці брали участь практично всі наявні варіанти класів і модифікацій німецького танкобудування того періоду (окрім знаменитих “Тигрів” (Panzerkampfwagen VI “Tiger I”), які воювали в Туніській кампанії, але до складу ДАК не входили) [56, с. 100-128]. Прослідкувати точну чисельність танків на озброєнні корпусу дуже важко, адже вона постійно змінювалася внаслідок боїв. Проте загальна кількість оцінюється в декілька сотень. Також широко використовувалася трофейна британська техніка: Matilda, Valentine, Crusader, МЗ “Grant”. Окремо було сформовано спеціальний батальйон, повністю оснащений трофейними британськими та американськими машинами. Суперечки про те чиї танки були кращими ведуться давно. Щоб не заглиблюватися в деталі “танкознавства”, можна стверджувати, що німецька техніка не мала абсолютної переваги в характеристиках. Часто вона навіть поступалася в якості британцям. Німців рятувало те, що їхні екіпажі були краще навчені та діяли за більш гнучкою тактикою. Однак це вже не могло врятувати

ситуацію під кінець Африканської кампанії в 1942-1943 рр., коли домінування Союзників в чисельності танків було тотальним [16, с. 63-65]. “Німецькі танки за своїми якостями анітрохи не перевершували танки наших противників, а за чисельністю ми завжди були слабшими”, – писав генерал-майор танкових військ Вермахту Фрідріх-Вільгельм фон Меллентін [16, с. 63].

Також використовувалися важкі 8-колісні розвідувальні броневих автомобілі: *Schwerer Panzerspähwagen Sd.Kfz. 231 (8-Rad)*. Їх новіші версії: *Schwerer Panzerspähwagen Sd.Kfz.234*. І також їх полегшена 4-колісна версія: *Leichter Panzerspähwagen Sd.Kfz.221 (4-Rad)* та *Kleiner Panzerfunkwagen Sd.Kfz.260*. Загалом 13 модифікацій. Широко використовувалися легковпізнавані напівгусеничні бронетранспортери: *Sd.Kfz. 251* та *Sd.Kfz. 250* (та їх близько 25-ти різних видів модифікацій). Вони були “робочою конячкою” для механізованої піхоти (панцергренадерів) і активно використовувалися в усіх кампаніях [56, с. 100-128].

Не варто оминати й артилерію, адже саме вона завдавала найбільших втрат британцям. Особливе місце посідали тут зенітні та протитанкові гармати. На основі дослідження Брюса Калвера можна виділити зенітні гармати подвійного призначення (як для повітряних цілей, так і для наземних): 8,8 cm Flak 18; 8,8cm Flak 36; 8,8 cm Flak 37. А також протитанкові: 7,62 cm Pak 36 (r); 5 cm Pak 38; 7,5 cm Pak 40 [65, с. 8-36]. Завдяки дослідженню Тома Кокла ми знаємо і про цікаві варіанти самохідних артилерійських установок (САУ): *Pz.Jag. I*; 4,7 cm Pak (t); 15 cm sIG 33; *Sd.Kfz.135/1* [64, с. 36-57]. Ї гаубиці 15 cm sFH 18 [65, с. 30].

Автомобілі були представлені лінійкою *Volkswagen Kubelwagen* (легкі позашляховики), на які часто ставили макети танків для дезіонформації ворога [65, с. 6]. *Krupp Kfz “Protze”* – були шестиколісними вантажівками, які перевозили все необхідне: від пального й боєприпасів, до особового складу. Вони, в залежності від модифікації, також використовувалися як мобільні телефонні станції, машини радіозв'язку, тягачі для буксирування [65, с. 8]. Цікавим фактом є те, що через постійний дефіцит власної техніки бійці корпусу охоче використовували трофеї. Сотні канадських *CMP Chevrolet*, британських *Marmon-Harrington Mk II, Mk III*, американських *Ford* не стояли даремно [65, с. 16-18]. Багато в чому британські вантажівки краще підходили для пустелі, ніж

більшість німецьких аналогів. У якийсь момент Роммель навіть видав наказ, щоб усі критично важливі запаси (паливо, вода, боєприпаси та їжа) перевозилися на британських вантажівках, коли це було можливо. Особливості камуфлювання та маркування бронетехніки представлено у додатках (див. Додаток Л) [65, с. 16].

Розкриваючи тему озброєння, неможливо не згадати стрілецькі вогнепальні зразки. Наймасовішою індивідуальною зброєю бійців Африканського корпусу була гвинтівка Kar98k під калібр 7,92 мм. Окрім неї також широко використовувався пістолет-кулеметі MP 38, MP 40, під 9-мм пістолетний набій. Також масово були поширені легендарні кулеметі MG34 та MG42. Вони серед вояків отримали прізвисько “пила Гітлера”. Їх швидкість стрільби сягала до 1200 пострілів на хвилину, що зробило ці кулеметі революційною зброєю, яка не мала рівних собі на полі бою. Недарма ці MG і досі використовуються збройними силами багатьох країн Європи. Офіцери корпусу часто були озброєні пістолетом P08 – “Люгером”, Mauser C96 – “Маузером” та Walther P38 – “Вальтером”. Також використовувався Leuchtpistole – сигнальний пістолет для найрізноманітніших ситуацій. Зброєю ближнього бою були ручні гранати Steilhandgranate й M39 Eihandgranate та багнет Seitengewehr 84/98 III, що видавався для гвинтівки Kar98k. У тяжких моментах холодною зброєю могла стати і саперна лопатка Klappspaten. Також піхота широко використовувала мінометі: легкий – 5 cm Granatwerfer 36, та середній – 8 cm Granatwerfer 34 (див. Додаток М) [79, с. 178-179].

Таким чином, німецька вогнепальна зброя в Африці не поступалася, а в сегменті кулеметів та пістолет-кулеметів часто переважала зброєю Союзників. Головною проблемою німців була не якість самої зброї, а логістика – постійна нестача запасних частин та боєприпасів до неї. Якщо питання танків та артилерії часто були предметом критики й самих німців, то німецька піхотна зброя вважалася однією з найкращих у світі. Як і зброєю, так і всю свою бронетехніку німецькі бійці часто камуфлювали в унікальні кольори піщаного тону, щоб забезпечити хороше маскуванню на місцевості.

3.3. Уніформістика, індивідуальне спорядження та побут особового складу

Невід’ємним аспектом пустельного життя, який найбільше впливав на солдат Африканського корпусу, як зазначалося в попередньому розділі, безсумнівно був

суворий клімат. Температура іноді піднімалася до 50°C, що створювало великі труднощі під час зіткнень у літні місяці. Хороша фізична підготовка була основною умовою для служби в цьому регіоні. Найкраще для цього підходили чоловіки віком до 35 років. Незважаючи на це, інтенсивна спека часто “паралізувала” непривичаєного солдата, ще більше загострюючи будь-які його хвороби, що були спричинені поганим харчуванням та гігієною. Під час відпочинку та затишшя, щоб уникнути полуденної спеки, дозволялося три години відпочинку без жодної фізичної активності. Саме в цей час дня подавали холодні пайки, тоді як гарячі страви подавали холодними ночами (коли температура опускалася до 0°C). Екстремальні перепади температури, з якими солдати стикалися протягом однієї доби, були виснажливими. Вночі вони носили шинелі та товсті шарфи аж до самого ранку, поки не стане тепло. Поступово, протягом дня, спека ставала дедалі нестерпнішою аж до полудня. Існує популярна відеохроніка з солдатами, які смажать бекон та яєчню на розпеченій від сонця броні танка Panzerkampfwagen II. Не виключено, що ці кадри можуть бути пропагандистським перебільшенням. Пісок і постійний пил додавали додаткового навантаження на людей і техніку. Навіть без жахливої піщаної бурі, вітер і навіть легкі бризи підіймали в повітря надзвичайно дрібний пісок, від якого солдати не могли повністю захиститися. Часом з’являлися бурі заввишки 2-3 метри, підняті пустельним вітром. Ці бурі були однією з найбільш дратівливих та небезпечних перешкод для солдат. Єдиний доступний захист – окуляри, шарфи тощо – був цілком марним [55, с. 30-31]. Окрім сильного впливу на зброю, транспортні засоби та спорядження (через який вони клинили), пустельний клімат часто міг мати серйозний негативний вплив на моральний та психологічний стан на бійців [55, с. 31].

Відповідно до таких умов, Тропічному інституту Гамбурзького університету було доручено розробити повний комплект тропічної уніформи та спорядження [96, с. 28-29]. В основному форма виготовлялася з легкої парусини або бавовняної саржі. Хоча це не завжди рятувало й солдати часто роздягалися по пояс, а танкісти – практично повністю. Майже весь комплект обмундирування для служби в тропічних умовах: ремені, підтяжки, деякі сумки, гачки – випускався переважно з тканини. Шкіра ж в таких умовах просто тріскалася. У більшості випадків амуніція (в тому числі й сумки для противогазів)

перифарбовувалася в жовто-коричневий колір. Пряжки для ременів тропічного зразка випускалися також оливкового кольору. Каски солдати перифарбовували в жовто-коричневий колір. Часто фарбу змішували з піском для надання ефекту шорсткості та кращого камуфляжу. Знаки розрізнення при цьому замазувалися або наносилися заново. Загалом знаки розрізнення родів військ, звань тощо, що випускалися для Африканського корпусу, повторювали європейські зразки, але виготовлялися на саржевій підкладці оливкового кольору. Звичні європейські темно-зелені та сіро-сталеві кольори не підходили для пустелі. Замість шевронів сріблясто-сірого кольору випускалися мідно-коричневі або золотисті (див. Додаток В). Одним з найвпізнаваніших елементів форми були манжетні стрічки на обшлагах “AFRIKAKORPS” (різних кольорів та варіацій) (див. Додаток Б). Не менш впізнаваними атрибутами уніформи були: тропічний шолом від сонця з пробкового дерева; спеціальні окуляри від піску й сонця; спеціальний тропічний шарф для обличчя [96, с. 48-49]. Загальний огляд спорядження бійця Африканського корпусу та реконструкція вигляду його уніформи представлені в додатках (див. Додаток Е та Додаток Н). Також в додатках розкрито питання нагород (див. Додаток Г та Додаток Д). Емблемою Німецького Африканського корпусу було схематичне зображення пальми поєднаної з нацистською свастикою (див. Додаток К) [55, с. 59].

Якщо зачепити тему харчування, то “на папері” їжу мали постачати італійці. Зрештою вони виявилися неспроможними доставити будь-які продукти, що були надзвичайно потрібними для солдат: шинку, яйця, масло та згущене молоко. Ці продукти стали справжньою рідкістю. Продовольство у великих кількостях доводилося постачати безпосередньо з Німеччини. Через високу температуру певні види їжі взагалі не були придатними, бо зразу псувалися. Щоденний раціон солдата Африканського корпусу в 1941 р. складався бобових, консервованого м'яса або ковбас. Лише раз на тиждень він отримував рис, манну крупу, ячмінь, вівсяну кашу та інші борошняні продукти. Тунець, сир, ліверна ковбаса, свинина, італійське консервоване м'ясо – все це часом доповнювало дуже одноманітний раціон. Спроби зробити їжу смачнішою провалилися через нестачу холодильників. Хліб був ще однією проблемою оскільки до літа 1941 р. в Північній Африці була лише одна 554-та хлібопекарська рота. Вона не могла достатньо забезпечити всі німецькі війська. У листопаді 1942 р. хлібний пайок було скорочено з 375 г свіжого

хліба на день до 250 г на день. Відсутність різноманітності в харчуванні була проблемою, оскільки раціон солдатів Африканського корпусу майже не змінювався день за днем, тиждень за тижнем і місяць за місяцем. Справжні зміни наставали лише тоді, коли вдавалося захопити запаси британської їжі. Такі склади були дуже бажаною “здобиччю”. Крім того, їжі часто не вистачало. Траплялися періоди коли недостатнє постачання передових підрозділів призводило до голоду серед військ. Такі епізоди були, наприклад, між червнем та серпнем 1941 р. або між липнем й серпнем 1942 р. Місцевість і клімат з їхньою інтенсивною спекою та піском, разом із невідповідним харчуванням, сприяли поширенню хвороб і недуг серед солдатів Африканського корпусу. Значною мірою вони страждали від дизентерії та жовтяниці. Комахи, зокрема навали мух і комарів, також відігравали свою роль. Питна вода була ще однією серйозною проблемою в Північній Африці. Митися дозволялося лише з використанням непридатної для пиття води, якої самої по собі бракувало. Надто часто це була солоня морська вода. Кожен солдат отримував щоденний пайок води лише у вигляді трьох чвертів літра. Під час бойових операцій об’єм збільшувався до 3-5 літрів [55, с. 32-40].

Отже, Німецький Африканський корпус був однойменним експедиційним підрозділом чисельністю в дві дивізії. Вертикаль його командування була заплутаною і мала багато зайвих ланок (як серед італійського керівництва так і серед німецького). Структурна організація корпусу демонструє високий, проте недостатній, рівень продуманості для ведення бойових дій в Північній Африці. Уніформа та спорядження були пристосовані до специфічних кліматичних умов (бавовняна саржа, парусина, світлі кольори). Озброєння корпусу на окремих етапах було передовим та дуже непоганим як на свій час. Проте загалом воно не мало вирішальної переваги над аналогами техніки і зброї Союзників. Головним ворогом німецького солдата в Африці був складний побут. Сильна спека днем, холод – вночі. Піщані бурі та гарячий пісок. Нестача хліба, їжі та води. Фізичне виснаження, хвороби, епідемії, надокучливі мухи та комарі. Все це було буденністю для солдат Африканського корпусу.

ВИСНОВКИ

Отже, комплексний аналіз історії Африканського корпусу фельдмаршала Е. Роммеля в Другій світовій війні (1941-1943 рр.) дає змогу звести основні результати дослідження до таких положень:

Формування корпусу було результатом глибоких передумов та стратегічних розрахунків Німеччини у Другій світовій війні. Передусім криза італійського фронту в Північній Африці була безпосереднім поштовхом до початку створення корпусу. Третій Рейх прагнув стабілізувати ситуацію в Лівії та не допустити поразки й неминучого подальшого виходу Італії з війни. Окрім того, Німеччина прагнула зміцнити свої позиції в Середземноморському регіоні зарахунок завдання ударів по стратегічно важливих позиціях Великої Британії. Перспектива захоплення нафтових родовищ Близького Сходу була привабливою. Однак на початок 1941 р. Третій Рейх не планував ніяких масштабних наступальних операцій. Північноафриканський театр бойових дій залишався другорядним для вищого керівництва Третього Рейху. Це безпосередньо вплинуло на початкову чисельність Африканського корпусу (лише дві дивізії) та обсяги озброєння, виділені в його розпорядження. Командування підрозділом було доручено Е. Роммелю завдяки його тісним особистим зв'язкам з А. Гітлером, а також високим результатам, досягнутим у попередні роки служби.

Бойове застосування Африканського корпусу у 1941-1943 рр. виявило як його сильні сторони, так і суттєві недоліки. Тактика підрозділу базувалася на своєрідному “бліцкригу в пустелі”. Швидкі маневри, флангові обходи і удари по комунікаціях противника за тісної взаємодії танкових частин, моторизованої піхоти, артилерії та авіації. Ключовою перевагою Африканського корпусу був його перший командир – Ервін Роммель. Його лідерські якості, схильність до ризику, імпровізація та впровадження нешаблонних тактичних прийомів дозволяли швидко перехоплювати ініціативу навіть за умов кількісної переваги противника. Хоча в цього підрозділу було 11 командирів, саме Е. Роммель заклав основи тактики й особливої методики ведення мобільної війни в екстремальних умовах пустелі. Африканський корпус був одним із найбільш непередбачуваних підрозділів у всій Північноафриканській

кампанії. Це дозволяло йому тривалий час успішно протистояти військам Союзників. Не слід ігнорувати й фактор підтримки з боку італійських союзних частин. Попри суттєве відставання у технічному оснащенні та військовому потенціалі, італійські з'єднання виконували важливі завдання з утримання статичних ділянок фронту та облоги ключових вузлів. Саме це неодноразово дозволяло Е. Роммелю зберігати німецькі моторизовані резерви для вирішальних маневрів.

Водночас корпус мав і суттєві слабкі сторони. Стрімкі наступи призводили до надмірного розтягування ліній постачання. Нестача техніки, боєприпасів і пального в підсумку значно підірвала його боєздатність. Втрати у постачанні для Африканського корпусу в 1941 р. становили: у липні – 17%, серпні – 35%, вересні – 38%, жовтні – 63%, листопаді – 77%. Лише бомбардування острова Мальта весною 1942 р. дозволило тимчасово налагодити логістику – у березні прибуло 93% відправлених вантажів. У квітні цей показник зріс до 99 %. Але вже в листопаді 1942 р. ситуація знову погіршилася і корпус отримував тільки 13% необхідного постачання. Розвідувальні дані, що британці отримували завдяки розшифрування кодів “Енігми” (проект Ultra) призвели до тотального домінування флоту Союзників у Середземному морі. Британським силам вдавалося перехоплювати більшість конвоїв, що критично відбивалося на забезпеченні німецьких частин. Додатковим фактором були стратегічні прорахунки керівництва країн Осі, зокрема недооцінка значимості Північноафриканського театру бойових дій. Пріоритетність Східного фронту призвела до залишкового принципу постачання ресурсів для Африканському корпусу. А це в поєднанні з ефективною протидією британської розвідки та флоту, унеможливило реалізацію стратегічних планів Е. Роммеля. Ключовою причиною поразки Африканського корпусу в Північноафриканській кампанії 1941-1943 рр. була саме погана логістика, тоді як невдачі на полі бою були лише її прямими наслідками. Додатковими факторами, що зумовили остаточну поразку стали ірраціональні рішення вищого командування Німеччини та Італії. Їх накази дуже часто були відірваними від реального стану логістики та бойових можливостей військ. Це призводило до невиправданих людських втрат, марнування стратегічної ініціативи та позбавляли Африканський корпус можливості реалізувати свій потенціал.

Організаційна структура Африканського корпусу свідчить про доволі високий, хоча й не повністю достатній рівень підготовки до ведення бойових дій у Північній Африці. Система командування та вертикаль підпорядкування була доволі заплутаною. Окремі посади, як з боку Італії, так і з боку Німеччини, дублювали повноваження один одного. Це створювало бюрократичні перепони й суттєво сповільнювало процес прийняття критично важливих рішень у динамічних умовах бойових дій.

Аналіз проблеми термінології дозволив встановити, що поняття “Африканський корпус” (Deutsches Afrikakorps) часто помилково ототожнюється з усіма німецькими збройними силами в Північній Африці у 1941-1943 рр. Цей підхід є неправильним, що підтверджується на рівні документації та офіційної військової структури. Необхідно суворо дотримуватися термінологічної точності: назву “Африканський корпус” (Deutsches Afrikakorps) слід застосовувати виключно до однойменного з’єднання – Німецького Африканського корпусу, сформованого в лютому 1941 р., що попри розширення німецької присутності на континенті, незмінно складався лише з двох бойових дивізій (15-ї танкової та 21-ї танкової (колишньої 5-ї легкої)), та допоміжних частин.

Техніка та озброєння Африканського корпусу на окремих етапах відповідала передовому рівню й була цілком ефективним для свого часу. Основу боєздатності підрозділу складала бронетехніка, яка попри поширені міфи не мала вирішальної кількісної чи якісної переваги над аналогами союзників. Подекуди вона навіть поступалася їм. “Технологічний паритет” вдавалося подолати вищим рівнем підготовки екіпажів та застосуванням більш гнучкої тактики ведення бойових дій. На відміну від бронетехніки, піхотне озброєння Африканського корпусу часто демонструвало суттєву функціональну перевагу над зразками противника. Зокрема, німецька концепція універсального кулемета MG-34 та MG-42 забезпечувала надзвичайно високу щільність вогню. Це докорінно змінювало результати бойових зіткнень на рівні малих тактичних груп.

Уніформа та спорядження Африканського корпусу були розроблені за участі Тропічного інституту Гамбурзького університету. Вони стали першим масштабним

досвідом Вермахту з адаптації польового екіпірування до умов пустелі. Використання легких матеріалів (бавовняна саржа, парусина) і світлих кольорів сприяло зменшенню впливу високих температур. Це також покращувало маскування на місцевості та забезпечувало відносний, хоча й недостатній рівень комфорту для особового складу. Попри загальну продуманість конструкцій, спорядження не завжди повною мірою відповідали суворим природно-кліматичним умовам. Впровадження полегшеного бавовняного однострою, спеціалізованого взуття та засобів захисту від піску було не лише функціональною необхідністю для підтримання боєздатності. Як виявилось, воно відіграло важливу роль у формуванні впізнаваного образу підрозділу. З часом специфічний вигляд німецьких військ у пустелі став елементом військової пропаганди, яка закріпила за Африканським корпусом репутацію елітного формування з характерною візуальною ідентичністю.

Побут бійців Африканського корпусу визначався вкрай складними природно-кліматичними умовами та дефіцитом матеріальних ресурсів. Екстремальні температурні коливання, регулярні піщані бурі й хронічна нестача питної води та продовольства призводили до швидкого фізичного виснаження особового складу. Сукупність цих чинників у поєднанні з високим рівнем захворюваності (епідемії, тропічні інфекції) та незадовільними санітарно-гігієнічними умовами, створювала постійний психологічний тиск і суттєво знижувала боєздатність підрозділу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Джерела

Архівні документи та неопубліковані джерела

1. Chefsachen Nordafrika. Bundesarchiv-Militärarchiv. Freiburg, Deutschland.
 Signatur: BA-MA   RW   4/657.   URL:
<https://inventio.bundesarchiv.de/invenio/direktlink/214d6333-4434-4a57-9aaa-1572a9b203bf/> (дата звернення: 27.05.2026).
2. Chefsachen zu Weisung Nr. 18: Kriegführung gegen England. Bundesarchiv-Militärarchiv. Freiburg, Deutschland. Signatur: BA-MA RW 4/518. URL:
<https://inventio.bundesarchiv.de/invenio/direktlink/2952b11d-46fe-464a-a785-c23db1de5739/> (дата звернення: 27.05.2026).
3. Conference of “Fall Barbarossa” and Sonnenblume. 03 February 1941. Nazi conspiracy and aggression. Washington, D.C. : U.S. Government Printing Office, 1946. Document PS-872. URL: <https://nuremberg.law.harvard.edu/documents/450914> (дата звернення: 27.05.2026).
4. Einsatz deutscher Fliegerverbände von Italien aus (“Sonderunternehmen Mittelmeer”). Bundesarchiv-Militärarchiv. Freiburg, Deutschland. Signatur: BA-MA RW 4/656. URL: <https://inventio.bundesarchiv.de/invenio/direktlink/70241aba-9260-4323-b23c-e6cb0895478e/> (дата звернення: 27.05.2026).
5. Kriegführung gegen die englische Wehrwirtschaft. Bundesarchiv-Militärarchiv. Freiburg, Deutschland. Signatur: BA-MA RW 4/528. URL:
<https://inventio.bundesarchiv.de/invenio/direktlink/0c6d2a92-d929-4002-8a5e-1241102aa0bf/> (дата звернення: 27.05.2026).
6. Weisung Nr. 21 “Barbarossa”. Bundesarchiv-Militärarchiv. Freiburg, Deutschland. Signatur: RW   BA-MA   4/511.   URL:
<https://inventio.bundesarchiv.de/invenio/direktlink/89422423-131b-42ac-8c8b-606ba1b6c19d/> (дата звернення: 27.05.2026).

7. Weisung Nr. 22 über die Mithilfe deutscher Kräfte bei den Kämpfen im Mittelmeerraum. Bundesarchiv-Militärarchiv. Freiburg, Deutschland. Signatur: BA-MA RW 4/526. URL: <https://invenio.bundesarchiv.de/invenio/direktlink/b2a09e12-a964-40f1-a58d-303356f6269b/> (дата звернення: 27.05.2026).

Спогади, мемуари, щоденники, листи

8. Роммель Е. Бойові операції в Північній Африці та на Західному фронті в Європі. 1940-1944. пер. з англ. Н. Іртищевої. Київ : КНТ, 2024. 816 с.

9. Роммель Е. Піхота наступає. пер. з нім. М. Скопненка. Київ : Пропада грамота, 2025. 432 с.

10. Черчилль В. Спогади про Другу світову війну : у 2 т. пер. з англ. П. Тарашука. Київ : Видавництво Жупанського, 2024. Т. 1. 496 с. Т. 2. 552 с.

11. Churchill W. S. The Second World War. Vol. 3 : The Grand Alliance. Boston : Houghton Mifflin Company, 1951. 903 p. URL: https://archive.org/details/bwb_T3-BOF-152/page/n5/mode/2up (дата звернення: 28.05.2026).

12. Eisenhower D. D. Crusade in Europe. London : William Heinemann Ltd, 1948. 582 p. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.226615/mode/2up> (дата звернення: 28.05.2026).

13. Eisebeck H. G. von. Das Deutsche Afrika-Korps : Sieg und Niederlage. Wiesbaden. München : Limes Verlag, 1975. 230 s. URL: <https://annas-archive.pk/md5/f869f85a7e2fcaddf9a25c2b62943e8c> (дата звернення: 28.05.2026).

14. Heckmann W. Rommel's War in Africa. New York : Konecky & Konecky, 1981. 366 p. URL: <https://annas-archive.gd/md5/40b95772f7141fab56922d3c291069cb> (дата звернення: 28.05.2026).

15. Luck H. von. Panzer Commander : The Memoirs of Colonel Hans von Luck. New York : Dell Publishing, 1991. 355 p. URL: <https://annas-archive.pk/md5/2a8085419744bbe328429ffbea2c9945> (дата звернення: 28.05.2026).

16. Mellenthin F. W. von. Panzer Battles : A Study of the Employment of Armour in the Second World War. ed. L. C. F. Turner. transl. H. Betzler. London : Futura

- Publications Limited, 1979. 458 p. URL: <https://annas-archive.gd/md5/cb050c72c6663b0b1016d4249ff345d4> (дата звернення: 28.05.2026).
17. Montgomery B. L. The Memoirs of Field-Marshal the Viscount Montgomery of Alamein, K.G. London : Collins, 1968. 575 p. URL: <https://annas-archive.gd/md5/3a4e2b50c746e65fe46df04f8cde899b> (дата звернення: 28.05.2026).
18. Rommel E. The Rommel Papers. ed. by B. H. Liddell Hart. assist. by L.-M. Rommel, M. Rommel, F. Bayerlein. transl. P. Findlay. New York : Harcourt, Brace and Company, 1953. 547 p. URL: <https://annas-archive.gd/md5/31c765889462e9ef64afad7f619b6700> (дата звернення: 28.05.2026).
19. Schmidt H. W. With Rommel in the Desert. London : George G. Harrap & Co. Ltd, 1952. 240 p. URL: <https://annas-archive.gd/md5/724754d7bb426e10ebe48aa4af85d2ee> (дата звернення: 28.05.2026).

Матеріали періодичної преси

20. Cranz C. Begegnung mit General Rommel. Völkischer Beobachter. Wien, 1942. 55. Jahrgang. Nr. 24 (24. Jänner). URL: <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=vob&datum=19420124&seite=1&zoom=33&query=%22Afrikakorps%22&ref=anno-search> (дата звернення: 27.05.2026).
21. Estermann W. Kommunizierende Röhren. Neueste Zeitung: Innsbrucker Nachrichten. Innsbruck, 1942. 30. Jahrgang. Nr. 11 (16. Jänner). URL: <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=ibn&datum=19420116&seite=7&zoom=33&query=%22Rommel%22&ref=anno-search> (дата звернення: 27.05.2026).
22. General Rommel, wie ihn der Feind sieht. Österreichischer Beobachter. Linz a. d. D., 1942. 7. Jahrgang. 2. Märzfolge. URL: <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=obl&datum=1942&page=89&size=45&qid=UH4DBIGJF5YRAOM1IG5M84W5ZBP8FI> (дата звернення: 27.05.2026).
23. Rommel, der Draufgänger. Wie ihn das neutrale Ausland sieht. Österreichischer Beobachter. Linz a. d. D., 1941. 6. Jahrgang. 1. Maifolge. URL: <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno->

plus?aid=obl&datum=1941&page=192&size=45&qid=1I0WR7LL8VM8L41WERZW
YQI4EA5PAH (дата звернення: 27.05.2026).

Монографії і статті

24. Беркуца Д. В. Поразка військ Роммеля в Африці та її вплив на формування антигітлерівських настроїв. *Історіосфера : матеріали П'ятнадцятої наук. конф. викладачів, здобувачів вищої освіти та молодих учених* (м. Одеса, 3-4 квіт. 2020 р.). Одеса : Ун-т Ушинського, 2020. С. 110-114. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/7363/1/Berkutsa%20Dmitr%D0%BE%20Volodymyrovych%202020.pdf> (дата звернення: 29.05.2026).
25. Бівор Е. Друга світова війна. пер. з англ. В. Горбатька. Київ: КМ-БУКС, 2022. 848 с.
26. Біліченко Л. “Зірка Африки”: німецький льотчик Ганс-Йоахім Марсель у повітряних боях над Північною Африкою (1941–1942 рр.). *Scientific Collection “InterConf”. Proceedings of the 8th International Scientific and Practical Conference “Global and Regional Aspects of Sustainable Development”*, (March 26–28, 2023). Copenhagen, 2023. No 148. С. 321-326. URL: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/2835> (дата звернення: 29.05.2026).
27. Біліченко Л. Північноафриканська кампанія “Африканського корпусу” фельдмаршала Е. Роммеля на сторінках окупаційних періодичних видань років Другої світової війни. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 57, Т. 1. С. 14-21. URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/57_2022/part_1/2.pdf (дата звернення: 29.05.2026).
28. Біліченко Л. С. “Лисиця пустелі” генерал-фельдмаршал Е. Роммель: від відданого гітлерівця до антинациста. *Молодий вчений*. 2022. № 11 (111). С. 27-32. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/5632> (дата звернення: 29.05.2026).
29. Борисенко О. Гітлер. Невивчений урок історії. Київ : Зелений пес, 2024. 424 с.

30. Галушка А., Брайлян Є. Змова диктаторів. Поділ Європи між Гітлером і Сталіним. 1939-1941 рр. Харків : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2018. 368 с.
31. Галушка А., Харук А. Хрестовий похід у Європу. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2025. 432 с.
32. Гаффнер С. Гітлер. Примітки до біографії. пер. з нім. Р. Осадчука. Київ : Видавництво Жупанського, 2023. 176 с.
33. Гейстінгс М. І розверзлося пекло... Світ у війні 1939-1945. пер. з англ. Р. Клочка. за заг. ред. В. Б. Павлова. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2019. 748 с.
34. Дейвіс Н. Європа: Історія. пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. Київ : Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2001. 1463 с.
35. Доценко М. Єгипет напередодні Другої світової війни. Наука. Освіта. Молодь : матеріали XIV Всеукр. наук. конф. студентів та молодих науковців (м. Умань, 28 квіт. 2021 р.). Умань : Візаві, 2021. Ч. 1. С. 127-129.
36. Дюрозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. пер. з фр. Є. Марічева, Л. Погорєлової, В. Чайковського. Київ : Основи, 1999. 903 с.
37. Історія війн і військового мистецтва : у 3 т. Т. 3 : Від масових армій до відродження професійних армій (XX – початок XXI ст.). В. Голубко, В. Грицюк, Л. Кривизюк, О. Лисенко. Харків : Фоліо, 2019. 783 с.
38. Кларк Л. Командири. Шляхи військових лідерів Джорджа Паттона, Барнарда Монтгомері та Ервіна Роммеля. пер. В. Горбатька. Київ: КМ-БУКС, 2024. 448 с.
39. Кох Л. Лис пустелі. Генерал-фельдмаршал Ервін Роммель. Київ : Центр навчальної літератури, 2024. 396 с.
40. Ландер І. Війни в лабіринтах. Історія спеціальних служб. Книга 5. 1939-1945. Африка, Азія, Америка. пер. В. Верховеня. Харків : Фоліо, 2025. 1024 с.
41. Ларсон Е. Велич і нищість. Історія про Черчилля, його родину та спротив під час Лондонського бліщу. пер. з англ. А. Марховської. Київ : Наш Формат, 2024. 592 с.

42. Мітчем С. Найбільша перемога Роммеля. пер. з англ. О. Траска. Київ : КНТ, 2024. 308 с.
43. Мюррей В., Міллет Е. Р. Війна, яку було необхідно виграти. Друга світова: стратегії, битви, рішення. пер. з англ. О. Буценко. Київ : Дух і Літера, 2023. 656 с.
44. Падалко А. І. Воєнні дії в Північній Африці (1940-1943 рр.) та роль і значення в Другій світовій війні. *Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Друга світова війна в історичному вимірі”*. Житомир, 2010. С. 103-106. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/6551/> (дата звернення: 29.05.2026).
45. Різ Л. Друга світова війна за зачиненими дверима. Сталін, нацисти і Захід. пер. з англ. Ю. Ажнюка. Київ : Темпора, 2010. 444 с.
46. Різ Л. Гітлер і Сталін. Тирани та Друга світова війна. пер. з англ. К. Диса. Київ : Лабораторія, 2023. 480 с.
47. Такер-Джонс Е. Черчилль. Лідер і командир. Вінстон Черчилль на війні. 1895-1945. пер. з англ. М. Замятіної. Київ : Атена, 2026. 416 с.
48. Трубайчук А. Ф. Друга світова війна : коротка історія. Київ : Наук. думка, 1995. 192 с.
49. Франц М., Харук А. Середземноморське перехрестя. Харків : Фоліо, 2020. 348 с.
50. Чирва Ю. І., Корупятник І. В. Битва під Ель-Аламейном як корінний перелом у Північній Африці в ході Другої світової війни. *Дослідження і розвідки з всесвітньої історії і правознавства : зб. наук. праць*. Кривий Ріг, 2010. Вип. 8. С. 131-138. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/10045?show=full> (дата звернення: 29.05.2026).
51. Ширер В. Злет і падіння Третього Райху. Історія нацистської Німеччини. У 2 т. пер. з англ. О. Надтока, К. Диса. Київ : Наш Формат, 2022. Т. 1. 704 с.; Т. 2. 600 с.
52. Atkinson R. An Army at Dawn : The War in North Africa, 1942-1943. New York : Henry Holt and Company, 2002. 681 p. URL: <https://annas-archive.pk/md5/7e038f8f4b15681b385a0798ee24d410> (дата звернення: 29.05.2026).

53. Barnett C. The Desert Generals. Bloomington : Indiana University Press, 1986. 352 p. URL: <https://annas-archive.pk/md5/a3249fafe21319d5b9a772fa2f6111dc> (дата звернення: 29.05.2026).
54. Barr N. Pendulum of War : The Three Battles of El Alamein. London : Pimlico, 2005. 533 p. URL: <https://oceanofpdf.com/authors/niall-j-a-barr/pdf-epub-pendulum-of-war-three-battles-at-el-alamein-download-19642770974/> (дата звернення: 29.05.2026).
55. Battistelli P. P. Afrikakorps Soldier 1941-43. Warrior, no. 149. illustrated by Raffaele Ruggeri. Oxford : Osprey Publishing, 2010. 64 p. URL: <https://annas-archive.pk/md5/28a8fddde7b86b6b9b1c64d09273445e> (дата звернення: 29.05.2026).
56. Baxter I. The Armour of Rommel's Afrika Korps : Rare Photographs from Wartime Archives. Barnsley : Pen & Sword Military, 2018. 128 p. URL: <https://annas-archive.pk/md5/7ac20b9c4ab6e95eea764369a6dec61a> (дата звернення: 29.05.2026).
57. Bierman J., Smith C. Alamein: War Without Hate. London : Penguin Books, 2003. 478 p. URL: <https://annas-archive.pk/md5/80521eafde95c771822daae830124837> (дата звернення: 29.05.2026).
58. Bosworth R. J. B. Mussolini's Italy: Life Under the Dictatorship 1915-1945. London : Penguin Books, 2006. 695 p. URL: https://annas-archive.pk/slow_download/7a905a7381371cc6b5ad5a88ed4eb3e6/0/0 (дата звернення: 29.05.2026).
59. Butler D. A. Field Marshal: The Life and Death of Erwin Rommel. Philadelphia. Oxford : Casemate Publishers, 2015. 598 p. URL: <https://annas-archive.pk/md5/7677b27ed8a56c61a619d315f032ff87> (дата звернення: 29.05.2026).
60. Caddick-Adams P. Monty and Rommel: Parallel Lives. New York : The Overlook Press, 2012. 614 p. URL: <https://annas-archive.pk/md5/4d60fe7dadbc168a17ff4c45a83404e3> (дата звернення: 29.05.2026).
61. Carell P. The Foxes of the Desert. trans. M. Savill. New York : Bantam Books, 1962. 384 p. URL: <https://annas-archive.pk/md5/71ed59cf4e9a54fd91de3be3fb1ab166> (дата звернення: 29.05.2026).

62. Carver M. El Alamein. Ware : Wordsworth Editions, 2000. 200 p. URL: <https://annas-archive.pk/md5/4c5b433867ddbe84544a1ca5427ac23a> (дата звернення: 29.05.2026).
63. Chalfont A. Montgomery of Alamein. New York : Atheneum, 1976. 365 p. URL: <https://annas-archive.gd/md5/948b4a3a8e3e5c3d6977054502acbb8a> (дата звернення: 29.05.2026).
64. Cockle T. Armor of the Deutsches Afrikakorps. Armor at War Series, № 7021. Hong Kong : Concord Publications Co., 2000. 72 p. URL: <https://annas-archive.gd/md5/f736fd4b323f1623e0b1e4af1b951509> (дата звернення: 29.05.2026).
65. Culver B. Afrika Korps in Action. ill. by R. Volstad. Combat troops series, no. 1. Carrollton, TX : Squadron/Signal Publications, 1979. 50 p. URL: <https://annas-archive.pk/md5/fbd13b2b8be2094acb03b8bfd7e5867> (дата звернення: 29.05.2026).
66. Davies N. No Simple Victory: World War II in Europe, 1939-1945. New York : Viking, 2007. 592 p. URL: <https://annas-archive.pk/md5/e89037efa4be9b9afd655304b91dc969> (дата звернення: 29.05.2026).
67. DiNardo R. L. Germany and the Axis Powers: From Coalition to Collapse. foreword by D. Showalter. Lawrence : University Press of Kansas, 2005. 282 p. URL: <https://annas-archive.pk/md5/93a8a0c1d3102520d7720e5ae501a563> (дата звернення: 29.05.2026).
68. Duggan C. The Force of Destiny: A History of Italy since 1796. Boston ; New York : Houghton Mifflin Company, 2008. 652 p. URL: <https://annas-archive.pk/md5/30ba7d713bfda1f536f52c00109f9709> (дата звернення: 29.05.2026).
69. Forty G. Afrika Korps at War. Vol. 2. The Long Road Back. Shepperton, Surrey : Ian Allan Ltd, 1978. 128 p. URL: https://archive.org/details/afrikakorpsatwar0000fort_p7k4 (дата звернення: 29.05.2026).
70. Fraser D. Knight's Cross: A Life of Field Marshal Erwin Rommel. London : HarperCollins Publishers, 1994. 601 p. URL: <https://annas-archive.pk/md5/d26666cfa84413d8e4aae2da42da1059> (дата звернення: 29.05.2026).

71. Gerwarth R. November 1918: The German Revolution. Oxford : Oxford University Press, 2020. 356 p. URL: <https://annas-archive.pk/md5/1fd19f03d601bdf39c7073d1f95d8e89> (дата звернення: 29.05.2026).
72. Hamilton N. Monty: The Making of a General 1887-1942. Feltham : Hamlyn Paperbacks, 1982. 875 p. URL: <https://annas-archive.pk/md5/0d45e7a6ab0196130d6d814d70e4a701> (дата звернення: 29.05.2026).
73. Hammond B. El Alamein : The Battle that Turned the Tide of the Second World War. Oxford : Osprey Publishing, 2012. 328 p. URL: <https://annas-archive.pk/md5/fefa434bc835c06cd2d19999b621fc08> (дата звернення: 29.05.2026).
74. Knox M. Mussolini Unleashed, 1939-1941: Politics and Strategy in Fascist Italy's Last War. Cambridge : Cambridge University Press, 1982. 385 p. URL: <https://dokumen.pub/mussolini-unleashed-1939-1941-politics-and-strategy-in-fascist-italys-last-war-9780521338356-9780521239172-9780511096815.html> (дата звернення: 29.05.2026).
75. Lannoy F. Afrikakorps, 1941-1943: La campagne de Libye-Egypte. The Libya-Egypt Campaign. trans. J. Lee. Bayeux : Heimdal, 2002. 435 p. URL: <https://annas-archive.pk/md5/63410c23efb6e23b12e4bc7c73ad7fbf> (дата звернення: 29.05.2026).
76. Lewin R. Montgomery as Military Commander. New York : Stein and Day, 1971. 371 p. URL: <https://annas-archive.pk/md5/eac64cf6b6675717f7c4c2fdb419e4c4> (дата звернення: 29.05.2026).
77. Liddell Hart B. H. History of the Second World War. London. Sydney : Pan Books, 1982. 830 p. URL: <https://annas-archive.pk/md5/98f91de729c9a8dd7e555745cd821748> (дата звернення: 29.05.2026).
78. Majdalany F. The Battle of El Alamein: Fortress in the Sand. Philadelphia. New York : J. B. Lippincott Company, 1965. 168 p. URL: <https://annas-archive.pk/md5/d16628843aff00c8a4dd485341b22d42> (дата звернення: 29.05.2026).
79. McGuirk D. Rommel's Army in Africa. London : Guild Publishing, 1987. 192 p. URL: <https://annas-archive.pk/md5/c07c9dfa2c6564b3b3d7a7eb70cd11f7> (дата звернення: 29.05.2026).

80. Mitcham S. W. Jr. Desert Fox: The Storied Military Career of Erwin Rommel. Washington, DC : Regnery History, 2019. 436 p. URL: <https://annas-archive.pk/md5/c6d7159bfc55776ea3993ec7dd0c11e> (дата звернення: 29.05.2026).
81. Mitcham S. W. Jr. Rommel's Desert War : The Life and Death of the Afrika Korps. New York : Jove Books, 1990. 236 p. URL: <https://annas-archive.pk/md5/f81d7c2b76f638043d397b5dd14dba9b> (дата звернення: 29.05.2026).
82. Mitcham S. W. Jr. Rommel's Greatest Victory: The Desert Fox and the Fall of Tobruk, Spring 1942. Novato : Presidio Press, 2001. 244 p. URL: <https://annas-archive.pk/md5/116b326dea2731c1faccfbf825a09b66> (дата звернення: 29.05.2026).
83. Münnich R. Panzer in Nord-Afrika 1941-1943 : Der Panzerkrieg zwischen Tobruk, El Alamein und Tunis. Friedberg : Podzun-Pallas-Verlag, 1983. 176 s. <https://annas-archive.pk/md5/aaea54c293fe8d3eb476772f3e31f9df> (дата звернення: 29.05.2026).
84. Playfair I. S. O. The Mediterranean and Middle East : History of the Second World War : United Kingdom Military Series. Vol. 1 : The Early Successes against Italy (to May 1941). London : Her Majesty's Stationery Office, 1954. 608 p. URL: <https://archive.org/details/mediterranean-middle-east-vol-1/page/n3/mode/2up> (дата звернення: 29.05.2026).
85. Reuth R. G. Rommel : The End of a Legend. transl. D. S. Marmor, H. A. Danner. London : Haus Publishing Limited, 2019. 230 p. URL: <https://annas-archive.gd/md5/d59ee173c4b919bd141ce719c9092170> (дата звернення: 29.05.2026).
86. Rolf D. The Bloody Road to Tunis : destruction of the Axis forces in North Africa, November 1942 – May 1943. London : Greenhill Books. Pennsylvania : Stackpole Books, 2001. 320 p. URL: <https://annas-archive.gd/md5/cc7dbb41b213b6295fef288e16638d7> (дата звернення: 29.05.2026).
87. Shirer W. L. The Rise and Fall of the Third Reich : a history of Nazi Germany. Greenwich, Conn. : Fawcett Publications, 1962. 1599 p. URL: <https://annas-archive.pk/md5/beec920ca28a7f0e227f7b5fcde543ed> (дата звернення: 29.05.2026).

88. Stewart A. North African Victory: The 8th Army from Alam Halfa to Tunis. London : Penguin Books, 2002. 216 p. URL: <https://annas-archive.pk/md5/ebc6cf61d67edbc25fffa1cd3cb2fc1f> (дата звернення: 29.05.2026).
89. The Cambridge History of the Second World War. Vol. 1 : Fighting the War. ed. by J. Ferris, E. Mawdsley. Cambridge : Cambridge University Press, 2015. 804 p. URL: <https://annas-archive.pk/md5/1712327863c60403e01fee59f8e9b588> (дата звернення: 29.05.2026).
90. The Cambridge History of the Second World War. Vol. 2 : Politics and Ideology. ed. by R. J. B. Bosworth, J. A. Maiolo. Cambridge : Cambridge University Press, 2015. 753 p. URL: [https://cdn.oujdaibrary.com/books/918/918-the-cambridge-history-of-the-second-world-war-volume-2-politics-and-ideology-\(www.tawcer.com\).pdf](https://cdn.oujdaibrary.com/books/918/918-the-cambridge-history-of-the-second-world-war-volume-2-politics-and-ideology-(www.tawcer.com).pdf) (дата звернення: 29.05.2026).
91. The Oxford Handbook of the Weimar Republic. ed. by N. Rossol, B. Ziemann. Oxford : Oxford University Press, 2022. 848 p. URL: <https://annas-archive.pk/md5/9e3b2481272069b5422426a85543ffb3> (дата звернення: 29.05.2026).
92. Thomas N. The German Army 1939-45 (2) : North Africa & Balkans. Men-at-Arms. № 316 ; Oxford : Osprey Publishing, 2010. 56 p. URL: <https://annas-archive.pk/md5/bcf3f30130e18a0b4ea79a14734655a5> (дата звернення: 29.05.2026).
93. Walker I. W. Iron Hulls, Iron Hearts : Mussolini's Elite Armoured Divisions in North Africa. Ramsbury : The Crowood Press, 2003. 208 p. URL: <https://annas-archive.pk/md5/b2762a6d9ffd44c24237888bc8375cd2> (дата звернення: 29.05.2026).
94. Watson B. A. Exit Rommel : the Tunisian campaign, 1942-43. Mechanicsburg, PA : Stackpole Books, 2007. 221 p. URL: <https://annas-archive.pk/md5/cb701d27dda58916b9a94eb95236a44d> (дата звернення: 29.05.2026).
95. Weimar Germany: The Short Oxford History of Germany. ed. by A. McElligott. Oxford : Oxford University Press, 2009. 344 p. URL: <https://annas-archive.pk/md5/802b2292d1f9bef5131fda127c37f117> (дата звернення: 29.05.2026).
96. Williamson G. Afrikakorps 1941-43. Elite series, no. 34. colour plates by Ron Volstad. Oxford : Osprey Publishing, 1991. 64 p. URL: <https://epdf.pub/queue/afrikakorps-1941-43.html> (дата звернення: 29.05.2026).

97. Young D. Rommel. London. Glasgow : Collins : Fontana Books, 1957. 316 p.
URL: <https://annas-archive.pk/md5/58d22399a82fdc4acb8c58b5ef493569> (дата звернення: 29.05.2026).

Підручники і посібники

98. Городня Н. Д. Історія країн Азії та Африки у XX столітті: курс лекцій. Навчальний посібник для студентів історичного факультету. К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2023 р. 284 с.
99. Козицький А.М. Новітня історія Азії та Африки. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів. Львів: “Афіша”, 2003. 430 с.
100. Нариси з історії (1901-1945). XX століття: Історія, економіка, політика, ідеологія. Книга 1 : навч. посіб. за ред. А. Ф. Трубайчука. Київ : Асоціація істориків “Істина”, 1998. 408 с.
101. Новітня історія країн Західної Європи та Північної Америки 1918-1945 рр.: посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів. З. А. Баран, Г. М. Кипаренко, С. П. Мовчан, М. М. Швагуляк. Львів : Афіша, 2005. 288 с.

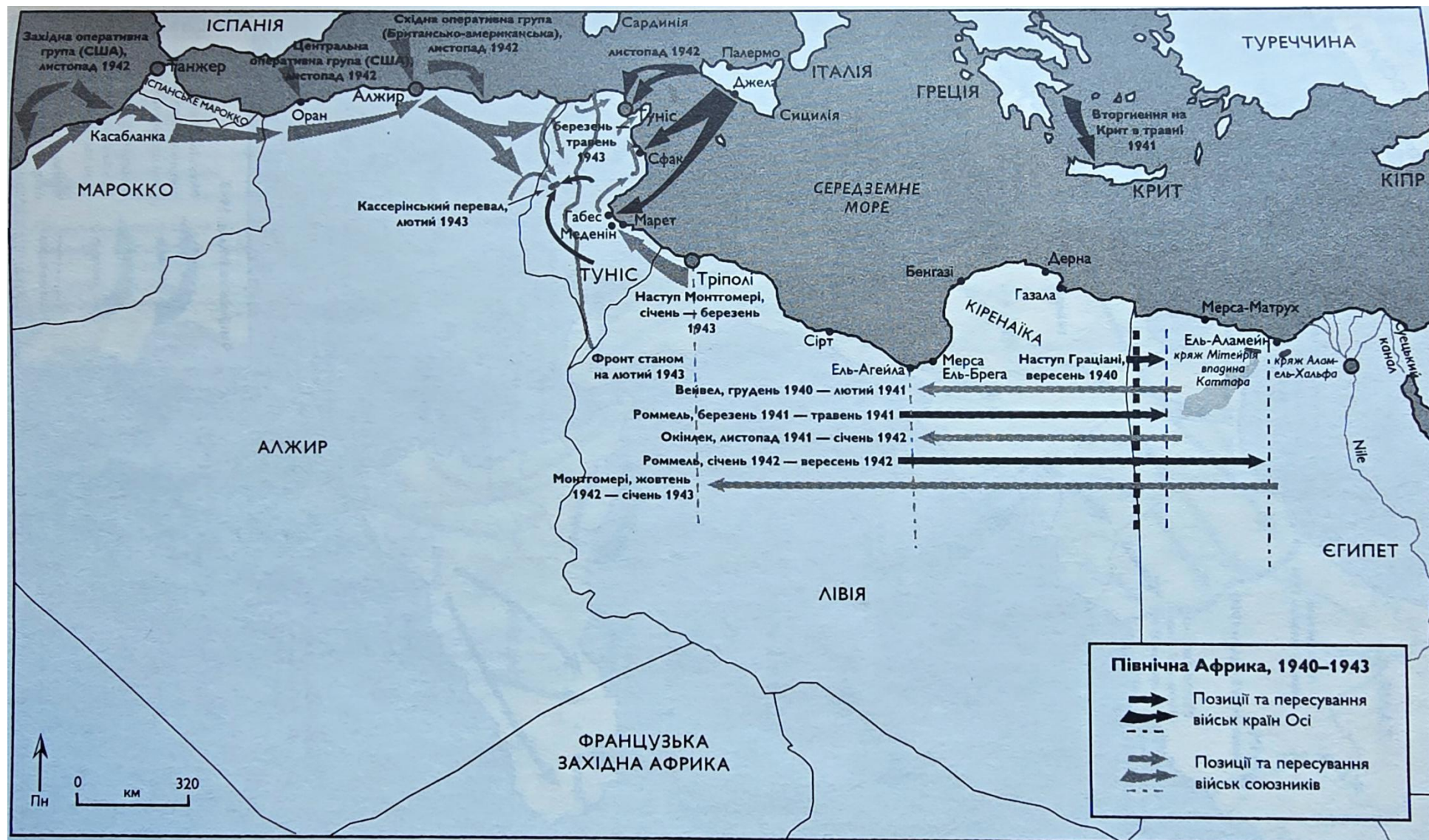
Довідкові видання

102. Korps. DWDS. Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache. URL: <https://www.dwds.de/wb/Korps> (дата звернення 20.04.26).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Картографічне зображення бойових дій у Північній Африці у 1940-1943 рр.

Продовження ДОДАТКА А

Рис. А.1 – Загальна карта-схема воєнних операцій на Північноафриканському театрі воєнних дій (1940-1943 рр.).
Візуалізація матеріалу дозволяє простежити бойовий шлях Німецького Африканського корпусу протягом 1941-1943 рр., зокрема динаміку його ключових наступальних та оборонних операцій.

Джерело: [38, с. 13]

ДОДАТОК Б

Нарукавні відзнаки та тропічні погони військовослужбовців Збройних сил
Німеччини в Північній Африці (1941-1943 рр.)

Рис. Б.2 – Зразки тропічних знаків розрізнення особового складу сил Третього Рейху в Афро-Середземноморському регіоні.

Джерело: [96, с. 34]

Продовження ДОДАТКА Б

На рисунку зображено:

- 1-2 – Перші зразки нарукавних стрічок “AFRIKAKORPS” для Сухопутних сил;
- 3 – Офіційна нагородна нарукавна стрічка “AFRIKA” зразка 1943 р. за участь у Північно Африканській кампанії;
- 4-6 – Варіанти нарукавних стрічок “AFRIKA” для різних родів військ та служб. зокрема під номером 4 – для Крігсмаріне. Для Люфтваффе – під номером 5 та 6;
- 7-10 – Тропічні погони військовослужбовців різних чинів та родів військ. Зокрема під номером 7 – для рядових та унтер-офіцерів Сухопутних сил. Під номером 8 – для Люфтваффе. Під номером 9 – для моряків Крігсмаріне. Під номером 10 – для солдат СС [96, с. 63].

ДОДАТОК В

Емблематика та спеціальні знаки розрізнення військових з'єднань Третього Рейху на Північноафриканському театрі воєнних дій (1941-1943 рр.)

Рис. В. 1 – Спеціальні знаки розрізнення, кокарди та емблеми підрозділів сил Осі в Північній Африці. Зокрема й військовослужбовців Африканського корпусу.

Джерело: [96, с. 33]

Продовження ДОДАТКА В

На рисунку зображено:

- 1 – Армійські петлиці тропічного зразку, що були спільними для військовослужбовців Третього Рейху в Африці;
- 2-4 – Нагрудні орли. Для Сухопутних сил – під номером 2. Для Крігсмаріне – під номером 3. Для Люфтваффе – під номером 4;
- 5а-5b – Шеврон 288-го загону спеціального призначення та нагрудний знак відповідно;
- 6 – Шеврон для військовослужбовців німецько-арабської військової частини;
- 7а – Армійська емблема з національними державними кольорами Третього Рейху. Носилася з правого боку на головному уборі військовослужбовців всіх родів військ;
- 7b – Армійська емблема зі стилізованим зображенням орла, що стискає у пазурах свастику. Носилася з лівого боку на головному уборі військовослужбовців. Під номером 7b – варіант для Сухопутних сил;
- 7с-7d – Та сама армійська емблема у варіації для Крігсмаріне та Люфтваффе відповідно;
- 8 – Нарукавна емблема гірсько-піхотних (егерських) підрозділів, що активно застосовувалися під час Туніської кампанії 1943 р.;
- 9 – Тропічна кокарда для кашкету військ СС [96, с. 63].

ДОДАТОК Г

Зразок офіційної нагороди та супровідного документа військовослужбовців Третього Рейху періоду Північноафриканської кампанії 1941-1943 рр.

Рис. Г. 1 – Нагородна стрічка обер-ефрейтора Хайнца Тріненянса від 1 травня 1943 р. На рисунку представлено свідоцтво про право володіння

Продовження ДОДАТКА Г

(Besitzurkunde) та оригінальний зразок офіційної нагородної манжетної стрічки “Африка”. У нижній частині документа містяться: підпис генерал-фельдмаршала А. Кессельрінга та печатка штабу Головнокомандувача військами Осі на Півдні. Джерело: Spessart Militaria. Ärmelband Afrika mit Urkunde (URL: <https://spessart-militaria.de/produkt/aermelband-afrika-mit-urkunde/>)

Торкаючись теми нагород, варто сказати, що для бійців Африканського корпусу було створено лише дві відзнаки за участь саме в Північноафриканській кампанії 1941-1943 рр. Першою була нарукавна стрічка “Африка” (Ärmelband Afrika). Вона була заснована у лютому 1943 р. Тепер це була вже не емблема для ідентифікації африканських підрозділів, а нагорода за участь у кампанії. Ця стрічка була шириною в 3,3 см. Виготовлялася вона з жовтувато-коричневої тканини. Напис “AFRIKA” був вишитий сріблясто-сірими літерами. По боках напису вишивалися ще стилізовані пальми. Право на носіння такої стрічки здобували військовослужбовці, які прослужили в Північній Африці щонайменше 6 місяців. Також їх вручали за поранення в боях або за отриману інвалідність внаслідок хвороби. На заключних стадіях кампанії термін служби для отримання цієї нагороди був зменшений до 4 місяців [96, с. 48-49].

ДОДАТОК Д

Пам'ятна медаль за спільну італо-німецьку кампанію у Північній Африці (1943 р.)
та зразки її стрічок

Рис. Д.1 – Пам'ятна італо-німецька медаль за Африканську кампанію зразка
1943 р.

Джерело: Maquetland (URL:<http://www.maquetland.com/phototeque/impression/4306>)

Продовження ДОДАТКА Д

Другою нагородою за участь у війні в Африці була медаль “Італо-німецька кампанія в Африці”, яка була заснована в Італії на початку 1942 р. Нею зокрема нагороджували військовослужбовців Німецького Африканського корпусу. Медаль носилася на стрічці чорно-біло-червоно-біло-зеленого кольору, що являло собою комбінацію з державних кольорів Німеччини та Італії. Її характерною особливістю було те, що на аверсі була зображена Арка де Феліні. Ліворуч від неї – фасції, а праворуч – свастика. По краю медалі був напис двома мовами: “Італо-німецька кампанія в Африці”. На зворотньому боці були зображені два лицарі. Вони символізували Німеччину та Італію, які руками роздирають щелепи крокодила, що уособлював Британську імперію. Більше ніяких масштабних нагород створених спеціально для військовослужбовців Північноафриканської кампанії не було створено. Звісно, що бійці Африканського корпусу теж широко нагороджувалися загальновійськовими медалями та відзнаками Вермахту. Найбільш поширеними були такі як: Залізний хрест, Хрест Воєнних заслуг, “За поранення”, “За ближній бій”, За участь у загальних штурмових атаках, За танкову атаку тощо [96, с. 49-50].

ДОДАТОК Е

Розрахункова книжка (Soldbuch) військовослужбовця Вермахту як джерело дослідження норм матеріального забезпечення німецьких солдат в Північній Африці

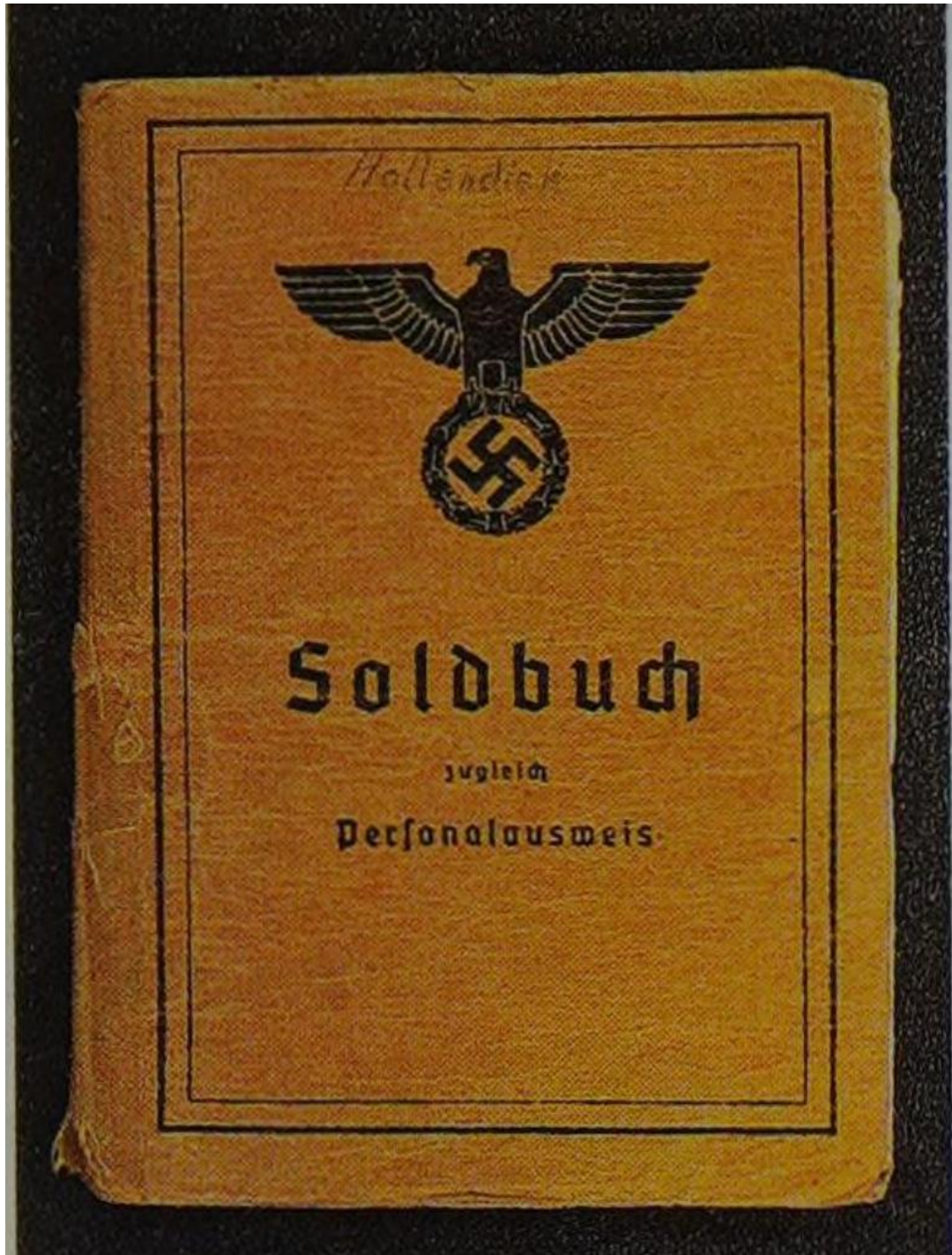

Рис. Е.1 – Обкладинка розрахункової книжки та посвідчення особи (Soldbuch) військовослужбовця Німецького Африканського корпусу.

Джерело: [79]

Продовження ДОДАТКА Е

Таблиця Е. 1 Розрахункова книжка (Soldbuch) рядового солдата 104-го моторизованого піхотного полку, 21-ї танкової дивізії, Німецького Африканського корпусу.

Джерело: [79, с. 159]

№ з/п	Найменування майна (уніформи та спорядження)	Кількість (од.)
1	Польова пілотка з козирком (Feldmütze mit Schirm)	1 шт.
2	Польовий мундир (Feldbluse)	2 шт.
3	Бриджі (штани для верхової їзди) (Stiefelhose)	1 шт.
4	Довгі штани (lange Hose)	1 шт.
5	Шорти (kurze Hose)	1 шт.
6	Короткі кальсони (kurze Unterhose)	3 шт.
7	Довгі кальсони (lange Unterhose)	не зазначено
8	Шинель, оливкова (Mantel oliv)	1 шт.
9	Захисний плащ для водія (Schutzmantel für Kraftfahrer)	не зазначено
10	Сорочка з коміром, оливкова (Hemd mit Kragen oliv)	3 шт.
11	Сорочка з невибіленого льону (Hemd aus rohfeide)	не зазначено
12	Сітчаста майка (підсорочка) (Unterhemd / Netzjacke)	3 шт.
13	Нічні сорочки (Nachthemden)	2 шт.
14	Краватка-хустка з невибіленого льону (Halstuch aus rohfeide)	1 шт.
15	Краватка, оливкова (Schlips oliv)	1 шт.
16	Рукавички, оливкові (Fingerhandschuhe oliv)	1 шт.
17	Светр, оливковий (вовняний) (Unterjacke oliv)	1 шт.
18	Шкарпетки, сірі (Socken grau)	4 шт.
19	Рукавиці (верхоньки) (Überhandschuhe)	не зазначено
20	Напівпанчохи (Wadenstrümpfe)	2 шт.
21	Черевики на шнурівці (Schnürstiefel)	1 шт.
22	Туфлі на шнурівці з парусиновим верхом (Schnürschuhe mit St. Bl.)	1 шт.

Продовження ДОДАТКА Е

№ з/п	Найменування майна (уніформи та спорядження)	Кількість (од.)
23	Начеревник (пояс на живіт) (Leibbinde)	1 шт.
24	Плавки (Badehose)	1 шт.
25	Підтяжки (Hosenträger)	1 шт.
26	Тропічний шолом (пробковий) (Tropenhelm) 1 шт.	1 шт.
27	Рюкзак (Rucksack)	1 шт.
28	Плечові лямки (Y-подібні) (Koppeltraggest)	1 шт.
29	Тропічна валіза (Tropfenkoffer)	1 шт.
30	Протимоскітна сітка (Moskitonetz)	1 шт.
31	Спальний мішок (Schlafsack)	1 шт.
32	Наголовник від москітів (Mückenschleier)	1 шт.
33	Поясна петля (Aufschiebeschlaufe)	1 шт.
34	Поясний ремінь із пряжкою (Leibgurt mit Schloss)	не зазначено
35	Ремені для кріплення шинелі (Mantelriemen)	1 шт.
36	Сумка для хліба з плечовим ременем (Brotbeutel mit Band)	1 шт.
37	Велика польова фляга з чашкою (Feldflasche gross mit Trinkbecher)	1 шт.
38	Польова фляга зразка 31 (Feldflasche 31)	1 шт.
39	Патронна сумка (Patronentasche)	2 шт.
40	Казанок (Kochgeschirr)	1 шт.
41	Столові прибори (Essbesteck)	1 шт.
42	Бляшанка для жиру/смальцю (Fettbüchse)	1 шт.
43	Сумка для карт і документів (Meldk.T.m.H.)	1 шт.
44	Сигнальний свисток зі шнуром (Signalpfeiffe mit Schnur)	1 шт.
45	Особистий жетон зі шнуром (“собачий жетон”) (Erkennungsm. mit Schnur)	1 шт.
46	Окуляри від пилу та сонця (Staub-und Sonnenbrille)	1 шт.
47	Захисні окуляри для водія (Schutzbrille für Kraftfahrer)	1 шт.

Продовження ДОДАТКА Е

№ з/п	Найменування майна (уніформи та спорядження)	Кількість (од.)
48	Парусиновий рукомийник (таз для вмивання) (Waschbecken aus Segeltuch)	1 шт.
49	Набір щіток для чищення (Satz Reiniг-Bürsten)	1 шт.
50	Робочий комбінезон (куртка та штани) (Arbeitsanzug)	1 шт.
51	Кишенькові хустинки (Taschentücher)	3 шт.
52	Рушники для рук (Handtücher)	2 шт.
53	Сорочки, довгі білі (Hemden lg. w.)	3 шт.
54	Похідна ковдра (Marschdecke)	3 шт.
55	Наметове полотнище (підстилка/пончо) (Zeltbahn)	1 шт.
56	Черевики на шнурівці, чорні (Schnürschuhe schwarz) 1 шт.	1 шт.
57	Мішечок для білизни (Wäschebeutel)	1 шт.
58	Сталевий шолом (Stahlhelm)	не зазначено

Вся уніформа та спорядження, видані німецькому солдатові, були перелічені в його розрахунковій книжці (Soldbuch). З середини 1941 р. на сторінки, що показували видану уніформу та спорядження, вклеювався спеціальний аркуш. На ньому детально перелічувалися предмети стандартного спорядження, що були видані під час служби в Північній Африці. Зброя, видана солдатові: гвинтівка, багнет або пістолет – перелічувалася окремо із серійними номерами в іншому розділі розрахункової книжки. На прикладі розрахункової книжки рядового солдата 104-го моторизованого піхотного полку, 21-ї танкової дивізії, який прибув до Африки в квітні 1942 р. можна детально побачити повний комплект індивідуального спорядження яке видавалося. Цей список є унікальним історичним документом, що описує практично повний комплект спорядження бійця Німецького Африканського корпусу. На основі нього можна робити широкі висновки про побут та потреби солдата в умовах пустелі. Також з цього списку

Продовження ДОДАТКА Е

можна повністю скласти уявлення про уніформу та її адаптацію до клімату Північної Африки, адже в списку часто зазначено колір та матеріал з якого виготовлений елемент екіпірування. Фактично ця розрахункова книжка (Soldbuch) військовослужбовця Вермахту є дуже важливим джерелом для дослідження норм матеріального забезпечення німецьких солдат в Північній Африці [79, с. 159].

ДОДАТОК Ж

Історико-біографічна довідка щодо причин призначення генерала Е. Роммеля командувачем Німецького Африканського корпусу (лютий 1941 р.)

Рис. Ж. 1 – Командувач німецьких експедиційних сил у Північній Африці генерал-фельдмаршал Ервін Роммель. На фотографії чітко простежуються вищі нагороди Третього Рейху та Німецької імперії. Зокрема Лицарський хрест Залізного хреста та орден “Pour le Mérite” (висить нижче Лицарського хреста) розташовані біля коміру військового кітеля.

Джерело: [80, с. 56]

У Головному штабі сухопутних військ призначення саме Ервіна Роммеля на посаду командувача було зустрійто доволі прохолодно. Німецький генералітет волів би бачити на цій посаді згаданого раніше генерал-майора Ганса фон Функа.

Продовження ДОДАТКУ Ж

Однак фюрер недолюбливав цього генерала. Зовсім інші стосунки були в Гітлера з Роммелем [25, с. 199]. Роммель народився у 1891 р. в Бюртембергу (Німеччині). Ще в молоді роки він обрав собі кар'єру військового, вступивши до бюртемберзької армії у 1910 р. [38, с. 44-47]. У 1914-1918 рр. Роммель провів своє життя на фронтах Першої світової війни. На ній він був двічі поранений та отримав Залізні Хрести обох класів. Також він був відзначений найвищою військовою нагородою Королівства Пруссія – орденом За Заслуги (Pour le Mérite) [80, с. 9-18]. У міжвоєнний період він продовжив службу в армії Веймарської республіки – Рейхсвері (Reichswehr), працюючи інструктором. Значну роль у зростанні його авторитету відіграла праця “Піхота наступає” (Infanterie greift an) про Першу світову війну, у якій він узагальнив свій досвід бойових дій та виклав власні спогади про ті події [9]. Ця книга принесла йому широку популярність у військових колах і сприяла подальшому кар'єрному просуванню, адже у 1936 р. її прочитав сам А. Гітлер. Очевидно, що вона справила на нього позитивне враження та викликала певне захоплення особистістю Е. Роммеля. Того ж року Роммель вже увійшов до складу охорони А. Гітлера під час партійного з'їзду в Нюрнберзі. А в 1938 р. йому доручили керівництво батальйоном особистої охорони фюрера, яким він керував з перервами до 1939 р. Під час періоду служби при ставці Гітлера, захоплення Роммеля фюрером зростало. Фактично можна стверджувати, що він був його прихильником. Роммель практично ніколи не був свідком нападів гніву чи нестабільної поведінки з боку Гітлера (чого не можна сказати про інших німецьких генералів). Зі свого боку фюрер також симпатизував Роммелю, радився з ним і поважав його думку [80, с. 28-30]. У лютому 1940 р. Роммеля було призначено командувачем 7-ї танкової дивізії, яка під його керівництвом взяла участь в успішній Французькій кампанії 1940 р. [59, с. 150-152]. Коли на початку наступу на Заході його призначили на цю посаду, він з'явився у своєму штабі з такими словами: “Слідуйте за мною, навіть якщо це здасться вам божевіллям! справа – нікого, зліва – нікого, позаду вас – нікого, а

Продовження ДОДАТКУ Ж

попереду – Роммель! Зрозуміло?” [23, с. 6]. Американський історик Деніел Аллен Батлер зазначає, що саме в цій кампанії найвиразніше проявився командний стиль Ервіна Роммеля – стрімкість, рішучість та агресивність наступу [59, с. 161]. Роммель показав себе командиром “маневреної війни”. Він діяв швидко та нестандартно. Саме це відповідало стилю війни, яку хотів бачити Гітлер. З огляду на ці якості Адольф Гітлер 6 лютого 1941 р., ухвалив рішення призначити Ервіна Роммеля командувачем Німецького Африканського корпусу. 12 лютого Роммель вилетів до Триполі в Лівії, щоб прийняти своє нове командування [59, с. 178]. “Минулої ночі я вже спав на новому місці роботи. Це початок курсу лікування мого ревматизму!” – жартівливо згадував Е. Роммель у листі до своєї дружини Люсі Марії Моллін [18, с. 99].

ДОДАТОК И

Історико-біографічна довідка щодо специфіки військового командування та тактики генерала Б. Л. Монтгомері

Рис. И. 1 – Командувач 8-ї британської армії генерал (згодом – фельдмаршал) Бернард Лоу Монтгомері. На портреті чітко простежуються знаки розрізнення вищого командного складу британської армії. Генеральські петлиці на комірі

Продовження ДОДАТКА И

кітеля та багаторядна нагородна планка свідчать про його значний бойовий досвід у Першій та Другій світовій війні.

Джерело: [75, с. 298]

Бернард Лоу Монтгомері народився 17 листопада 1887 р. в Лондоні. Після школи він вступив до Сандгерста – британської військової академії, яку закінчив у 1908 р. Як і Роммель, Монтгомері брав участь в Першій світовій війні в 1914-1918 рр., на якій був поранений. У міжвоєнний період він обіймав різні посади: від командира батальйону і аж до командира дивізії. У 1938 році він воював в Палестині. З 1939 р. був в складі експедиційних британських військ в Європі аж до моменту їхнього відступу з Дюнкерка. Монтгомері проявляв себе як вимогливий командир: він жорстко тренував своїх солдатів і ще жорсткіше працював зі своїми офіцерами [59, с. 368-369]. Військові таланти Бернарда Монтгомері майже в усьому відрізнялися від талантів Ервіна Роммеля. Він був талановитим штабним офіцером. Завжди зосереджений на ретельній підготовці бою, ощадливому використанні матеріальних і людських ресурсів. Застосував прості і ефективні принципи ведення війни. Монтгомері був обережним, схильним до обчислення ризиків і переваг, часто до надмірного перестрашування від невдач. Він уникав бою, коли це було можливо і вступав в нього тільки коли іншого виходу не було [70, с. 352]. Чому командувачем 8-ї армії призначили саме його – достеменно невідомо [59, с. 370].

Одразу після прибуття, Монтгомері отримав від Александера два накази: підготуватися до нового наступу на німецько-італійські позиції та не допустити подальшого просування противника на схід. Новий командувач 8-ю армією, не гаючи часу, взявся до роботи. Він поставив перед собою три головні завдання: 1) поповнити та перегрупувати XIII-й корпус; 2) організувати оборону на хребті Алам-Хальфа, який був найімовірнішим місцем чергової атаки Роммеля; 3) підготувати добре озброєний та навчений резерв. Фактично за його сприяння, у цей період, на британських позиціях було збільшено кількість загороджень з колючого дроту, а повітряні сили отримали поповнення та були

Продовження ДОДАТКА И

посилені. Особовий склад 8-ї армії приступив до інтенсивних тренувань з ведення бойових дій в умовах пустелі. Пізніше Монтгомері взявся за підвищення морального духу в підрозділах британського війська. Він, подібно до Роммеля, використовуючи: кореспондентів, журналістів, фотографів, почав створювати потрібний йому імідж війни. Для того щоб завоювати відданість своїх солдат, він розпочав у прямому сенсі слова “кампанію” в засобах масової інформації, яка піднімала його престиж як командира та створювала щось на кшталт його особистого культу. Чорний берет танкових військ із подвійною кокардою та пуловер, які він носив, стали частиною його образу. Всі ці речі створювали враження про “Монті” як про командира, який піклується про своїх людей, що було критично важливо для відновлення морального духу після тривалих поразок від військ Роммеля. Коли рядовий солдат чув про Монті, він відчував особистий зв'язок із генералом. Чого не можна було сказати про інших “далеких і холодних” офіцерів зі штабу в Каїрі [75, с. 301-303].

ДОДАТОК К**Організаційно-штатна структура та бойовий склад Німецького Африканського корпусу (ДАК)**

Після початку формування в лютому 1941 р. Африканський корпус складався з двох дивізій та командного штабу:

- Генеральне командування (штаб);
- 5-та легка дивізія;
- 15-та танкова дивізія.

5-та легка дивізія (1 жовтня 1941 р. була перейменована на 21-шу танкову) на лютий 1941 р. поділялася на:

- 5-й танковий полк;
- 1-шу роту 33-го моторизованого винищувально-протитанкового дивізіону;
- 39-й моторизований протитанковий дивізіон;
- 2-й та 8-й моторизовані кулеметні батальйони;
- 1-й дивізіон 75-го моторизованого артилерійського полку;
- 605-й та 606-й моторизовані зенітно-артилерійські дивізіони;
- 2-й моторизований розвідувальний батальйон.

На 1942 р. її склад трохи змінився:

- 5-й танковий полк;
- 39-й моторизований винищувально-протитанковий дивізіон;
- 104-й моторизований полк;
- 155-й моторизований артилерійський полк;
- 3-й моторизований розвідувальний батальйон;
- частини дивізійного підпорядкування під номером “200”.

15-та танкова дивізія ж на квітень 1942 р. поділялася на:

- 8-й танковий полк;
- 33-й моторизований винищувально-протитанковий дивізіон;
- 115-й моторизований полк;
- 33-й моторизований артилерійський полк;

Продовження ДОДАТКА К

- 34-й моторизований розвідувальний батальйон;
- частини дивізійного підпорядкування під номером “33”.

Також в підпорядкуванні Африканського корпусу були інші резервні частини:

- 576-те корпусне топографічне відділення;
- 300-й окремий батальйон особливого призначення “Оазис”;
- 605-й моторизований протитанковий дивізіон;
- 1-ша батарея 18-го моторизованого зенітного полку;
- 1-ша батарея 33-го моторизованого зенітного полку;
- 606-й моторизований зенітний дивізіон;
- 475-й моторизований батальйон зв'язку;
- 572-й моторизований батальйон постачання;
- 580-й моторизований батальйон водопостачання;
- 581-ша моторизована розвідувальна рота;
- 598-й польовий запасний батальйон;
- 599-й польовий запасний батальйон;
- 554-та хлібопекарська рота;
- корпусний моторизований продовольчий склад;
- 498-й моторизований взвод польової жандармерії;
- моторизоване управління польової пошти.

Наведений вище перелік підрозділів демонструє, наскільки велика кількість допоміжних частин необхідна для введення війни в умовах пустелі. Однак, окрім зазначеного, більше ніяких масштабних з'єднань ніколи не входило до складу корпусу. Окрім того, корпус активно співпрацював з військово-морськими силами як Німеччини так і Італії, адже вони доставляли Середземни морем всі головні ресурси для ведення бойових дій. Сили Люфтваффе забезпечували підтримку корпусу з неба [96, с. 13-22].

Продовження ДОДАТКА К

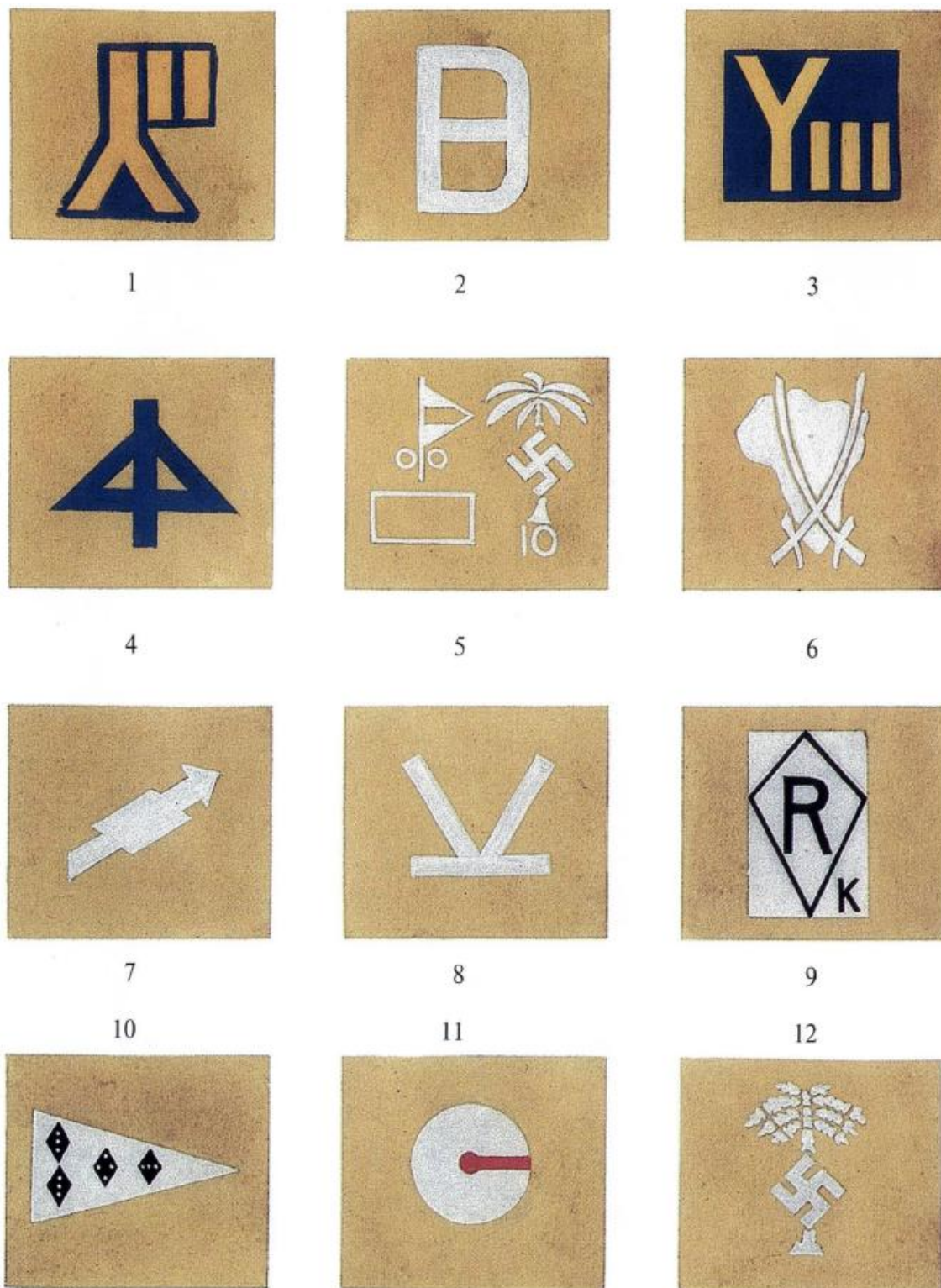

Рис. К. 1 – Емблеми та тактичні знаки розрізнення з'єднань і підрозділів Збройних сил Третього Рейху в Північній Африці. Зокрема й частин Німецького Африканського корпусу.

Джерело: [96. с, 35]

Продовження ДОДАТКА К

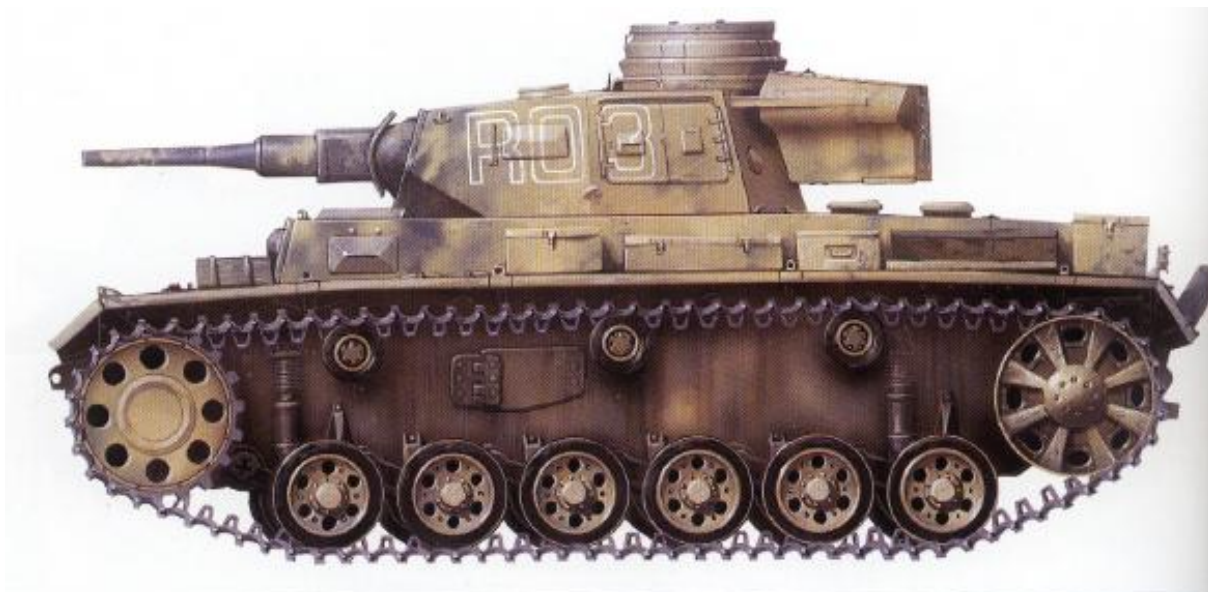
На рисунку зображено:

- 1 – Емблема 3-го танкового полку, який пізніше ввійшов до 5-ї легкої африканської дивізії;
- 2 – Емблема 21-ї танкової дивізії;
- 3 – Емблема 10-ї танкової дивізії;
- 4 – Емблема 15-ї танкової дивізії;
- 5 – Емблема 90-ї легкої піхотної дивізії;
- 6 – Емблема 164-ї легкої піхотної дивізії;
- 7 – Емблема 334-ї піхотної дивізії;
- 8 – Емблема 999-ї легкої африканської дивізії;
- 9 – Емблема парашутної бригади Рамке;
- 10 – Емблема підрозділу “Бранденбург” в Африці – а саме: батальйону фон Кемена;
- 11 – Емблема підрозділу дивізії “Герман Герін”;
- 12 – Емблема Африканського корпусу [96. с, 63-64].

ДОДАТОК Л

Особливості маскувального камуфлювання та тактичного маркування техніки з'єднань Німецького Африканського корпусу (1941-1943 рр.)

Спочатку, у 1941 р. уся техніка прибувала до Північної Африки в стандартному сірому європейському камуфляжі. Однак такий колір був повністю непридатний для хорошого маскування в пустелі. Аж до кінця кампанії в 1943 р. бійці часто самостійно перемальовували танки в: жовто-коричневий, піщано-сірий, а деколи й темно-зелений кольори. Часто можна зустріти й цікаві різновиди камуфляжу, коли поверх піщаного кольору наносилися нерівномірні плями або розводи темно-зеленого й бурого кольорів. Поверх камуфляжу наносилися знаки розпізнавання: балкенкройц (Balkenkreuz), пальму з нацистською свастикою, емблеми дивізій, номер роти (Kompanie), номер взводу (Zug), номер конкретного танка у взводі. Більшість основних з'єднань, що діяли в Північній Африці, мали свої унікальні емблеми. Здебільшого їх наносили білою або жовтою фарбою на передній частині броні. На танках їх малювали по бокам або ззаду. Фактично, можна стверджувати, що особливості маскувального камуфлювання та тактичного маркування техніки з'єднань Німецького Африканського корпусу (1941-1943 рр.) були прямим відображенням еволюції військової доктрини Вермахту в питанні ведення бойових дій в пустелі. Сформульовані вище положення щодо специфіки маскувального забарвлення техніки підрозділів ДАК повністю підтверджуються сучасними науково-історичними реконструкціями, виконаними у дослідженнях Тома Кокла. Вони будуть наведені нище [64, с. 33-40].

Pz.Kpfw.III Ausf.G, Pz.Rgt.5, 5.leichte Division, Soluch, April 1941

The Pz.Kpfw.III Ausf.G was assigned to the Regimental Signals Officer. It has been painted with a patchy coat of sand yellow (RAL 8000) over a dark gray (RAL 7021) base and features large, white tactical numbers on each side of the turret and on the rear stowage bin, in the center of the front plate, which were typical for this unit. A DAK palm was painted in white in the center of the front plate.

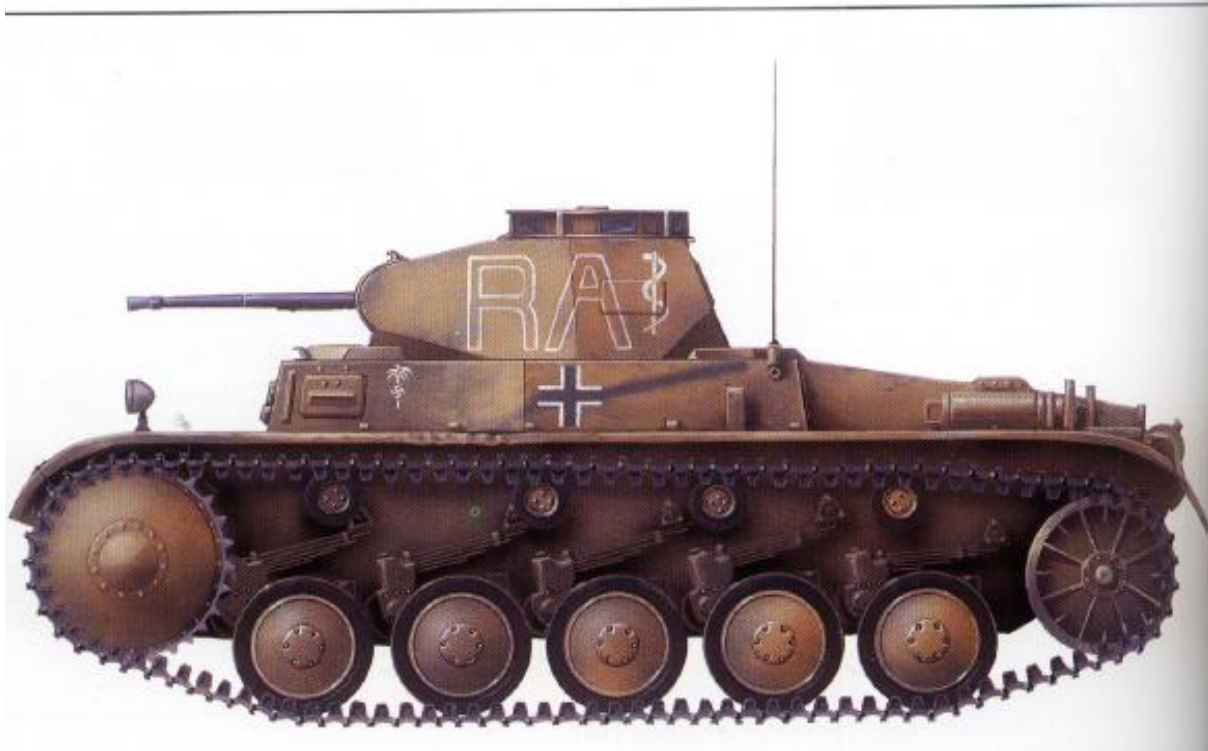
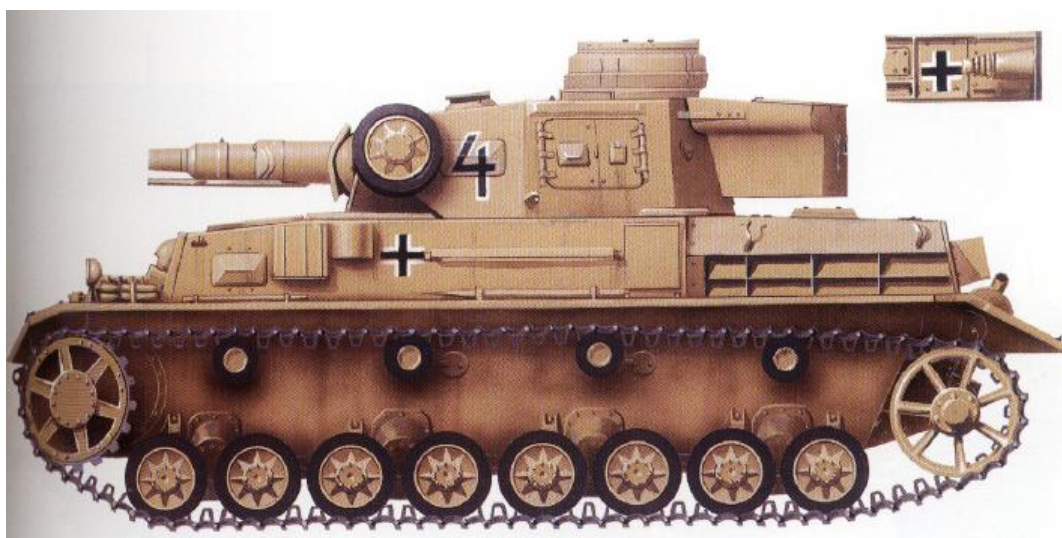

Рис. Л. 1 – Історичні реконструкції забарвлення та маркування бронетехніки Німецького Африканського корпусу (квітень 1941 р.). У верхній частині представлено середній танк Pz.Kpfw.III Ausf.G офіцера зв'язку зі складу 5-го танкового полку 5-ї легкої дивізії. Цей танк вкритий плямистим шаром

Продовження ДОДАТКУ Л

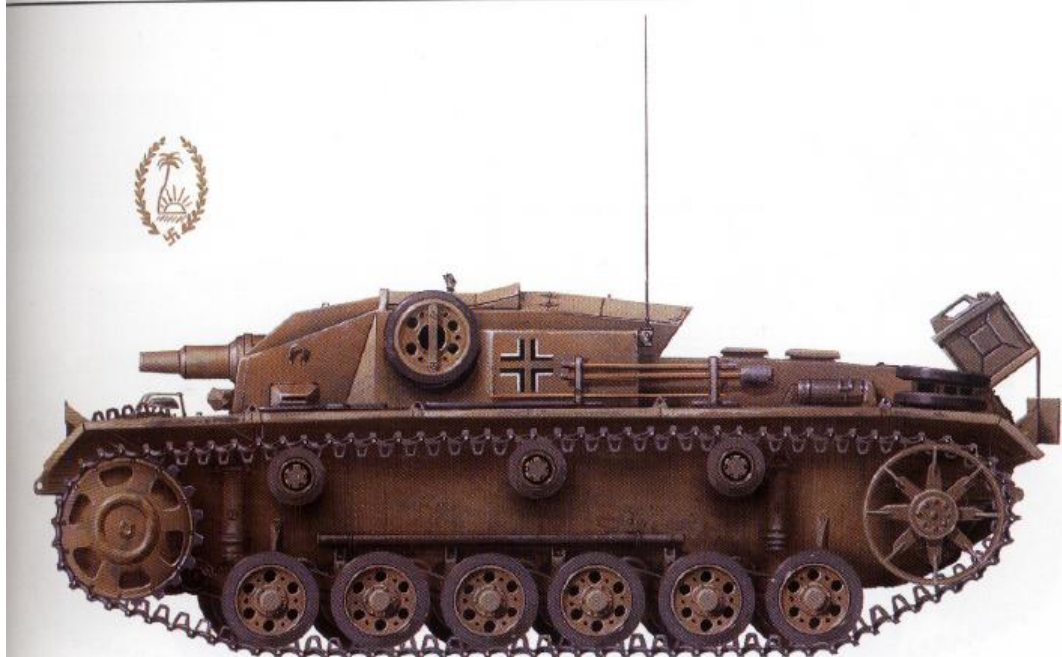
пустельної жовто-коричневої фарби поверх базової європейської сірої. У нижній частині ілюстрації зображено танк Pz.Kpfw.II Ausf.B 5 танкового полку 5-ї легкої дивізії. На ньому нанесені білим кольором тактичний номер "RA". Справа від нього зображено кадуцей, зліва – емблема ДАК, а знизу балкенкройц.

Джерело: [64, с. 34]

Pz.Kpfw.IV Ausf.F1, Pz.Rgt.8, 15.Panzer-Division, near Tobruk, November 1941

Pz.Kpfw.IV Ausf.F1 of 4.Kompanie/Pz.Rgt.8. The tactical number '4' is painted in black with a white outline on each side of the rear of the turret stowage bin. A national cross appears on each side of the hull in black with a white outline which has been painted on the lower right side of the rear plate beside the idler mount. The Divisional emblem, a red triangle with a vertical line through it, appears on the front plate and again on the upper left corner of the stowage bin, along with the red Panzer-Regiment 8 'Wolfsang' emblem on the upper right side. A white DAK palm emblem has been painted on the front plate next to the ball mount machine gun as well as the Divisional emblem on the stowage bin. The vehicle has a fairly new uniform coat of sand yellow (RAL 8000) paint over the dark base.

Продовження ДОДАТКУ Л

Рис. Л. 2 – Історичні реконструкції забарвлення та маркування бронетехніки Німецького Африканського корпусу (листопад 1941 – травень 1942 рр.). У верхній частині представлено Pz.Kpfw.IV Ausf.F1 з 4-ї роти 8-го танкового полку. Тактичний номер “4” та балкенкройц виконані в чорному кольорі з білим контуром. Вони нанесені на башту, ящик спорядження та борти корпусу. Емблема дивізії (червоний трикутник) та знак 8-го полку (Wolfsangel) розміщені на лобовій броні та ящику спорядження поруч із білою емблемою ДАК. Базове темно-сіре забарвлення повністю перекрите пустельним пісочним кольором. У нижній частині представлено StuG.III Ausf.C/D – винищувач танків зі складу спеціального з'єднання особливого призначення 288 90-ї легкої дивізії. Він рівномірно пофарбований в коричневий колір з зображенням балкенкройца збоку. Джерело: [64, с.35]

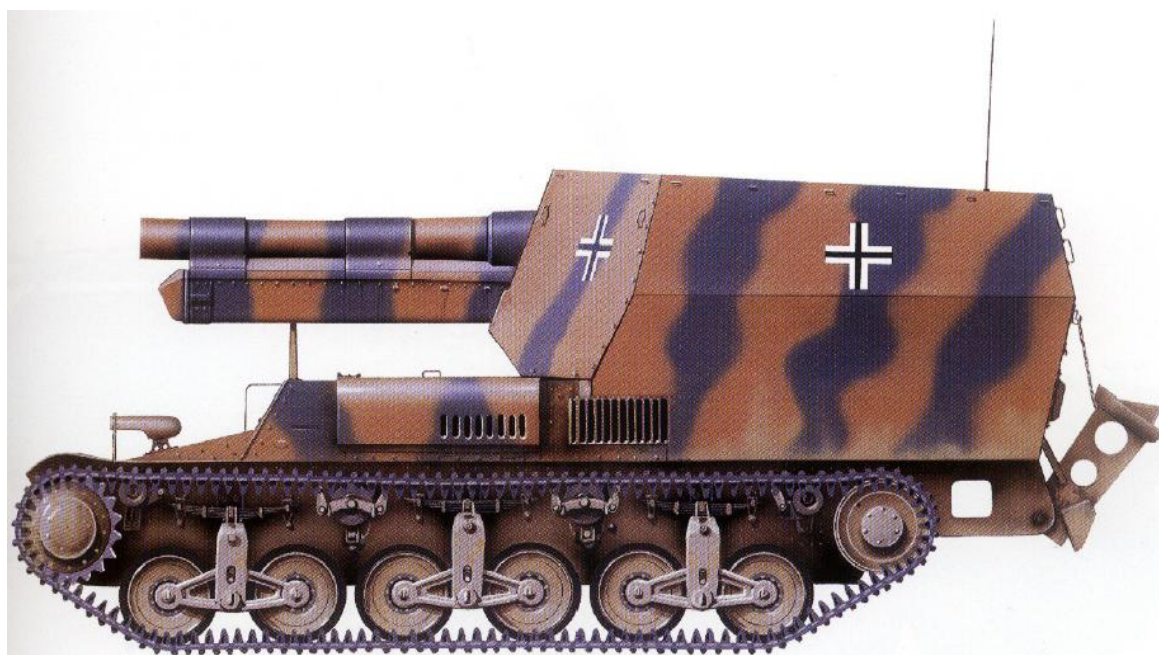

Рис. Л. 3 – Історична реконструкція 15 cm s.F.H.13 (Sfl.) auf Lorraine-Schlepper зі складу 155-го моторизованого артилерійського полку 21-ї танкової дивізії. Камуфляж у вигляді коричневих смуг поверх темно-сірого тла. Балкенкройци нанесені на бічні та передні листи бойового відділення, а також на задній вхідний люк.

Джерело: [64, с. 37]

Продовження ДОДАТКУ Л

Pz.Kpfw.IV Ausf.G, Pz.Rgt.5, 21.Panzer-Division, Gabes, April 1943

The Pz.Kpfw.IV Ausf.G is probably finished in brown (RAL 8020) painted over the dark gray (RAL 7021) base. An attempt has been made to camouflage the distinctive long barrel 7.5cm gun by applying the brown paint in stripes. A tactical number '852' is painted in red on the turret, an unusual style. The black national crosses have had the white outline painted over with the brown paint.

Рис. Л. 4 – Історична реконструкція німецьких танків Африканського корпусу в Північній Африці під час Туніської кампанії весною 1943 р. У верхній частині зображено Pz.Kpfw.IV Ausf.G зі складу 5 танкового полку 21 танкової дивізії. Він пофарбований у піщаний колір. Довгоствольна 75-мм гармата пофарбована смугами з

Продовження ДОДАТКУ Л

метою маскування. Тактичний номер “852” нанесено червоною фарбою на башті, що було доволі нестандартно. У нижній частині ілюстрації зображено Pz.Kpfw.III, що пофарбований у коричневий колір. Тактичний номер “242” нанесено на бік башти червоною фарбою з білим контуром. Чорний національний хрест із білим контуром наявний з обох боків танку у стандартному для цього місці.

Джерело: [64, с. 40]

ДОДАТОК М

Стрілецьке озброєння та засоби ближнього бою сухопутних підрозділів
військовослужбовців Африканського корпусу

Рис. М. 1 – Комплекс стрілецького озброєння та індивідуального спорядження
німецьких військ (1941-1943 рр.)

Джерело: [79]

Продовження ДОДАТКУ М

На рисунку представлено:

- 1 – Кулемет MG34;
- 2 – Кулемет MG42;
- 3 – Гвинтівку Mauser 98k;
- 4 – Пістолет-кулемет MP40;
- 5 – Пістолет Parabellum P08 “Люгер”;
- 6 – Пістолет Walther P38 “Вальтер”;
- 7 – Сигнальний пістолет (ракетницю) Leuchtpistole;
- 8 – Зброю ближнього бою: гранату Steilhandgranate та багнет Seitengewehr 84/98 III [79, с. 178-179].

ДОДАТОК Н

Тропічне обмундирування та знаки розрізнення особового складу Німецького Африканського корпусу (1941-1943 рр.)

Передислокація німецьких частин до Північної Африки сприяла переходу цих підрозділів від стандартного суконного європейського обмундирування до спеціалізованого тропічного. Основними особливостями нової уніформи стали: використання легкої бавовняної тканини та зміна кольорової гами. Стандартна сіро-польова (Feldgrau) замінювалася на оливкову та піщано-жовту [96, с. 48-49].

Рис. Н.1 – Візуальна реконструкція однострою, спорядження та озброєння
військовослужбовця ДАК в 1941 р.

Джерело: [55, с. 21]

На рисунку зображено обергефрайтера моторизованої піхоти під час операції “Хрестоносець”, що тривала в листопаді – грудні 1941 р. Військовослужбовець одягнений у вигорілу на сонці стандартну тропічну уніформу з комплектом польового спорядження: пустельний ремінь, плечові лямки (Y-подібні), патронні підсумки для набоїв до гвинтівки Kar98k, саперна лопатка, багнет та ручні гранати.

На рисунку також представлено під номерами:

- 1 – Петлиці, нагрудний орел та погони старшого стрільця для пустельного однострою;
- 2 – Мінімальний комплект піхотного спорядження (вигляд ззаду: сумка для сухарів, дві фляги, футляр від протигаза);
- 3 – Димова граната Nebel Handgranate 39 (модифікація Stielhandgranate 24) із білою смугою, розібраною вибуховою головою та запобіжним ковпачком;
- 4 – Польова фляга, армійський казанок сухий спирт із сірниками [55, с. 20].

Продовження ДОДАТКУ Н

Рис. Н. 2 – Реконструкція тропічного обмундирування, нагород та елементів індивідуального спорядження офіцера Африканського корпусу в 1942 р.

Джерело: [55, с. 29]

Продовження ДОДАТКУ Н

На рисунку зображений майор штабу ДАК. Він носить типову для офіцерів пустельну форму Африканського корпусу. На голові в нього тропічна кепі М41. На шиї поверх сорочки він носить Лицарський хрест Залізного хреста. На куртці зразка 1941 р. з європейськими знаками розрізнення, він має нарукавну стрічку “Afrikakorps”. На грудях у нього кілька відзнак: зокрема Залізний хрест першого класу, знак “За поранення” (Verwundetenabzeichen) та Піхотний штурмовий знак (Infanterie Sturmabzeichen) на лівій кишені. Він носить простий європейський шкіряний ремінь та пустельні шорти. Більш деталізовано на ілюстрації показано:

- 1 – Орел європейського зразка, погони та петлиці;
- 2 – Нагрудний знак “За поранення” II ступеня в сріблі;
- 3 – Залізний хрест другого класу зі стрічкою;
- 4 – Піхотний штурмовий знак I ступеня;
- 5 – Нова тропічна кепі М42 зразка 1942 р.;
- 6 – Офіцерський компас (дуже важливий предмет у пустелі);
- 7 – Стандартний польовий бінокль;
- 8 – Електричний ліхтарик “Daimon” [55, с. 28].

Рис. Н. 3 – Порівняння уніформи та спорядження військовослужбовця Африканського корпусу протягом 1942-1943 рр. та бійця ХС-го корпусу, що прибув до Тунісу в 1942 р.
Джерело: [55, с. 59]

Продовження ДОДАТКУ Н

Після поразки під Ель-Аламейном і створення нового плацдарму в Тунісі в листопаді 1942 р. розпочалася остання фаза війни в Північній Африці. Приблизно у січні – лютому 1943 р. Африканський корпус, що пройшов шлях аж від самого Ель-Аламейна до туніського кордону, зустрівся з іншими новосформованими німецькими військами, які нещодавно прибули до Тунісу. Контраст в уніформі між ними був різким. Це відображено на вище наведеному рисунку. Ліворуч – ветеран унтер-офіцер 21-ї танкової дивізії. Він одягнений у стару куртку 1941 р. та шорти. На правому рукаві в нього нарукавній стрічка “Afrikakorps”. Озброєний він пістолетом-кулеметом MP 40. Праворуч – солдат 10-ї танкової дивізії. Він одягнений у абсолютно нову пустельну форму, зі сталевим шоломом фельдграу та повним піхотним спорядженням і екіпіруванням. Як видно всі ремені виконані в шкіряному варіанті, тоді як у бійця зліва – з тканини. Він також носить стандартні європецькі черевики. Вони з низьким берцем та гетрами, тоді як борець ліворуч закотив носки повністю. Він озброєний гвинтівкою Kar98k. Через декілька місяців після цієї зустрічі, у травні 1943 р. залишки німецьких військ у Тунісі капітулювали перед військами Союзників [55, с. 88].